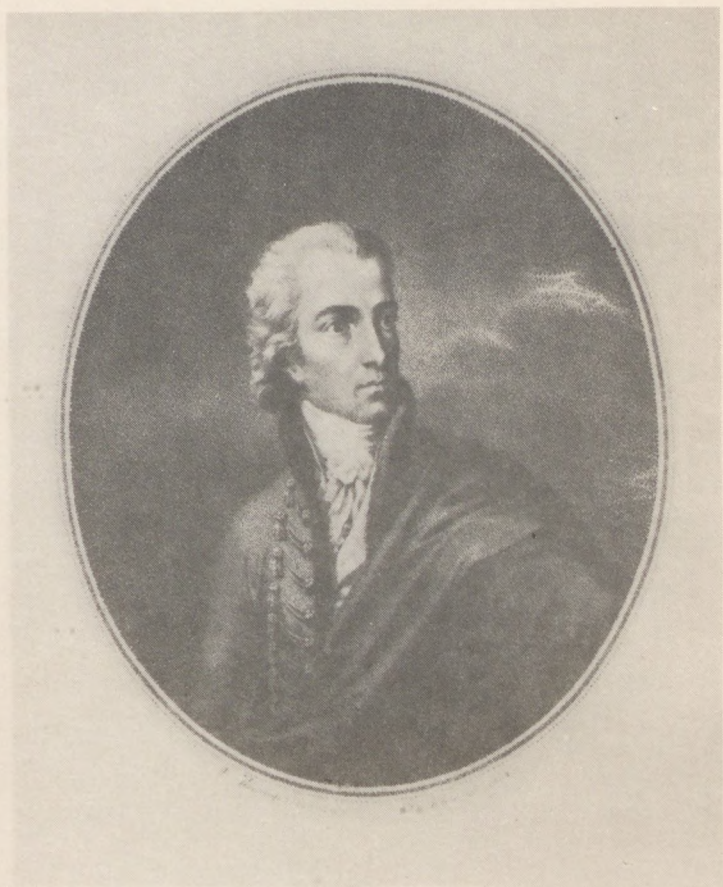

CSATKAI ENDRE

KAZINCZY ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK

Csatkai Endre
Kazinczy és a képzőművészetek

Maximilien Terec

CSATKAI ENDRE

KAZINCZY ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK

(1925)

Budapest, 1983

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának
kiadványa

Az Előszót ZÁDOR ANNA,
az Utószót és a képválogatást RÓZSA GYÖRGY,
a hely- és névmagyarázatokat SZABÓ PÉTER készítette.
Fényképanyag: BERTALAN VILMOS, HEGEDE BÉLA és RÓZSA GYÖRGY
Technikai munkatárs: GIMESI JUDIT

Szerkesztette
GALAVICS GÉZA

ISBN 963 7381 18 X

Felelős kiadó: a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja.
Igazgató: Aradi Nóra
8213621 MTA KESZ Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

TARTALOM

Az olvasóhoz	7
Előszó (Zádor Anna)	9
Bevezetés	17
Kazinczy tanulmányai és a képzőművészet	18
Kazinczy képzőművészeti elvei	24
Kazinczy képzőművészeti elvei és irodalmi problémái	28
Kazinczy képzőművészeti témájú írásai	33
Kazinczy törekvései a képzőművészet előbbrevitelére	45
A képzőművészet Kazinczy költészetében	60
Kazinczy és a képzőművészeti irodalom nyelvezete	66
Kazinczy elveinek diadala és bukása	69
Függelék	75
Utószó (Rózsa György)	77
Rövidítésjegyzék	87
Hely- és személynév magyarázatok (Szabó Péter)	97
Német nyelvű összefoglalás	132
Illusztrációk	141

Az olvasóhoz.

Kiadásunk eredeti kéziratát a soproni Liszt Ferenc Múzeum, a Csatkai hagyaték őrzője és gondozója bocsátotta rendelkezésünkre. Szívességükért fogadják köszönetünket.

Közlésünk nemcsak az 1925-ben készült bölcsészdoktori disszertáció szövegét, de a kézirat eredeti beosztását, elrendezését és jegyzetelési formáját is megtartotta. Csupán néhány, ~ jellel megjelölt helyen hagytuk el a szerzőnek a disszertáció témáját *nem* érintő, az 1925-ös év olvasójának szánt aktualizáló megjegyzéseit. Ez azonban, eltekintve a Bevezetés egy oldalnyi kihagyásától, mindenütt csak egy-egy mondatot jelent. Ezen kívül a szövegen néhány kisebb, a mai nyelvhasználathoz és helyesíráshoz inkább alkalmazkodó stiláris változtatást tettünk.

Csatkai Endrét sokan ismerték és szerették; kit tanítványként, kit kollégaként, kit egyszerűen Sopronba látogatóként érintett meg emberségének és tudásának szele. Mégis, hogy az ifjabb generációk s az őt nem ismerők számára lassan múltba vesző alakja felidézhető legyen, ajánljuk az Olvasónak a pályatárs és barát, Zádor Anna érzékenyen megrajzolt Csatkai-portréját, az Előszót. A disszertáció, közel fél évszázaddal keletkezése után is, önmagában is megállná a helyét. De hogy hatását maradéktalanabban betölthesse, a Kazinczy és a képzőművészetek témakörben Csatkai munkáját legintenzívebben folytató Rózsa György az Utószóban napjainkig tekinti át a téma kutatástörténetét.

Ugyanő, főként a Kazinczy kezdeményezésére született, illetve a rá nagy hatást tett műalkotásokból gazdag képanyagot válogatott össze, míg a téma legifjabb kutatója, Szabó Péter a hely- és névmagyarázatokat készítette.

A címlap előtti oldalra Kazinczynak saját maga által is legjobbnak ítélt rézmetszet portréját (J.V. Kininger rajza nyomán F. John pontozó modorú rézmetszete, 1803), a disszertáció elé Csatkai Endre fiatalkori képmását illesztettük. A kötet címlapját a Kazinczy által is forgatott W. Hamilton: *Antiquités étrusques, grecques et romaines* (Nápoly, 1766–67) egyik metszetillusztrációjának felhasználásával készítettük el.

A szerkesztő

CSATKAI ENDRE

(1896–1970)

Nehéz feladat kijelölni azt a helyet, ahol Csatkai Endre a hazai művészettörténetben, művelődéstörténetben és muzeológiában elhelyezhető lenne. Még nehezebb körvonalazni színes és szeretetreméltó egyéniségét. Ha a polihisztor megjelölés nem jelentene ma-napság devalváló fogalmat, azt mondanám, egyike volt az utolsó polihisztoroknak, aki abban az utolsó órában működött, amikor a tudományok végleges szakosodása és szét-szakadása még nem irtotta ki az ilyen elméket.

Mert Csatkai Endre nemcsak művészettörténész volt, és ezt tekintette hivatása fő-területének, hanem nagyon képzett irodalomtörténész, kitűnő nyelvészeti érzékkel rendelkező filosz, jó színháztörténész és nem utolsósorban: aktív és passzív értelemben ki-váló zeneértő. Mindennek ami a művészetekhez tartozik, értője és támogatója, legtöbb esetben gyakorló résztvevője volt.

Úgy adódott, hogy általában nem könnyű és nem védett körülmények közt zajló élete hozzásegítette mindezeknek a képességeinek a kibontakoztatásához. Sopronban élő orvoscsaládból származott, de az apa korán elhunyt és több mint szerény körülmé-nyek közt hagyta hátra özvegyét és két fiát. Ráadásul Bandi fiatalkori TBC-t szerzett, és egyetemi tanulmányait megszakítva több évet töltött szanatóriumban. De ezt az időt — mint élete minden szakaszának minden idejét — jól felhasználta arra, hogy magát mű-velje. Sokat olvasott, látókörét tágitotta, nyelveket tanult. Főleg pedig kifejlesztette azt a képességét, hogyan lehet a nehézségeken úrrá lenni, és ez a képessége élete későbbi szakaszaiban is jó szolgálatot tett. Viszont ebből kifolyólag munkált benne valamiféle betegség-tudat: noha magát nem kímélve dolgozott egész életében, alapjában mindig félt betegségtől és korai haláltól. Szerencsére egyik félelme sem igazolódott.

Fiatalkori betegségéből felgyógyulva, 1920-ban a bécsi egyetemen folytatta tanul-mányait, kiváló mestereknél, mint Schlosser és Tietze, Dvořák és Strzygowski. Egyiknek sem vált szoros értelemben vett követőjévé, de sokat tanult tőlük, főleg azt a fontos igaz-ságot, hogy a művészet megközelítésének sokféle módja van. Már ekkor kifejlődött az a képessége, hogy minden tárgyat, minden kérdést a maga sajátos módszerével vizsgáljon és tárgyaljon. E módszerek sokfélesége és állandó finomítása jellemzik minden későbbi munkáját. A zene és a színház iránti erős érdeklődése is sok impulzust kapott Bécsben, ahol részben zongorázással tartotta fenn magát. A német nyelvet — szinte anyanyelvi szinten — ekkor sajátította el.

Amikor visszakerült Pestre, és bölcsészdoktori szigorlatot kívánt tenni, a művé-szettörténeti tanszéken zárt ajtókra talált. Ebben része lehetett témaválasztásának (Ka-zinczy), a külföldről való visszatérésének és főleg származásának. Ekkor tomboltak a fe-hérterror leghevesebb éveit az egyetemen is. Végülis megmaradt választott témájánál

— Kazinczy és a művészetek — és Császár Eleménnél, az irodalomtörténet professzoránál doktorált. 1925-ben készült disszertációja, amelyet a magyar közönség most vesz először kézhez, teljesen ismeretlen maradt, és ezért hatást sem fejthetett ki. Pedig nagyon hasznos lett volna a műnek ez a korai megismerése. Nemcsak azért, mert Kazinczy Ferencnek egyik kevésbé figyelembe vett oldalát tárgyalja gondos filológiai módszerrel, hanem főleg azért, mert a téma megközelítése olyan komplex módszerrel történt, aminőt akkortájt senki sem használt még. A művészettörténész és az irodalomtörténész munkáját a hazai művelődés iránt oly fogékony elme irányította, és végeredményként olyan művelődéstörténeti keresztmetszetet alkotott, amelynek középpontjában Kazinczy alakja és tevékenysége áll.

Kazinczy mindvégig ideálja és példája maradt Csatkainak. A magyar kultúráért fáradhatatlanul küzdő, magát nem kímélő férfi, aki egyúttal népnevelő és tudásra ébresztő munkát fejtett ki.

A Kazinczy-disszertáció készítése körüli időben ismertem meg Csatkai Endrét. Ettől fogva haláláig kollegiális barátságban és jó viszonyban álltunk egymással. Ha nem tartózkodott Pesten — miként élete nagy részében — sűrűn leveleztünk, és igyekeztünk egymás munkáját megismerni, és támogatni. Így sokat megtudtam korai bécsi és pesti éveiről is, nem keserűen, inkább egy elmúlt és humoros kaland formájában. Már ekkor szinte megdöbbenő volt, milyen természetes hangon viselte még szerénynek sem nevezhető anyagi körülményeit, mennyire jókedvűen vállalta a némafilmek zongorakíséretét, statisztálást különféle pesti színházakban, korrepetálást olykor buta és nem is kellemes gyerekeknél, miközben minden szabad idejét a nagykönyvtárakban vagy levéltárakban töltötte, akár Bécsben volt, akár Pesten. Amit nagynehezen, számomra érthetetlen módon megtakarított, utazásokra költötte. Főleg a német nyelvterületet járta be és Magyarországon minden tájat: ilyen útjait később is mindenféle ürüggyel megismételte. Nemcsak a kevésbé méltatott hazai művészet még oly szerény emlékei érdekelték, hanem ezeket a környező területtel összefűző szálai. Ugyanilyen élénken foglalkozott a nálunk dolgozó külföldi mesterek esetleges hazai hatásával (Canova, Klieber stb.). Noha a „hivatalos” művészettörténet ekkor sem vett tudomást róla, Canova magyar mecénásai címen 1925-ben megjelent tanulmánya megmutatta képességeit, és a páratlanul megértő Majovszky Pál és barátai figyelmét ráirányította. Így jutott komoly feladatokhoz a „Magyar Művészet” soproni különszámának készítésekor. De mivel nem sikerült Pesten gyökeret eresztenie, és anyagilag boldogulnia, visszatért Sopronba, ahol tanított és írt. Eseményekről napi cikket, évfordulókról megemlékezéseket, s ekkor kezdte sorra bemutatni Sopronnak és környékének műemlékeit, előzményeként későbbi topográfiai munkásságának. Ez a kevésbé szilárd egzisztencia a második világháború végéig nagyjában nem módosult, csupán az a lényeges változás történt, hogy 1925–26-tól kezdve Wolf Sándor neves kismartoni (Eisenstadt) gyűjtő állandó munkatársa lett, és ezzel a maga nemében páratlan magángyűjteménnyel foglalkozott. Az Anschlussig félig Kismartonban, félig Sopronban élt.

Döntő szakasznak tekintem ezeket a kismartoni éveket, nemcsak azért, mert megmentették Csatkait a teljes létbizonytalanságtól, hanem mert olyan feladat került útjába, olyan környezetbe került, ami ismereteinek és egész emberi lényének fejlődését a legszerencsésebben előmozdította. Wolf Sándor borkereskedő volt, a családi vállalat egyetlen örököse és vezetője. Üzletileg is sokféle emberrel került kapcsolatba, sok orszá-

got bejárt, amire nyugtalan természete is sarkallta. Legfontosabb számára azonban gyűjtőtevékenysége volt. Több régi, emeletes kis épületben 20-nál több termet foglalt el ez a sajátos magánmúzeum. Helytörténeti gyűjteményként indult, de ezt olyan tágan értelmezte, hogy minden és mindenki belefért, ami valamilyen tekintetben Kismartonhoz és környékéhez tartozott. Volt régészeti gyűjtemény és számos céhemlék, Eissler Fanni szoba és Haydn-gyűjtemény, Liszt Ferenc szoba ésínházstörténet. Különösen ritka és érdekes volt a gazdag zsidó tárgyak gyűjteménye: ötvösség, textilművesség meg kéziratok és régi kiadványok nagy száma. Mindehhez majd 20.000 kötetes könyvtár és gazdag fényképgyűjtemény járult.

E nevezetessé vált gyűjteményt a látogatók részben a tulajdonos, Wolf Sándor vonzó és érdekes egyénisége miatt keresték fel. Mindvégig aggregény maradt — özvegy huga vezette a háztartást, ahol nagyszámú rokon élt — és főleg gyűjteményének élt. A harmincas évek elején — amikor Csatkai révén megismerkedtem vele — bécsi művészettörténeti doktorátusra készült. Feltehetően nem fejezte be, legalábbis soha sem hallottam róla, de emlékezetem szerint ekkor már volt közgazdasági és jogi diplomája, emellett nagy nyelvtudással rendelkezett, és szinte minden iránt érdeklődött. A gyűjteményben szereplő számos szakterület művelőit mindenkor szívesen látta házában, amely minden vendégszeretet mellett kifejezetten puritán volt.

Így Csatkai nagyjában mindenkivel megismerkedhetett, aki a művészetek világában számított, mindent láthatott, ami érdekelte, mert a múzeum érdekében sokszor utazott Bécsbe vagy máshová. Feladata volt a gazdag gyűjtemény szakszerű és látványos hatású bemutatása, évente rendezendő alkalmi kiállításokkal élénkítve. Számos kiállítás közül főleg a Haydn és a Liszt kiállítás kapott nemzetközi visszhangot, nemcsak a gyűjtemény anyagának, hanem Csatkai jelentős zenei tudásának elismeréseként. Természetesen mindez sok munkával és elfoglaltsággal járt, nem csoda, ha Csatkai úgy érezte, 24 órás szolgálatban áll. Mivel a vezetések és a hasonló, mai névvel közművelődési feladatok elvégzése nagyrészt rá hárult, nem egyszer panaszkodott: udvari bohócnak érzi magát, akinek mosolyogva és készségesen kell mindenkor rendelkezésre állni. Némi igazság volt is ebben: Wolf Sándor soha nem volt fáradt, megszállottja volt múzeumának, és ezért nem ismert kíméletet. Szerette volna, ha az, amit mondott, máris teljesült volna, ami természetesen ritkán volt lehetséges. Mindemellett szerette, és nagyon becsülte Csatkait, amit az is bizonyít, hogy mikor az első év után tődőbaja kiújult, saját költségén küldte, és gyógyíttatta Itáliában, olyan eredménnyel, hogy soha többé ez a betegség nem mutatkozott.

A kismartoni tartózkodás évei meghatározóak voltak Csatkai Endre fejlődésére, kikerült az akkor még nagyon vidékies Sopron atmoszférájából, hiszen ez a burgenlandi kisváros mindig Bécs vonzatában élt, nyitottan a nyugati események és áramlatok iránt. A Wolf-múzeumban olyan tudósok és művészek kerültek Csatkai szeme elé, akikkel később is barátságban állt, többükkel szorosnak nevezhető kapcsolatban. Itt szokta meg azt is, hogy sokféléhez, szinte mindenhez kell értenie, ha a szakterületen meg akarja állni a helyét. A sok területen való jártasságot, kis és nagy művészetek azonos értékét, a felmerült tárgy kapcsolatainak felfedését itt sajátította el, és e képességek későbbi munkásságának meghatározói voltak. Miközben kisebb-nagyobb tanulmányainak sora jelent meg — főleg soproni lapokban és saját kiadású könyvekben — kapcsolatba került Dagobert Frey professzorral, az osztrák műemléki topográfia akkori szerkesztőjével.

Frey kitűnő tudós, művészettörténész és építész volt, ráadásul színes és sokféléhez értő ember, akivel Csatkai baráti viszonyba is került, s tőle kapott megbízást az osztrák műemléki topográfia Eisenstadt és Rust városokat és azok környékét felölelő kötetére. Ezt a munkát túlnyomórészt Csatkai egyedül végezte, beleértve a bejárást, a levéltári kutatást, az anyagrendezést és minden e munkával járó feladatot. Legendás volt munkabírása és energiája, az összetett feladat mondhatni patriarchális módszerrel történő szervezése. Frey professzor kellemes, de távoli partner volt, tevékenysége e kötetnél főleg abból állt, hogy biztosította a belépést, a hozzáférhetőséget olyan helyekre, ahová magánember nem jutott volna el, valamint elintézte a kiadónál a szükséges műszaki munkálatok elvégzését. Mégis Csatkai alig két év alatt elkészült ezzel a hatalmas feladattal. Nyilván sokat köszönhetett azoknak az alapos ismereteknek, amelyekre mint soproni topográfus tett szert.

Amikor e kötet befejezéséhez közeledett, és Csatkai felsóhajtott: vajon mi lesz, ha megjelenik?, milyen izgalom vagy bosszúság fogja érni, hisz munka közben is akadt bőven ebből, Frey bölcs mosollyal mondta: Sie werden sich aergern (bosszankodni fog). Ezt a mondást Csatkai sokszor emlegette, ha megjelent művei kellemetlen meglepetést vagy visszhangot eredményeztek.

Ezt a munkában bővelkedő életet vágta ketté az Anschluss, aminek következtében Csatkai végleg Sopronba költözött. A Wolf-gyűjteményt csak kis részben sikerült menekíteni, főleg a grafikai anyagot, és ma csak a helytörténeti anyag található meg a Burgenländisches Landesmuseumban. Még a háború alatt hallottam, hogy a maga nemében unikális zsidó tárgyak és kéziratok gyűjteményét Goering vitte volna el, mert gyűjtője volt e témának — további sorsukról nem hallottam.

Ilyképp Csatkai kénytelen volt új életmódot kialakítani: tanított, írt és kutatott, Bécs helyett többször jött Pestre, és könyvtárakban, levéltárakban dolgozott. Mindenki-vel kapcsolatban állt, akinek Sopronhoz valaminő köze volt. Sokféle témán dolgozott, köztük egyik kedvenc kérdésén: a hazai műgyűjtés történetén, amit haláláig folytatott. Sajnos ez a terve kivétel nélkül maradt, mert cédulázásának sajátosan egyéni jellege lehetlenné tette idegen szem számára a begyűjtött anyag feldolgozását. E bizonytalan egzisztenciájában is dominált rendkívüli anyagismerete, jó memóriája, hihetetlen készenléti képessége, ami egy-egy tárgy vizsgálatánál mindenkor rendelkezésére állt, most is elősegítette boldogulását. Már ekkor mindenhol voltak barátai, akik munkáját segítették, vagy üres óráit színessé tették. Csatkai kitűnő mesélő volt, számtalan anekdotát ismert, mindent a maga helyén alkalmazott, és ezt a képességét ugyanolyan jól használta, mint művészettörténeti képességeit. Hozzájárult ehhez, hogy kitűnő humorérzéke volt, önmagát és barátait is ironizálta, és nem vette zokon, ha ezek is ezt tették vele.

Noha különféle testi fogyatékosága volt, a nyilas időkben mégis elvitték munkaszolgálatra, és több mint egy évig sínylődött nélkülözések, sőt bántalmazások közepette. Hallását ekkor veszítette el szinte teljesen. Felesége áldozatkész törődésének köszönhetette, hogy a háború befejezésekor élve került elő, és valahogyan újra talpra állt. Hátralevő éveit immár zavartalanul szentelhette a kutatásnak és a múzeumi munkának. De nem csoda, ha ez a súlyos korszak nemcsak testi, de lelkiállapotán is maradandó nyomokat hagyott.

1947-ben bízták meg a soproni romos múzeum igazgatói teendőinek ellátásával. Nemcsak a múzeum megnyitását tartotta fontosnak — elsőként nyílt meg az országban —

hanem a várossal való kapcsolatát is. Ezért sűrűn – évente többször – rendezett kiállításokat a múzeumépület középső átriumában. Ezekben a nehéz években sehol sem volt ilyesmire pénz, de azért másutt már lehetséges volt szerény összegeket installációra, restaurálásra fordítani. Enélkül senki sem vállalkozott volna kiállítás rendezésre. Csatkai 50 és 100 forintból rendezett kiállítást, hiszen dotációhoz alig jutott, Sopron már nem volt megyeszékhely, és anyagi léte is bizonytalan. Csatkai mindezzel nem törődött, elve az volt, hogy a közönségnek mindig kell valami újat nyújtani, hogy bejöjjön a múzeumba. Nemcsak a munkát vállalta, hanem a nevetéssé válást is mindazok részéről, akik a valóban szerény külsejű kiállítások felett gúnyolódtak. Ma már bizonyos, hogy Csatkainak volt igaza, és a közművelődés fogalmát és rendszerét megelőzve, megvalósította a kívánt célt, hogy a múzeum aktív része legyen a város életének. Jellegzetes tulajdonsága volt, hogy mindenkivel szót értett, aki valamiféle szempontból a múzeumi anyaggal, teendőkkel kapcsolatba került, mindenki „rokon” volt, aki soproni származású. Noha mindvégig szerény anyagi körülmények közt élt, mindenki vendége volt, ha ott járt, lakásra és étkezésre egyaránt. És közben oktatott és nevelt. Roppant szerette a fiatalokat, akik rendszeresen vagy esetenként, egyenként vagy csoportosan közelébe kerültek. Nem egy tanítványom volt az egyetemen, aki első ismereteit, okos indítását neki köszönhette, legtöbbször még gimnazista korában, pedig ez nem tartozott feladatai közé.

A múzeumban vagy lakásán számos „rendezvényt” szervezett, függetlenül attól, hogy beletartozott-e a városban folyó ismeretterjesztésbe. Mindeki tudta, hogy amit Csatkai szervez, ott hallgatóság és színvonalas előadás van. Már említett képességei révén tudott minden művet vagy eseményt a megfelelő korszak dokumentumának tekinteni és tárgyalni. Így a tágabb összefüggésbe ágyazott egyes eset többféle érdeklődést válthatott ki, és színesebbé, gazdagabbá vált. Azt hiszem ez is nagymértékben biztosította előadásainak közönségsikerét.

Általában mindenki kedvelte, tisztelte, sőt szerette. Pedig megjelenése, kissé kedvezőtlen külseje ezt nem mozdította elő. Mackós mozgású, kissé nehézkes járású volt, de adott magára, mindig rendesen nézett ki. Legszívesebben a fiatalok közt volt, nemcsak művészetre oktatta őket, hanem lemezestéket is rendezett, hogy másik kedvenc területébe, a zenébe bevezesse őket. Ha szükség volt rá, egy-egy dallamot vagy zongorakíséretet maga szolgáltatott a mondandóhoz. Népszerűségét nemcsak tudásának, kedvességének, segítőkészségének köszönhette, hanem humorának, szinte gyerekes jókedvének, kitűnő mesélő készségének. Kifogyhatatlan volt a vidám és az aktuális pillanathoz találó történetekben, mindenre volt megfelelő vicce, storyja készletében. Bámulatos emlékezőtehetsége mindent megőrzött, amit hallott vagy olvasott, mindenre és mindenkire emlékezett. Olyan széleskörű levelezést folytatott, aminőt csak mintaképe, Kazinczy tudott felmutatni. Ezzel tudta a kontaktusokat fenntartani, sőt szélesíteni, egyes kérdéseket megtárgyalni. Csak baráti levelezést folytatott és ezt szigorúan elkülönítette a múzeumi adminisztrációtól. Leveleit maga írta-gépelte, és sohasem engedte, hogy ilyen baráti levél a múzeumi postával menjen útjára. A levélpapírral mindig takarékoskodott: soha nem kaptam tőle levelet „tisztá és igazi” levélpapíron: mindig valami maradékon, üresen hagyott oldalon írt.

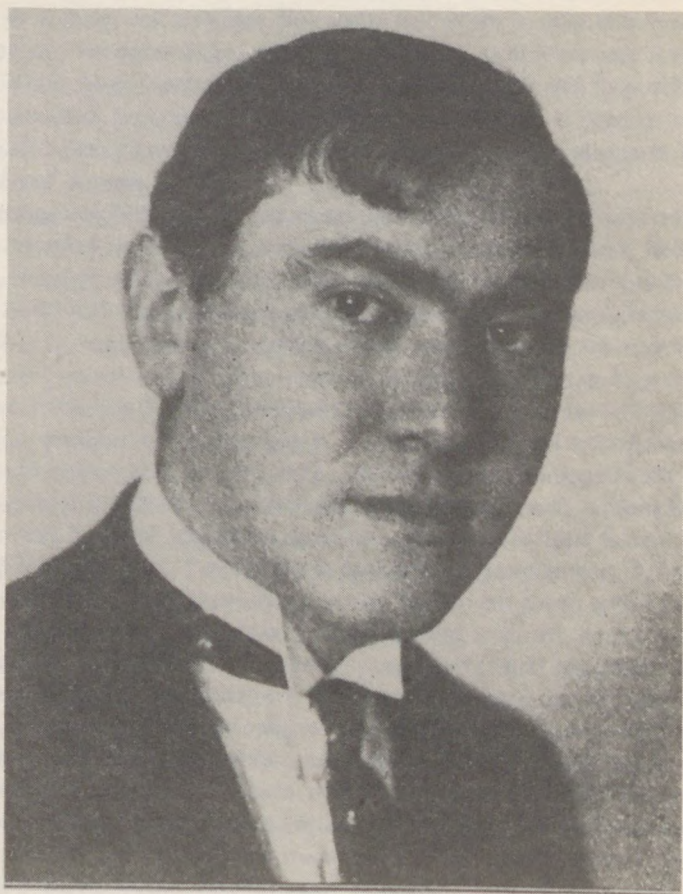
Múzeumi munkájának további jellegzetes vonása, amivel szintén megelőzte korát, és a mai felfogást előlegezte, az a körülmény, hogy nem tartotta egyedül döntő-

tőnek a művészi kvalitást, az esztétikai benyomás szépségét. Sőt: szinte fékezte magát, hogy eziránti érzéke el ne ragadja. Csatkai vallatta a műveket, megszólaltatta rejtett jelentőségüket, azt, amit koruk számára mondtak, és amit — ha mégoly ügyetlenül is — kifejeztek. Ezzel mind a történetiségnek és az ikonográfiának, az allegóriának és szükség esetén az emblematikának szempontjait is sikerrel alkalmazta. Nemcsak irodalmi és történeti ismeretei voltak alaposak, hanem a mitológiaiak is, amire munkája során gyakran volt szüksége. Sok vitája volt velem is, másokkal is egy-egy rendezése kapcsán: mi domináljon, a fontos vagy a szép, az érdekes vagy a vonzó? Mondanom se kell, hogy Csatkai számára mindig a fogalompár első tagja volt a lényeges. Ízlését bizonyítja, hogy sem nem vásárolt, sem nem állított ki rossz és a rendezés összefüggéséből kiütendő művet. Ezért is örült legjobban minden elismerés közül a „ki-váló múzeológus” címnek.

Nyitottsága a legkülönbébb művészeti alkotások iránt, vonzódása mindenhez, ami soproni, lehetővé tette egyrészt a soproni művészet bemutatásának, feldolgozásának sokféleségét, másrészt alkalmassá tette egyik legnagyobb munkája elvégzésére, a Sopron és környéke műemléki topográfiája megírására. A gondolat Dercsényi Dezsőtől eredt, aki abból indult ki, hogy Csatkai az egyetlen hazai szakember, aki ezt a bonyolult műfajt — Dagobert Frey-jel kapcsolatban — már gyakorolta. Másrészt az alapos előmunkálatok, amelyek különféle Sopron és környékére vonatkozó műveiben mutatkoztak, biztosították az anyagismeret széles bázisát. Természetesen újból sok bejárás, kutatás, fényképezés vált szükségessé, és noha ekkor már több anyagi támogatás állt rendelkezésre, és Dercsényi is számos — a szerkesztői teendőkön túlmenő — munkát végzett, mégis alig érthető, hogy ezt nagyjában egyetlen ember, nem is fiatal és nem is egészséges, rövid idő alatt elvégezte. Teherbírása és ügyszeretete páratlan volt. A megjelent mű nagy és éles vitát váltott ki, hiszen nálunk az első fecske volt ebben a nehéz műfajban, de egyúttal — Dercsényivel egyetemben — Kossuth-díjat is hozott, amit Csatkai joggal tekintett sikerének. Azóta már több műemléki topográfia kötet megjelent, a módszer és a terjedelem is alaposan megváltozott, mégis a soproni kötet párdarabjára, Győr és környéke műemléki topográfiájára máig sem akadt vállalkozó. Csatkai sem vállalta már a befejezett első kötet után, mert ehhez már öregnek és törődöttnek érezte magát.

Csatkai Endre személyében a hazai művészettörténetnek, műemléki topográfiának és még sok más ágazatnak olyan egyénisége áll előttünk, aki hosszantartó és gazdag múzeumi és tudományos működésével maradandóan beírta nevét a hazai művészettörténeti kutatás aranykönyvébe. Amikor most, félszázad késésével, megjelenik elsőszülöttje, bizonyosak vagyunk benne, hogy ez a kötet nemcsak a Kazinczyhoz fűződő sokféle kérdésnek, hanem a felvilágosodás és a korai reformkor esztétikájának a megértéséhez fog számos tekintetben segítséget nyújtani és további munkára ösztönözni.

Zádor Anna

Gattkai Endre

CSATKAI ENDRE

KAZINCZY ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK

BEVEZETÉS

~ Kazinczy egész írói művészete összefonódik a képzőművészetekkel. Hol ezekből mérít érveket irodalmi igazgató szerepéhez, hol ezek remekein ihletődik lantja, majd segélycsapatul használja őket a közízlés nemesítésére, mert jól tudja, hogy ha csatát nyer, a talajt biztosabbá tette az irodalom számára is. (A következőkben, ha képzőművészetről lesz szó, csak „a művészet” kifejezést használjuk.) Nehéz megmondani, hogy a költészet vagy a művészet előtt lobogott keblében nagyobb lángja a szeretetnek? Maga írja Szentgyörgyi Józsefnek (Lev. X. 2343; 1812), hogy ha festőkről kezd beszélni, se vége, se hossza. A mesterség, írja ugyanannak (Lev. IX. 2091; 1811), valósággal tűzbe hozza, s tényleg bécsi művészi élményeiről oldalakon át számol be barátainak írt leveleiben.

Szenvedélyes szeretete az emberi lélek legnagyobb kincsét, a vallásos érzést is vesélyezteti. Az ő felekezete a református, melyhez szívvel lélekkel ragaszkodott, nem pártfogolta a művészetet. Kazinczy hálával gondol a katolikus főpapok nagyszerű építkezéseire, s Pyrkerhez azért is vonzódik annyira, mert nagy műbarát. S mikor látja az egyházi művészet kiváló alkotásait, szinte szentségtörő szavakra fakad a maga vallását illetőleg: „Ez a vallás ellensége a szépnek” (Lev. XIV. 3147, Kis Jánosnak 1816), és sajnálkozva írja az Erdélyi levelekben is, hogy a református vallás „a művészet s emberség kárára” kitiltja a festményt s szobrot a templomból (255.).

A Felsőmagyarországi Minerva, melynek buzgó munkatársa volt, névtelen barátja tollából fakadt nekrológban (1831. III. 494.) így jellemzi Kazinczynak ezt az oldalát: „Semmi sem volt az egész természetben, vagy a művészetben, mit ő nem kedvelt volna. Különösen a rajzolásnak, képfestésnek és faragásnak Kazinczy nemcsak hogy különös barátja volt, hanem a művészség azon neveiben jeles ismeretekkel is bírt. Nem is sajnálta ő pénzét egy szerencsés olajfestésért odaadni.” Továbbá „Aesthesis, művészség, nagylelkűség és szeretet voltak Kazinczy belsejének alkotó részei ... Mindenben meglátta a szépet a remeket s örömet tanítgata másokat is erre”. A nőkkel örömet levelezett „rajzolás, muzsika s csinos nevelés lévén többnyire írott sorainak tárgya”. „A művészség minden ágairól szenvedéllyel szólt ... a poézisról tűzesebben s bővebben csak írók s barátai előtt”.

Ez utóbbi kijelentésnek ellene szól Toldy Ferenc elbeszélése Kazinczy és Kisfaludy Károly első találkozásáról. Két különböző világ találkozik itt. Az egyiknek erőt ad évtizedek elismerése, a másik fiatalságát, egy nagy jövő reményét vetheti a mérleg serpenyőjébe. Két irodalmi irány vezére áll szemben; vajon megkísértik-e a megegyezést, vagy egymás ellen felsorakoztatják-e a támadó érvek csatarendjét?

A két vezér halk beszélgetésbe merült s az egyeztető barátok megnyugodva vették ki a szíves hangú társalgásból Ruysdael, Poussin, Vernet festőművészek nevét. A két író — a képzőművészetet előbbre helyezte irodalmi problémák megvitatásánál: „Mindkettő a maga elemében volt; Kisfaludy, a képi író s Kazinczy, a műértő és szenvedelmes műbarát” (Az Akadémia Kazinczy-émlékkönyve, 1859, 83.).

Kazinczy nagy jelentőségét a magyar közízlés előbbrevitelében természetesen már eddig sem hagyta az irodalomtörténet figyelmen kívül, de a maga teljességében s kapcsolatban az irodalommal eddig még nem tárták fel. Toldytól kezdve nem egy helyen bukkan fel utalás a problémára, amely utalásokból világosan érezhető, hogy az illető író is jól érezte a kérdésnél feltáruló beláthatatlan távlatot. Toldy mondta már akadémiai emlékbeszédében (1859): „A szépérzék összes szellemi valóján uralkodott”. Imre Sándor (Az olasz költészet hatása a magyarra. Bp.-i Szemle, 1878. I. 269.) ezt írja: „Kazinczy az első, ki szerint a szépet minden jelentkezésében tanulni kell a költőnek”. Kazinczy szerinte a művészetben találta költése egyik ösztönét, sőt kútfejét. Simay Ödön Kazinczy nyelvújításáról szóló cikksorozatában kiemeli, hogy elsőnek Kazinczy hívta fel a magyar közönség figyelmét a klasszikus művészetre (Magyar Nyelv, 1911. 301.).

Mikor Váczy János kiadásában megjelent Kazinczy levelezésének első kötete, kritika s közönség egyaránt ámulva állt meg a dokumentumok tömege előtt, mely a kortársak s szakemberek fenti s hasonló kijelentéseit igazolta. A többi húsz kötet is meglepetéseket hozott, s előttünk áll belőlük Kazinczy igazi képe, most már nemcsak az író s irodalmi izgató, de a művészetek szeretetétől áthatott kultúrember: nem Janus arcú szobor, de akiben egy vérré lett a kétféle törekvés: magvető, aki válogatás nélkül szórja szét a töretlen földön a Szép magvait.

Az eddig ismert Kazinczy portréban ezeket az újonnan felismert vonásokat kívánjuk dolgozatunk során beilleszteni. Megpróbáljuk vázolni, hogyan lett az idők folyamán egyéniségének alkotó erejévé a művészetek szeretete, hogy bukkan ez fel más irányú műveiben, milyen eszközökkel óhajtotta e hazában a művészetek virágzását előmozdítani, s végül, hogyan ihlette költészetét.

Ezek szerint a szempontok szerint osztjuk be tanulmányunk anyagát.

KAZINCZY TANULMÁNYAI ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK

Kazinczy Ferenc 1759-ben Érsemlyénben, Biharban született. Ha Taine útmutatása szerint indulunk utunkra, ennek az adatnak a későbbiek folyamán kevés hasznát vehetjük. Mária Terézia uralkodik ekkor; igaz, nagy pártolója ő a művészetnek, de Bécsset gazdagítja elsősorban, főurainkat is oda vonja. Az újonnan alapított néhány püspökség építkezései sem jelentenek idegen művészek révén valami nagy gyarapodást a nemzeti kultúra számára. Az irodalom szunnyadozik, a képzőművészetekkel idehaza nem nagyon törődnek.

A falusi kúria itt is, akárcsak máshol az országban, nem adhatott már a gyermekkorban ösztönzést Kazinczy Ferencnek a művészet tanulmányozására. Vályogból vert nádas ház volt nagyatyjának kúriája is, hol zsenge éveit töltötte. Ezek a nemesi házak

azonban nagy kincset őriztek: levegőjüket üdítővé tette a hagyományok tisztelete, a nemzet megbecsülése s a múlt dicsőségének eleven tudata. Kazinczy egyik ősapja Rákóczi udvarában forgolódott, ott pedig élénk művészetet pezsgett. Talán ezzel a közvetítéssel kerül bele Kazinczyba a művészet szeretete.

Három éves korában lefestetik (Pályám eml. 184.), mivel atyja akkoriban még katonának szánta, egyenruhában. Íme első korai találkozása a művészettel. A Tudományos Gyűjtemény (1819, I. 118.) sokkal később is panaszkodik még, hogy a művészetnek sok becsülete nincs e hazában, de a Kazinczy-házban aligha voltak nagyon elfogultak az efféle mesterségek iránt, hiszen az apa Ferencet első reményei feladása után, írói pályára biztatta, anyja pedig korai lépéseit örömmel támogatta, sőt mondhatni, ki is erőszakkalta.

1768-ban minden tanulás s előkészület híjával is a késmárki diákév olyannak mutatja Kazinczyt, amilyennek lezárt pályájá végén jellemzik: „Mindenben megtalálta a szépet s remeket”. A Tatra alján élt; „a nélkül hogy tudtam volna, hogy az olyat poéta és festő csudálgatni szereti, egész órákig andalogtam a varázs látványon, s igen nagy templomjáró valék, mert ott képeket leltem s muzsikát” (Pályám eml. 188.).

Késmárkkal szemben Sárospatak, ahová 1769 szeptemberében viszik tanulni, bizonyos visszaesést jelent. Az evangélikus Késmárkkal szemben Patak református puritán, de a Bodrog füzeseiben örömmel bolyong a gyermek, s nagy gyönyörűséget szerez neki a könyvtár: „Penthernek architektúrára tartozó foliantjait kihordám szobámba, s szüntelen rajzolgaték, olykor még éjjel is, három-négy gyertyát gyújtván meg, míg a rajzolásban csaknem megvakulék” (Pályám eml. 195.).

Aki ebben az időben Magyarországon művészetről valamit is óhajtott olvasni, kénytelen volt idegen nyelvű írásokhoz folyamodni. Ezen a téren igen rossz hírünk volt még később is. Egy francia névtelen munka „Lettres sur les Hongrois” 1742 kezd a bírálatot, s Herder is „Ideen zur Geschichte der Menschheit” című művében (1787, IV. 16.) kétségbe vonja, hogy a magyarságnak érzéke lenne a művészet iránt. Schlötzer az erdélyi származású német író is ezt erősíti (Kritische Sammlungen 1796). Goethe is csak a fényűzés s pompa elérhetetlen rendezőjét látja a magyarság képviselőjében, Esterházy Miklósból a frankfurti koronázáson (Dichtung und Wahrheit 1764).

Ma már nagyjából ismerjük a magyar művészet fejlődéstörténetét, ~ de filológiai segítséggel is kimutatható, hogy mennyire megvolt régtől fogva e nemzetben az érdeklődés a művészet iránt; itt nem akarunk a terminológia régiségére kitérni, de hivatkozunk a kódexirodalmunkra, hogy állításunkat igazolhassuk. Emlékeztetünk a Szent Lászlóról szóló énekekre, mely a szent király váradi szobráról is szól: „Nem elegezyk senky tereád nezny”. A Margit legenda a szent szűz síremlékének anyagát és mestereinek származását is felemlíti. Oláh Miklós bőven beszél a műemlékekről, hogy a magyar reneszánsz korából mást ne is említsünk. Apáti Ferenc feddő énekében kikel a papok ellen, kik pénzt gyűjtenek, de vele nem építenek. Szamosközy Phidias s Polykletos műveivel hasonlítgatja össze az erdélyi szobrokat, s nagy lenézéssel szól a székegyekről, akik nem sok ügyet vetnek a művészetre. Végül 1653-ban Apáczay Csere János Encyklopaediája talán első ízben emlékezik meg némi tudományos rendszerezéssel a művészetekről. ~ A „tsinálmányokról” szóló fejezetben a „mesterséggel készített” dolgok között az alábbiakat sorolja fel: „egető elegek, tükrök, képirások, festekék”; továbbá részletesen szól a várépítésről (256.).

Az első magyar „művészettörténeti” könyv még több, mint egy évszázadot várt magára. 1760-ban jelent meg Molnár János jezsuita munkája „Régi jeles épületek” (Nagyszombat). A vaskos könyv eddig inkább csak a benne található disztichonok miatt volt ismeretes az irodalomban. De fontosnak találjuk azért is, mert úttörő volt a maga fajtájában, s irányító elvei sokáig fennmaradtak. ~ A „jeles épületek”, melyeket hét könyvben tárgyal: a paradicsom kertje, Noé bárkája, a babiloni torony, Babilon és Ninive kertjei Herodotos nyomán, Memnon szobra (Strabo szerint), a gúlák (Plinius szerint), a labirintus, Kína épületei (jezsuita hittérítők nyomán), Salamon temploma, az efezusi Diana templom (Strabo szerint), Ollympia, a rhodusi kolosszus, Mausolos sírboltja, a Farus, a római Fórum, Traián oszlopa, a római csatornák, Jupiter temploma a Capitoliumon, a Pantheon, cirkuszok, fürdők s színházak Rómában. Az utóbbiak egykori útkalauzok nyomán készült leírások, a többi a mesék világába való, amit a fantasztikus képek (Noé bárkája, a kolosszus stb.) még inkább megerősítenek. Magyar vonatkozás csak egy akad: Traianus dunai hídjával kapcsolatban megemlíti, hogy Zsigmond király is építtetett hidat a Dunán, s Pesten még látni ennek nyomait. Molnár a képét is hozza ennek az alkotásnak, s forrásai közt Oláh Miklósról is hivatkozik. A „Régi jeles épületek” után nem egy hasonló munka jelent meg, s az emlékek vagy mondai épületek közül azokat válogatták ki, amelyeknek a méretbeli nagyság volt a jellemző bélyege. (Farkas Ferenc 1807-ben *A világ ritkaságai* címen ismét a hét világcsodát mutatja be, megtoldva a sort a római Szent Péter templommal s a nagy boros hordókkal).

Ez a naivság, amivel Molnár és követői a művészet elé járulnak, annyira általános nálunk ekkor, hogy még Kazinczy is rabja marad azoknak a meséknek, amelyekkel a művészetek megszületését ködfátyolba vonta az emberi képzelet, amint azt epigrammáihoz fűzött magyarázatai mutatják.

Molnárral elég közeli érintkezése volt Kazinczynak pályája elején, mint iskolafelügyelő, könyvből pedig három mozzanat van, ami hathatott rá. Molnár nagy lelkesedéssel viseltetik a régiség iránt. Ajánlásában ezt írja: „Megavult, régi jószággal állok ugyan elő, az igaz, könyveim merő régi Épületeket mutogatnak, de csakugyan a sok szép újság közt is szép ami szép: mi jobb a régi elménél s Méltóságnál?”. Majd lebecsüléssel ír a jelenről: „A pompás épületek mesterséges előállításában valami kevésbé alább-hagyott ... értékünk.” Ime, már csak egy lépés Kazinczyhoz, aki majd ki fogja jelölni az egyetlen utat minden művész számára: a klasszicizmust.

Molnár Montfauconra igen gyakran hivatkozik. Ámbár Winckelmann ennek Bernben kiadott *Antiquitas ill.* (1722) című művét, melyben az antik emlékeket rossz másolatokban adja, nagyon elítéli; Kazinczy kedvelt könyvei közül való szintén, melyből szívesen vesz munkái számára illusztrációt.

A harmadik mozzanat, amelynek visszhangját Kazinczynál megtaláljuk az, hogy Molnár is lándzsát tör a nemzetek kultúrájának kölcsönhatása mellett: „Ez volt első szerencséje a Görögnek, hogy idegen embereket és szokásokat kezdett látni; a partokon vették észre először, mely szép magaviselő nép lakna más világon, mely cifra ruhák, mely szép újságok, mely rendes mesterségek, mely hasznos tudományok találtak más helyeken.” Kazinczy is azt tanította, hogy míg nálunk nem virágzik az irodalom és művészet, idegenből kell behozni a formákat mintául. Mennyire erősíthette törekvéseben az a tudat, hogy a görögök is mástól tanultak!

Kazinczy ifjú korában indult meg lassan-lassan a gyakorlati szakirodalom. Első-

sorban arra gondolunk, hogy a Ratio Educationis szellemében a nagyobb elemikhez rajziskolákat csatoltak, s itt építészetről is adtak elő. A szükséglet azután lehetőséget adott ily irányú kézikönyvek írására. Révai Miklós, maga is rajztanár, névtelenül jelentette meg Várai építésnek eleji című munkáját (1780); tíz év múlva írja Kazinczy a Hadi s más nev. tört. szerkesztőségének: „Révaynak készen vagyon egy Architektúrája” (Lev. II. 304; 1790), amely azonban nem jelent meg. Ilyen szakkönyvek terén buzgolkodtak még Kovács Ferenc: Az utak s utszák építésének módja 1778, 1799; Sárváry Pál: Rajzolás mesterségének kezdete 1804, 1807. Említésre méltó, hogy numizmatikával is foglalkoztak már ebben az időben: Wessprémi István orvosi lexikonjában (Suc. Med. Hung. Biogr. 1774) és Wáli István (A római imperatorok tükre 1778). Mindez persze édes kevés volt egy olyan ifjúnak, aki látni akart, s aki örömmel másolgatta le szeme épségének kockáztatásával is a neki megtetszett képeket. Végre az 1773-as év először láttat vele nagyvárost.

Beleznay Miklóshoz viszik Dénes öccsével együtt névnapot köszönteni Pest közepébe. Vezetőjük minden látnivalót megmutogatott útközben. Pestet, Aszódot, Gödöllőt említi fel Kazinczy élményei közül, s kijelenti: „Kimondhatatlan a haszon, melyet rám ez az egy holnapnyi utazás hozott” (Pályám eml. 193.). Toldy írja (K.F. és kora, I.5. s.k.), hogy utazás közben olvasta Bessenyeinek Eszterházi vigasságok című munkáját. A magyar Versailles megéneklője e munkában inkább csak a nagy dinom-dánomokra fordította gondját, s a művészet leírásával adós marad, ezek megnyilatkozása csak azért ragadja el, mert az idegen vendégeket lefőzte. Mennyire más a francia iskola magyarországi tagjának, Orczynak a vélekedése: „A díszes, közönségnek tett épületek az Ország boldogulását mutatják” (1784, Abaúj vm. új székházának felavatásán mondott beszédében). És Orczy nagyon közeli viszonyban állt Kazinczyval, ilyen nézeteivel igen erősen hatott az ifjúra.

1777-ben egy újabb utazás jelent fordulót Kazinczy pályáján. Pesten át Bécsbe vicszi pár napra nagybátyja. Már Pesten kettős élmény várt rá: Gessner művei helyett, melyeket nem tudott megszerezni, Wieland munkáit vette meg, s az eddig nem ismert költő kiadásában a magyar származású Oeser képeinek rézmetszetével találkozott. Gessnert azonban a bécsi Belvedere feledtette vele. Öreg korában is büszkeséggel töltötte el az a tudat, hogy jóllehet bátyja a hollandi iskola műveire hívta fel előre a figyelmét, őt mégis van Dyck vonzotta. Schönbrunnban a kertet bámulta meg, a szobák nem ragadták el. Ízlése már ilyen fiatalon szembe helyezkedett a közfelfogással (Pályám eml. 203.).

Patak után Kassa, majd 1771-ben Eperjes lett Kazinczy lakóhelye. Mint patvarista, nem volt sok dolga, s így kedvteléseinek élhetett. Eperjes régi művelődési központ volt, hol élénk művészeti élet is honolt (lásd Művészet 1904, 134.), mindamellett Kazinczy nem éppen nagy hálával emlékezik vissza eperjesi művészi benyomásaira. Felkereste Krámer festőt, akinek atyja festette őt gyermekkorában, de az látva a rajzait, kijelentette, hogy ilyen előmenetel után ő már nem adhat neki leckét. Eperjes inkább irodalmi pályájára nézve fontos, megtanult tökéletesen németül, s megismerkedett a jeles egykorú német írókkal.

1782-ben Pestre kerül, Ráday Gedeonnal érintkezik sűrűbben, majd Orczy Lőrinc mellé nevezik ki Abaújba. Vágjai ugyan külföldre vinnék, de anyja nem járul hozzá, s így nem marad más hátra, mint a kis vidéki városok levegőjét szívni, s szépérzékét azzal elégíti ki, hogy a megyei levéltárnak adott csinosabb formát (Pályám eml. 233.).

1786-ban nevezték ki iskolai felügyelőnek. Hivatalával járó utazgatásai szélesre tágitották ismereteit s látókörét. Kinevezésének sürgetésére már 1786-ban Bécsbe rándul; most már hosszabb időt tölt itt. Először „architekturai célból” megtekintí a nevezetes épületeket, azután minden idejét a képtárak, a műtermek, a műkereskedések s az akadémia foglalja el. Számos metszetet vásárol ekkor. A Belvedereben most már az olasz iskolának adja a babért. Ismerőseinél mindig gondosan megszemlélte a képeket, úgy, hogy még élete alkonyán is emlékezik a szerzőikre, ámbár maga sem tartotta illőnek, hogy a lakásban másra is fordítsunk figyelmet, mint a házigazdára (Pályám eml. 240. s.k.).

Hivatalos teendők 1788-ban és 1789-ben ismét Bécsbe szólítják, s ezúttal is a művészeti élmények töltik el lelkét. 1791-ben állása meginog. Májusban Bécsbe siet ismét, hogy új elhelyezkedésről gondoskodhassék. De a lét s nem lét kérdése sem izgatja olyan nagyon, hogy a Belvedereben ne töltse az időt, valahányszor az nyitva volt. Egy költőismerőse magán képgyűjteményekbe vezetgette, és Stunder dán festővel is megismertette, akinek modellt is ült. Gyakori vendége volt Artaria műkereskedésének is (Pályám eml. 240.).

Szeptemberben betegen s eredmény nélkül, de gazdag tapasztalatokkal tér vissza Magyarországra. Közben épül már számára egy kúria Bányácskán, melyet később majd Széphalomnak nevez el. Az építkezés alatt Regmecen vonta meg magát, s fogságba eséséig csak egy nagyobb, képzőművészettel kapcsolatos élménye volt: I. Ferenc koronázása Budán, mikor is a magyar koronát közelről láthatta, le is rajzolta, s leírta tüzetesen. Mind rajza, mind leírása Hampel József szerint alig hagy valami kívánni valót hátra.

A csendes falusi magányban fordítgat s olvas. 1792-ben még Pesten az egyetemi könyvtárban ismerkedett meg Montfaucon könyvével s a Herculaneyi emlékek nagy kiadásával, sokat rajzolt is belőlük, s hatásuk alatt állt az antik szépség iránt érzett rajongásában (Lev. X. 2276, Helmecezynek 1812). Winckelmannt már fogoly korában tanulmányozta, ekkor szerezte meg a *Geschichte der griechischen Kunst* című művét (Lev. XIII. 3063, Szabó Jánosnak 1815), melyet megbecsülhetetlennek mond. Ezt, valamint a Belvedere katalógusát nem szívesen nélkülözi később sem, naponta szüksége van rá (Lev. IV. 1069, Nagy Gábornak 1807).

Fogságában is nagy erőt merít a művészetből. Budai cellájának falát sajátkezűleg rajzokkal népesíti be. Hét esztendő s fogsága alatt különben egyik helyről a másikra cipelték, de ezek az utazások is sok élménnyel gazdagították, s főleg a kertművészetre nézve szerzett sok tapasztalatot.

Mindezekből látni, hogy Kazinczyban nem családi hagyományok, nem az iskola fejlesztette ki a művészet iránt való hajlamot. Egészen párhuzamos jelenség az ő műbaráti lénye a korabeli költőkével. Ezek sem születtek költőnek, tanulás, képzés tette őket azzá, Kazinczyt is önmagának céltudatos nevelése emeli kiváló ízlésűvé. Ahogy nem veszi igénybe már kezdő korában sem a vezetést a képtárban, nem folyamodik könyvek betűihöz a szépet illetőleg később sem, egyenesen a művészeti alkotások elé lép. Tragédiája, hogy fogsága után következő szakasza életének nem hoz e téren emelkedést. Bécsen túl soha sem jutott immár, s a művészet egyéb helyeken őrzött remekeit csak másolatokból ismerte.

Tízszer járta életében Kazinczy Bécset, ebből hat út esik a fogsága elé, azonban nem a számbeli túlsúly ad jelentőséget e korszaknak. Élete második szakaszában kenyer-

gondok viszik a császárvárosba, e mellett gyakran nejét és gyermekét is magával vitte; de az emlékek felújítása nem ad helyet friss benyomásoknak. Azért persze mégis felpezsdül Kazinczy vére valahányszor Bécsbe kerül, de újat már számára nem igen adhat e város művészete.

Jelentősebb az erdélyi utazás 1816-ban. Új műremekek, egy múzeum tárul fel szeme előtt, s valamennyire megerősíti reményeit a magyarországi művészet lehetőségében.

Pestre mind többet jár élete végén egy családi pör miatt. A bosszúságokat művészi élmények egyensúlyozná ki, de Pestet nem valami nagyon szerette Kazinczy, inkább Bécs után vágyott (Lev. VII. 1730, Berzsenyinek 1810). S végül élete utolsó évében (1831) diadalútja a Dunántúlon: nemcsak megbecsültetését hirdetik ujjongó sorai az útleírásban, de mindenütt örömmel üdvözlöi a monumentális építkezéseket ... Hanem az új benyomásokra tett észrevételei csak régi szempontokat ismételgetnek: fejlődés nincsen.

~ Kazinczy ~ híres művészeti alkotások másolataival népesítette be lakását, íróasztala fölött függött Raffael Székes Madonnája, a falon szerte Guido Reni, Cignani, Canova, Oeser, Gessner, Dolci, Vernet műveiről rézmetszetek. Könyvtárában megvolt Sulzer lexikonja, melyben betűrendben található mindaz, ami a művészetre vonatkozik. Ezt a művet azonban, amely már a maga idejében is elég elavult volt, Csokonainak adta 1804-ben (Lev. III. 578.). Tudjuk, hogy valaki elfeledte neki visszaadni Ramdohr könyvét a római régiségekről, s hogy 1815-ben egy művészettörténeti lexikonja is volt (Lev. XIII. 3063, Szabó Jánosnak 1815).

Marosvásárhelyen a Teleki könyvtárban lapozta át „Mely boldog óra” felkiáltással Piranesi kötetét Rómáról s a Pio Clementinum katalógusát (Lev. XIV. 3238, Wesselényinek 1816), s ezekről írja a Tudományos Gyűjteményben (1819, IX. „Orthologus és Neologus”), hogy naponta kell nézegetni, még ha ismerjük is köteteket.

Amíg erszénye engedte, előfizetője volt Landon *Annalen der französischen Kunst* című folyóiratának. A híres Musée Napoleon egy példányára régóta alkudott, azt írja, nem üdvözlö addig, míg meg nem látta (Lev. XII. 2834, Döbrenteinek 1815), de nem lehetett nyélbeütni a vételt. Még ebben az évben bécsi tartózkodásakor azonban végiglapozhatta, majd Gyulafehérvárott s Nagenyeden is a kollégium könyvtárában.

A bécsi utak s a megfelelő könyvek elégséges alapot adtak Kazinczynak arra, hogy rá tovább is építhessen. Sajnos ez nem történhetett meg. Ha bejárhatja Európát, nagy szervező képességéhez nagy látókör is járul, s talán egymaga is képes lett volna nemzeti szellembe terelni művészetünket; de működése csak összekötő híd lett, amelyen a külföld művészetének csupán egy irányzata kelhetett át, mert e híd fejénél régi s kisszámú benyomásokból leszűrt követelmények álltak őrt, s kárhoztattak mindent, ami nem felelt meg nekik.

De hogy magyarországi művészetről beszélhetünk, hogy a közöny szakadékán egyáltalában már ekkor verődött híd, az Kazinczy érdeme. ~

Kazinczy egy képgyűjtemény látogatásakor azt a hitet kelti a tulajdonosban, hogy műértő. Mikor erről Dessewffy Józsefnek beszámol, szerényen annyit mond, hogy annyit ért a művészethez, mint az, aki nem lakott Bécsben, huzamosabb ideig nem járta a külföldet, sokat nem társalgott művészekkel. „Mert erre nem elég a természet adománya” (Lev. XVI. 3744; 1819).

Ezek szerint ahhoz, hogy valaki értsen a művészethez, a vele született hajlamon kívül sok előkészület kell, de Kazinczy szerint ezek között nem szerepelnek az elméleti írások. Mikor Csokonai 1804-ben Sulzer művészeti lexikonját kéri, elküldi ugyan neki, de azzal az útmutatással, hogy inkább nagy példákban merítsen (Lev. III. 578.).

Élete végéig nem változott a vélekedése. Az *aesthetica* tudománya nem állt becsben előtte. Guzmicsnak 1829-ben Schediusnak arra a kijelentésére, hogy ma már az *aesthetica* megmondja, mi a szép, ezt írja: „Nem azt kiáltja-e a tapasztalás, hogy ... fő-dolog, hogy lelkeinket, szemeinket a Szép vizsgálása s studiuma által élesítsük, nem til-tom én, hogy *aesthetikázzunk*, de azt kívánom, hogy a görög exemplárokat csudálgas-suk” (Lev. XXI. 4995.). Nem hitt abban, hogy minden dolgot meg lehet szavakkal ha-tározni, vagy szabályba foglalni. Ezt tartotta a nyelvgeniuszról is, ezt a szobrászatról, amely szintén nem adja meg röfben a szép test arányait. „A törvény azt mondja, mit nem kell, nem mit kell csinálni” (Lev. XIV. 3293, Dessewffynek 1816). És élete utol-só évében is csak azt hajtogatja, hogy kell ugyan teória, de ízlés is, amaz egyedül fássá, hideggé tesz (Lev. XXI. 5292, Bajzának 1831).

Sem ő, sem tanítványa Kölcsey nem akarnak egyenesen felelni arra a kérdésre, hogy mi a szép. Mintha mesterének szavait hallanók, amikor Kölcsey „Az ízlés” című töredékben kijelenti, hogy a szépet nem is lehet meghatározni. Kazinczy szerint az ér-zés diktál itt. „A vétkes szép” című epigrammában rejtélyes homályba burkolja a kér-dést: nem tud rá felelni maga a művész sem: „kérd szemed és szived, érzeni s látni, ha tudsz”.

Máskor is zsákutcába torkollunk Kazinczy művészeti nézeteit követve. „Igen nem szép, mi nem igen szép” (Lev. III. 845, Sárközinek 1805). Szellemes mondás, de sehol a fogantyú, amellyel a szépség lényegét kiemelhetnők belőle.

A rút dolog is lehet művészi előadásban szép: „A hol rút kell, ott a rút szép, osz-tán a Mesterség a rútat is széppé teszi” (Lev. XVI. 3746, Dessewffynek 1819). Itt s az epigrammában is a Gorgó fejet említi példának, amelynek borzalmasan gyönyörű antik szobrára Cicero-ból (Verres elleni 4. beszéde) lett figyelmes. Szóval idealizálандó az, ami a természetben nem szép. Csakhogy a Sipos Pálhoz írt Epistolában viszont így énekel:

„Aki napjait

A szépnek szentelé s még a valót is

Azért kedvelli, mert alakja szép

Mert a való s a szép egy tő virágai,

Testetlen lelken úgy nem lél kecsét,

Mint a lelketlen testen nem talál.”

Kazinczyt nehéz megfogni. Az egyenes kérdés elől ismét egy homályos kijelentés

elé bújik: Ha lélekkel ad valami rútat (valót) vissza a művész, mentve a vétke. De vajon mit jelent ez ismét? Brueghel is festett boszorkányokat, de lélekkel, írja Guzmicsnak (Lev. XXI. 5012, 1829). Márpedig tudjuk, Brueghel egyike a 16. század legkitűnőbb naturalistáinak. Viszont Fügerről szólva munkáját, melyben elveszi a csúnyát és szebbít, a leglelkesebb poétai festészetnek tartja. Így az idealizálás volna az, amit a művészetben léleknek nevez. „Aki Festő és Poéta, tudja, hogy festve és verselve magasztalni és mindent istenibb színben előadni kötelesség”, írja Nagy Gábornak (Lev. III. 751, 1805). A beszéd is akkor szép, ha egy kevésé eltávozik a mindennapi beszédétől (Lev. IV. 1000, Cserey Farkashoz, 1806). Valami köznapitól eltérő világ Kazinczy szerint a művészet, hol nem kérdezőnk, de csendes imádattal állunk meg; ha szívünk eltelik érzéssel, ez elég: tudjuk akkor, hogy avatottjai vagyunk az istenségnek. Ezért sikoltott fel, mikor az odí profanum vulgust először olvasta a goethei megfogalmazásban: „Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da”. A maga elragadtatásainak óráira gondolt, s érezte, mennyire nem egy a nagy tömeggel. Még élete vége felé is visszhangozza a megismerést: a mesterség és annak szeretete nem profanus portéka (Lev. XX, 4665, Toldynak 1826).

Ahogy a szép meghatározásával nem sokat bíbelődött, a célja kijelölését sem tartotta fontosnak, sőt egy időben különböző elveket is hangoztatott. A Tövisék és virágok (1811) kísérő jegyzeteiben ezt írja: „A szép mesterségek célja nem haszon, hanem gyönyörködtetés”. Ugyanabban az évben ezt írja a két Csereynek: csak látszat az, hogy a művészet célja a gyönyörködtetés. Az indulatok, kívánságok nemesítése az (Lev. VIII. 2000.). Herderből vett elv, kinek ide vonatkozó munkáját le is fordította az Erdélyi Múzeum IV. kötete számára. És valószínű, hogy ez az elv volt az igazán mérvadó a számára; a kirándulás a kanti nézet tájékára csak a Tövisekben hágy nyomot, mikor a „Szép és jó” című epigrammában a Sulzer tanain rágódók közé csördít: ezek szerint t.i. egyet jelent a szép s a jó, a rossz meg a rút.

Hogy mennyire hasznót hozónak tartotta Kazinczy a művészetet, mutatja, hogy egy elvéhez görcsösen ragaszkodik: t.i. hogy a szép mindenhol előkészítette útját a jónak: ezt hangoztatja Vay Miklóssal vitatkozván 1803-ban (Pályám eml. 359.); ezt írja Berzeviczy Gergelynek (1810. VII. 23; Gaál Jenő: Berzeviczy G. élete és munkái, 211., az akadémiai levélkiadásban nincs meg); s világgá hirdeti Sylvester kiadásában (XVIII. o.): „A széptudomány mindig együtt járt a jóval s igazzal, sőt ezt meg is előzi”. Pedig Széchenyi István is azt tartotta, sőt 1829-ben nyilvánosan ki is jelentette, hogy a művészet egyelőre maradjon háttérben, míg a közgazdasági s egyéb problémáinkat meg nem oldottuk (Zichy Antal: Széchenyi naplói, 34.).

Egységes, vagy különösebben saját nézetről tehát a szépet illetőleg Kazinczynál nem lehet szó. Azzal az áhítattal állt a művészet elé, amelyet magában iránta tanulmányai során nevelt. Márpedig ezek egyenesen a klasszicizmus felé terelték. Láttuk olvasmányait: Winckelmann s az antik műemlékek kiadásai; elkísértük művészeti kirándulásaiban: Bécsben a művészakadémiát látogatja gyakran; ha festőt keres fel, a hivatalosan elismert művészeknek szól a látogatás (Füger, Rosa, Wutky). Pedig ekkor már szegényes padlásszobaműtermekben kezdett felragyogni a bécsi biedermeier festés színpompája; Kazinczy mikor Pesten először találkozik vele 1828-ban, pepecselésnek nevezi (Lev. XX. 4925, Thewrewk). A szobrászok közt Zauner, a József császár lovasszobrának művésze az, akit örömmel látogat, különben Canova az ideálja.

S e művészek társaságában ragad rá az a sok elv, ami természetesen a korabeli hivatalos művészetre nézve követelmény volt, csak külsőségekre vonatkozik, mint ahogy ez az egész klasszicizmus a forma művészete volt. Riedl meghatározása szerint valami egyszerű tárgy, vagy egyszerű általános eszmék kellemmel és világos tetszetős rendben élénk állítva a klasszicista művészet. (Riedl Frigyes: Kazinczy Ferenc és a német irodalom. Budapesti Szemle, 1878/3/141.) Kazinczy már nagyon korán híve lett ez iránynak. Gessnernek írja 1782-ben, hogy mindig utálta az affektált díszet (I. 28.), „A cifra” élete végéig gyűlölt volt előtte. Dessewffynek írja, hogy sokan a cifra révén akarják azt elérni, amit pedig csak a szépség adhat (Lev. VIII. 1804; 1810). Horatius tanát vallotta, idézgette: „ami tetszeni kíván, legyen simplex ...” (Lev. III. 824, Cserey Farkasnak 1805). Már Gessner is elismeri róla, hogy klasszikus példákön nevelődött (I. 35., 1783).

Valóságos deklarációként hangzik az, amit Cserey Farkasnak írt 1807-ben: „A széptudományok és ízlés dolgában annál tökéletesebb a mív, minél közelebb járulnak a Classicusok példájához; annál szenvedhetetlenebb a mív, minél távolabbra tévedtünk tőlük” (Lev. V. 1108). Tudjuk, egy-egy szakasza a nagy könyveknek sikolyra, zokogásra ragadja Kazinczyt. Mottóként tüzi művei elé őket, s százszor is ismételtgeti leveleiben. Az előbbi hitvallása mintegy visszhangja annak a percnak, amelyben Winkelman művében (*Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke*) fogsága idején először ötlött szemébe ez a sor: „der einzige Weg für uns gross, ja wenn es möglich ist, unnachahmlich zu werden, ist die Nachahmung der Alten” (282.).

S íme ebben a kinyilatkoztatásban megkaptuk Kazinczy állásfoglalását a művészetről: szép mindaz, ami az idealizáló klasszikus művészettel kapcsolatos, még ha utánzás is. Annál a Kazinczynál, aki az irodalomban is a fordításnak adta a palmát, az utánzás, a másolás nem mond ellent a művészet követelményének, mint majd látni fogjuk.

Ami pedig az antik világ ismeretét illeti, írónak, művésznek egyaránt kötelessége a tanulmányozása. Bécsi útján (1812) meglepődve látta, hogy bizony a művészek nem valami sokat forgatták a görög s latin költőket: „A művész nem művész, ha nem poeta, vagy nem járatos a Classicusokban”. Ezzel zárja le a maga számára a tanulságot (Lev. X. 2382, Dessewffynek 1813). Képzeltető megbotránkozása, mikor Cserey Farkas révén Wándza Mihály Bécsben tanuló levelét kézhez kapja, s benne Antinous s Laokoön nevét eltorzított írásmódban látja meg (Lev. V. 1306; 1808). Ferenczy írásait is fejcsóválva olvassa, egy lakatos betűit és stílusát hüvelyezve ki belőle. Neki is figyelmébe ajánlja a régi írókat, mert „a szobrász antik világban él” (Lev. XVIII. 4151; 1823).

Viszont a költőknek is kötelessége ismerni az antik művészetet; Kölcseyt biztatja így, mikor pályáján útra indítja: „Csak arra szoktassa Uram Öcsém magát, hogy mindég a Régiség statuáit nézze, tudván, hogy épen úgy haladja felül az új idők munkáit, mint a klasszikusok írásai a mostaniakat” (Lev. XI. 2693; 1814).

Természetesen a Csereynek írt deklaráció a zsinórmértéke, ha művészi munka elé lép: más korok, amelyekben más volt az ízlés, nem nyerik meg a tetszését. Persze a görög festés emlékei igen kevés számmal maradtak fenn, ezen a téren nem utalhatott az antik világra. Elismeri ugyan, hogy a festőnek sem árt, ha ismeri a görög szobrokat, de a 16. század olasz művészetének az ismeret a fontos. Raffael az ideálja, mint aki legközelebb járt az antikhoz és szimbóluma mindannak, ami legmagasabb a művészetben (Lev. VII. 1586, Döbrenteynek 1809). Mellette Correggio az, aki a klasszicizmus meghatározásából a kellemet képviseli, s így Kazinczy tetszését, sőt rajongását is elnyerte.

Guido Reni a bájosság utolérhetetlen festőjének tartotta (Lev. VIII. 1895, Berzsényihez 1811/ Egy Arcashoz, Epistola). Itt azután persze már Winckelmann ítélete is támogatta a választásban, akihez hasonlóan Poussint is kedvelte.

1818-ban Patakon Bretzenheim herceg a düsseldorfi képtár katalógusát adja kezébe, ő Rembrandtot becsülte nagyra, Kazinczy viszont Reni és Rubens műveit emelte ki a kötetből (Lev. XV. 3591, Seivert Jánosnak). Érdekes, hogy a két északi nagy barokk festővel szemben milyen az állásfoglalása. Rembrandtot nem szereti, de némi tartózkodó dicsérettel szól róla, sőt nagyon helyesen figyeli meg formai problémáját. Rubensben erős nyomot hagyott Itália, így értjük meg Kazinczy lelkesült hangú magasztalásait. Tanítványa, van Dyck, mint említettük, első nagy művészi élménye volt, amit rokonsága Guido Renivel magyaráz meg.

Az, hogy a hollandi csendéletek, életképek már kezdő korában sem érdekelték, nagy örömmel tölti el öreg napjaiban is. Pope mondását gyakran idézgeti: „Az embernek nincs fontosabb, nincs hozzá inkább illő tudás, mint az ember.” Goethe mondása a „schöne Menschlichkeit” sem igen alkalmazható ezekre. Persze a művészi kivétel ellen nemigen lehetett szava, azután meg bizonyos nemesi előjogot adott ezeknek a képeknek az, hogy a Belvedereben függtek; óvatos is Kazinczy a nyilatkozataiban, de kijelenti, hogy a tyúk, bármely szépen festik is, mégis csak tyúk marad (Lev. XVIII. 4092, Gyulay K.-nak 1822). Berzsényit bécsi útján éppen a csendéletek ragadták meg, s Dolci Madonnája hidegen hagyta. Jellemző tünet, s mélyíti a szakadékot a két író világa között (Lev. IX. 2249; 1812).

Szabadon nyilatkozik Kazinczy megvetése a korában is lenézett és ellentétes irányok iránt. A gótikáról kijelenti, hogy ízetlen (Lev. VIII. 1882, Siposnak 1810). A Szent István templom Bécsben kedvezőtlen benyomást tesz rá. Ez a nagyság igazán csak nagy, de nem a Winckelmann értelmében vett „edle Grösse”, s oszlopairól azt írja, szörnyűek (Lev. X. 2341, Kisnek 1813).

A tegnap letűnt művészete, a barokk, különösen bántja a szemét, lekicsinylően szól Maulbertschről, s különösen Schöpf nagyváradi freskóin kifogásolja a harmónia s rendszer hiányát. Ezek a művek gyakran kísértének elrettentő példa gyanánt leveleiben s műveiben (Lev. II. 437, Kisnek 1794; IX. 2230, Rumynak 1812).

Művészettörténeti ismeretei az antik s vele kapcsolható korokon kívül néha hézagok. Szerinte a gótikát Palladio és Vignola szüntette meg (Lev. XIII. 3081, Kisnek 1815), így hát nemigen volt fogalma a fejlődés menetéről. Majd „arabsz” stílusnak bélyegzi a gótikát (Lev. XIII. 3129, Horváth Endrének, 1815), bár lehet, hogy itt még a régi hit alapján áll, mely szerint a gótika keletről származik. Michelangelot, Leonardot, Dürert alig emlegeti.

Azonban egyoldalúságában is erősen fejlett az ízlése: ha az ellentábor nagyjai mellett tartózkodva megy is el, a maga követői között felismeri a kontárt; jól tudja, hogy az idealizálás ~ jó jelszó az avatatlan kezűek számára (Lev. VII. 1633, Berzsényinek 1810).

~ A következőkben azt fogjuk vizsgálni, hogy hatottak Kazinczy művészeti nézetei irodalmi elveire. Látni fogjuk, hogy adtak érveket neki, s hogy merített egyes esetekben egyenes ösztönzést belőlük.

„Mit nyere általam a nyelv, mint nevelkedett általam az ízlés, ezt kérdi korunk, ezt kérdi egykor a maradék. De az igazságos maradék mindennek megszabja érdemlett bérét s mit hagyok, úgy hiszem az hevíteni fog sziveket, mikor már nem vagyok is”.

Az „Élet és Literatura” 1826-i évfolyama adott helyet az öreg Kazinczy ez önvalóulásának a Gondolatok című rovatban (256.). Nem mint költő, nem mint író, hanem a nyelvművelő s a kultúrmunkás jogcímén kopogtat a halhatatlanság kapuján. S valóban a magyar stílus s a magyar nyelv megújítása az ő nevéhez fűződik. Sajátos módon, ahogy Váczy kiemelte életrajzában, már tulajdonképpen első komoly fellépése a Bácsmegyei leveleivel abban a szerepben mutatja be, amelyet egész életében vállaira vett: fordít, mert nyelvünket nem tartja elég kiforrottnak a művészi írásra, s fordításokon akarja kiművelni; irodalmi problémáinak első föltűnésekor már a művészetből merít érveket.

A Bácsmegyei bevezető jelentésében két hasonlatot vesz kölcsön. Ahogy ő nem a Werthert fordítja, hanem annak egy utánezését, úgy teszi, mint aki másolatot s nem eredetit másol. Fordításaiban nem a nagyszabású vagy elsőrangú mű vonzza, hanem a feladat, hogy a stílust fejlessze; eljárása az, ami a műbaráté, aki nem a sujet-t keresi a táblán, hanem a festő munkáját, ecsetét és tűzét.

A fordításnak nála a művészetben a másolás felel meg. Ennek a gondolatnak mozgatója Gatterer egy eszméje lehet, amely Batsányi fordításában a Kassai Magyar Múzeum első számában jelent meg (A fordításról, 8.): ameddig egy nemzet magától a tudományokban nagy előmenetelt tehet, több száz év is elmúlik; míg ha kölcsönöz, rövid idő alatt közelebb jut a tökéletességhez. Ez a gondolat kibővítve, művészeti érvekkel támogatva, kedvelt mondása lesz Kazinczynak. 1803-ban az egyetemi tanár Schediusnak ezt írja: „a Mesterségek dolgában csak úgy fogunk előbb haladhatni, ha azon — még eddig ugyan szerencsétlen igyekezet helyett, hogy szép originalokat készítsünk, a nálunknál szerencsésebb nemzetek remekjeit tészük magunkéivá” (Lev. III. 583.). De már két esztendő múlva, 1805 elején így bővül a mondás: „amely hazában még nincs festő iskola, amely hazában még nem virágzik a festés és faragás, ott a Gipszabgussoknak s Copiáknak nagy a haszna” (Lev. III. 714, Kishez). De hozzá teszi, hogy a fordítás haszna nagyobb, mert az idegen nyelvek szépségeit beleviszi a hazai nyelvbe.

Ezt az ötletet Báróczy műveinek kiadásában is hangoztatja (I. kötet. Életrajz, 13.), sőt egy konkrét példára is hivatkozik: Schwartner professzor tanácsára a pesti év. templom oltárára Raffael Transzfigurációjának másolata került. Felveti a kérdést, ki használt többet az ízlés képzésére, Raffael vagy Morghen, akinek metszetei minden felé elterjesztik a mesterművek ismeretét. Majd visszatér a Mondolat per idején az ötlet a levelezésben (Lev. XIV. 3187, Terhes Sámuelhez 1816), s végül önigazolása újból felszínre veti az Élet és Literaturában: „Ahol a faragás és festés Műzsái még vendég Istenségek, ott kétségkívül azon kell nyúlni munkához, hogy a külföld nagy műveit állítsuk ki minél hitebb, de minél szabadabb kézzel dolgozott másolatokban.”

Nagyon is tisztában van vele, hogy a másoló osztályrészéül csak „másodkarbeli dicsőség” jut, de mégis inkább vállalja a másoló Bartolozzi, mint Dürer szerepét (Lev. III. 583, Schediusnak 1803). S önigazolásában pályája végén nem tud mást leírni, hogy inkább „nem rossz másoló”, mint „nem jó alkotó”.

Az idegen minták kölcsönzésére volt Kazinczynak egy másik kedvelt axiómája is,

amely nagyjából az előbbivel egyidőben tűnik föl. Vele az aggodalmaskodóknak felel, akik a nemzetiség veszedelmét látták az idegen követésében. Vajon azt az ifjút, akiben hajlam van a művészetre, ne Párizsba, Rómába küldjük, hanem a Don mellé, mert mi napkeleti nemzet volnánk? (Lev. III. 743, Budai Ézsaiásnak 1805). Ezt a gondolatot kiépítve adja Dayka kiadásának életrajzában. Ezt a barátját ő világosította fel arról, hogy a legjobb nemzet is vett kölcsön másoktól ízlést, szólást. A nemzetieskedők ellenvetésére, hogy az Ural felé kell mennünk, kérdezi, vajon Raffaelre, Lesueurre, Poussinre, Palladióra, Vignolára ott akadtunk-e, Róma s Herculánium ott fekszik-e? Metsző gúnynyal kiállt az ellentáborra: „Azoknak a Don felé szerencsés utat s gazdag zsákmánnyal megérkezést kívánunk” (36.).

Amely ország nem merített más kultúrákból, azt a képet mutatja, mint Oroszország, otromba, de orosz ikonjaival, vagy Kína az ő gyerekes, de mindenesetre nemzeti művészetével (Lev. XV. 3403, Horváth Ádámnak 1817).

Fordítói elvét Herderre vihetjük vissza, akire maga is hivatkozik. Nem annyira a tartalmi hűség, mint a formai az, amit kíván. Éppen azért, ha régi munkát fordít, megtartja az eredeti régies színezetét. Teóriáját 1824-ben Döme Károlynak írt levelében így adja, s világítja meg a művészetből vett példával: „Mesteri műveket nem az új idők ízlése szerint kell másolni a Mesterség barátainak, hanem a Mester sajátosságai szerint”. Correggio loját Heinz festő vagy 70 évvel később a kor ízlésében adta. „A színt, a saját arcot hozni által, az a fő Mesterség, hol t.i. a szín és arc a gondot érdemlik”. Bizonyos esetekben tehát van szabadsága a másolónak (Lev. XIX. 4366). Nagyra becsüli a rézmetszőket, mint másolókat, közöttük leginkább Johnt, aki még Franciaországban is keresett mester volt. Amit Kazinczy a fordítástól követelt herderi alapokon, ugyanezt látta megvalósítva Johnnál: „egészen Herderben” dolgozik (Lev. IX. 2136, Kisnek 1812).

De Kazinczy nem maradt következetes a formai követelmény betartásában. Már pályája elején is fordított prózában verset, s Kis Jánosnak Horatius fordításában sem kifogásolja a hexameter áttételét rímes sorokra: „a legszebb vízfestés (gouache) olajfestés után mesteri kézzel dolgozva” (Lev. X. 2431, Helmecczynek 1813). Mikor pedig Pyrrer hexameterjeit Szent hajdan gyöngyei címen csak kis részében adta verses formában vissza, a Kritikai Lapokban éppen Toldy Ferenc vetette ezt a szemére, akit leghívebb emberének vélt. Kazinczy védekezésében ismét a művészethez fordul. Ha ott szabad olajfestményt rézmetszetben adni, miért ne tessük meg a megfelelőt az irodalomban is.

~ Tehát ha Kazinczy érezte is mennyire nem teremtő lángelme, kissé túlságosan lelkesedik a másolásért, illetőleg a fordításért. Kistől is azt kérdezi beküldött verseire nézve, mi az eredetijük. S Kazinczynak még az is balsorsa, hogy másolatok másolója lett, mert ahogy a világ legnagyobb remekeit csak másolatokból ismerte, a görög szellemnek is német kiadása hatott rá. Érdekes, hogy a művészi termékek másolásánál sem mindig következetes Kazinczy. Ha arcképet akar rézre metszteni s az eredeti festmény nem tetszik neki, minden elvet sutba vetve, előbb átfesteti a képet, s azután metszeti csak. A maga Kreutzinger festette képét meg egyenesen fiatalíttatja.

A másolást, illetve az idegenek utánzását kissé túlzásba hajtotta Kazinczy ~, s ez áll a nyelvújításra is ~. De álláspontja itt is olyan emberre vall, akinek lelkébe beivódott a művészet szeretete. Nem a nyelvtan, nem a hagyomány irányította, hanem az, hogy szebbé legyen a nyelv. Fogsága után kezdi meg a harcot. Az első támadásnál már a mű-

vészettől vett érveket használja védőpáncélként: a művészet is szebbít; ha tükörképből fest valaki, legföljebb mesterember; így a nyelvre is áll a görög jelige: eis to kreiton. [erősebbnek mutatni – ténylegis a gyengét] Ezzel veti oda a kesztyűt Budai debreceni tanár elé (Lev. III. 743; 1805).

Majd a maradiakra szórt Tövisek közé vegyít egy olyan támadó epigrammát, amelynek alapállása, ha nem is felel meg a művészettörténet tanításának, Kazinczy kedvelt érvei közül való. Palladiora hivatkozik, aki újíttott, mert nem bírta elviselni a megszokott gót stílust. Mikor Kazinczy először közli Sipos Pállal ezt az epigrammát, a következő magyarázó szavakat fűzi hozzá: „XVI-ik század elején a gothiai stylus architectura volt tiszteletben, Palladio és Vignola néki szegeztek magokat ezen ízetlen stylnek, s ámbár a publicum kiáltozá, hogy rontják az ízlést, ők az architecturát restabiliálták, s hogy nékiek a Görög s Római munkák adtak példázatot, rontók voltak, mert az architect ízlést építeni, alkotni akarták, mint mi nyelvrontók, kik szüntelenül perlünk a szókás buta tisztelőivel” (Lev. VIII. 1882, Váczy tévesen jelzi 1810-re). Persze állítása nem igaz: sem Vignola, sem Palladio nem ellensége a gótikának, ellenben szerves továbbfejlésztől az olasz reneszánsz építésnek.

1814-ben Kazinczy Debrecenben felkeresi Kis Sámuel rajztanítót. A lehető legszomorúbb jelenségekről számol be Dessewffynek a látogatás kapcsán. A bécsi akadémia egykori növendéke most alig dolgozik; már-már távozni akar a csalódott vendég, mikor a tanító néhány krétarajzot mutat, antik fejek, még régebb munkái Bécsből. S íme a rosszul indult látogatás hatalmas élmény lesz. Ez idealizált képek láttán Kazinczy megerősödik hitében, hogy csak az idealizálás, a szebbre törés visz előre, s mint írja, újult erőt kapott e látogatás után a nyelvújítás küzdelmeire (Lev. XI. 2612.).

A nagy harc tényleg csak ezután indult meg. A Mondolat s utána a nagy polémia a dunántúliakkal a Tudományos Gyűjtemény hasábjain ismét alkalmat adott Kazinczynak, hogy művészeti elveivel támogassa nézeteit.

A harc azzal lobban fel, hogy a Dunántúl szószólójaként a lap hasábjain bírálta Kazinczy munkáinak 9 kötetes kiadását. Keményen megrótt a nyelvújítását; idézi a nyelvrontó epigrammát, melyet Kazinczy saját idézeteivel igyekszik cáfolni. S itt veti bele először a harcba a „kilencemeletes filagória” elnevezést a 9 kötetes munka kigúnyolására, mely hogy különb legyen a kilátás, arra bírta az író, hogy a régi berkeket körös-körül kiírta (1818. IV. 96.).

De Kazinczy sem maradt adós: felelete ugyanott jelenik meg e címmel: „Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél”. Itt elmondja a magyar költői nyelv fejlődését, s kijelenti, hogy amint soha nem lesz művész a festő, a szobrász, ha az antikokat, meg a 16. század művészeit nem utánozza, s csak a természetet; akként a magyar nyelv sem emelkedik az akkori nagyságra, ha az antik formájú verseket nem művelték volna a nagy költők (10). Hogy a szokásnak fittyet hányó művész nem arat tapsot, az bizonyos, de ő igazán nem azért fárad, igazi öröme az, hogy ideáit életre keltheti (24.). Azt, hogy a görög nyelv utánzása minden más nyelvet képessé tesz a klasszikusok tökéletes visszaadására, a németek, jelesül Goethe példája mutatja; már pedig sem a francia, sem az angol nem dicsekedhetik olyan Homérosz fordítással, mint amazok, de a klasszikusokban a „dolog” (tárgy) nem minden, akárcsak a festésben s faragásban, ellenben minden forma (24.). Mikor pedig az orthologusok azt vetik a szemére, hogy sok szót helytelenül készített, azt feleli, hogy inkább legyen rossz szavunk, csak legyen. „Minél gazdagabb

festékekben a Mívész csupra, annál tökéletesebb lesz munkája, mert az igazi Mívész az olajfestékhez nem örömet vesz pasztelt" (27.).

Ez a felelet tulajdonképpen a Füredi Vida néven írt bírálatnak is szól (Tudományos Gyűjtemény 1818, VI), s egyúttal lezárja Kazinczy vitatkozó cikkeit e téren. Ám Horváth bírálatának filagóriás kitételét úgy látszik nagyon zokon vette, s gyakran felszisz-szen leveleiben a sértés miatt, s a filagóriát véve hasonlata alapjául így dohog: vajon nem azt tette-e ő, mint Oroszvár vagy Tata ura, mikor puszpángos táblájú kertjeiket olasz ízlésű villával váltották fel, s kukoricaholdjaikat armidai tündérkertté varázsolták át (Lev. XVI. 3616, Rumynak; 3617 Dessewffynek; 3618 Berzsenyinek; 3619 Wesselényinek, 1818). A régi filagóriákat elnyomták a közönséges udvarházak; vajon ezek után kárhoztatást érdemel-e az, aki a filagóriák uralmát újjá éleszti? A kilencemeletű filagó-ria ötlete azonban tovább él a baráti körben továbbított cáfolás dacára még az 1824-ben megjelent „Új szellem” című színdarab is emlegeti, mely a nyelvújítást gúnyolja (E. Phil. Közl. XXIV. Balassa József: Vigjátékok a nyelvújításról).

Jellemző, hogy Kazinczy a maga dolgozasmódját milyen szívesen hasonlítja össze művészeljárásokkal. Már a Bácsmegyei előszavában „Artistá”-nak óhajt látszani. Mikor életrajzot ír, megint csak az arcképfestés jár az eszében. A nagy embernek, írja Orczy Lőrinc életrajzában (Erdélyi Múzeum III. 173.) néha apró vonásai a legérdeke-sebbek, ezeket kár lenne elhagyni; viszont a halmozásuk meg annyira mindennapivá ten-né az illető arcát, hogy nem fedezhetnők fel benne a nagy embert. Nem is szerette Ka-zinczy az arcképekben az aprólékosságot, bosszantotta, ha könyv vagy efféle volt az áb-rázolt kezében.

A nagy kiadást Trattner, a kiadó a Bácsmegyeivel akarja kezdeni; Kazinczy fel-szólal ellene: egy kilencszobás épületet nem lehet azzal elrontani, hogy a bejáróhoz kabi-netet s nem szálát helyezünk (Lev. XIV. 3150; 1814).

Az Erdélyi Levelek írása közben úgy tervezget, akárcsak festményről lenne szó: itt csillogó ecsetet kíván használni, amott mint az arcképfestő, csak a szépet emeli ki (Lev. XV. 3384, Kisnek 1817). Majd meg azt írja Dessewffynek, hogy Kolozsvár leírása úgy fog hatni, mint egy hosszú arcképcsarnok (Lev. XV. 3547; 1818).

Kedves eljárása az, amit képeken lumiere-nek neveztek festő barátai. Bizonyos pi-henő részek sötétebb pontok révén a ragyogók mellett, ahogy a Nagy Gáborhoz írt episztolát tervelte ki (Lev. IX. 2098, Fazekas Istvánnak 1811). Az ifjabb Wesselényire írt ódában praetextát s ambróziát ír, de Canova is görögösen félistennek ábrázolta Na-poleont (Lev. VIII. 1958, Rumynak 1811).

A Pályám Emlékezete írásakor az angolpark lebegett mintaképül szeme előtt. Ahogy ott a sétáló hol itt, hol ott bukkan valami váratlan csoportozatra vagy látnivaló-ra, akként osztja ő is el emlékezéseit, hogy mindig új s újabb részletek ragadják el az ol-vasót. Ahogy az angolkert művésze nem számol a geometriával, ő sem mindig követke-zetes az időrendben (Lev. XIV. 3219, Kölcseynek 1816). Ezt a hasonlatot Herderre ve-zethetjük vissza, aki Kis Jánosnak Rochefoucauld kötetéhez írt bevezetése szerint (XX. o.) a könyv olvasás gyönyörűségét hasonlítja a magános séta gyönyörűségéhez, amidőn itt virágra, amott gyümölcsre, másutt ismét kellemetes forrásra akadunk.

Az írás módja szerinte hasonlatos a művészi termékek előállításához. Itt is ott is vázlatok előzik meg. Ezért kívánja, hogy a kezdők írásait „in Originali” mutassák be: Raffael vázlatait is így nézzük (Lev. XVI. 3601, Szilágyi Lajosnak 1818). Ha van is bot-

lás, a lángésznél nem baj: Goethe sem mindig követi a nyelvtant, s szeressük a rajzoló hibás vonásán a „bátor” lelket (Lev. X. 2356, Helmezynek 1812). Winckelmann egyik mondását juttatja eszünkbe ez: „Grosse Künstler sind auch in ihren Nachlassigkeiten Weise” (Gedanken ü. d. Nachhm. 282.). A vázlatok kedveléséről vallott nézete azonban pályája végén bajba sodorta Kazinczyt. Mikor Toldyval a Pyrker fordítás felől vitázik, azt hozza fel mentségére, hogy a nem gond nélkül dolgozott skicc, mint amilyenhez az ő munkája hasonló, értékes. Toldy azzal felel, hogy Raffael s Gulio Romano vázlatai igen is értékek és nem Rubens kész művének vázlatos másolata, értve alatta Pyrkernek Kazinczy prózában fordította német verseit (Tudományos Gyűjtemény 1831, II. 125. igazítás, Kritikai Lapok, 1833, 41. o.).

Különben nagy szeretettel hasonlítgatja össze a művészeket az írókkal. Néha meglepően finom az érzéke; mikor ugyanis Homérosz és Osszián viszonyát az antik Ion peripterossal s a gót műnsterekkel veti egybe (Nagy kiadás, VI. kötet, bevezetés), éppúgy megérzi az északi szellem jelenlétét a költő s művész alkotásában, ahogy csak az utóbbi időkben ismerték fel a gótika csírájában az észak teremtő erejét. Máskor azonban túllő a célon. Klopstockot Rubenssel érzi rokonléleknek (1791, Wielandhoz; E. Phil. Közl. XXXVII. évf.). Már a Bács megyei előszavában is egymás mellé állítja őket, ahogy a Siegwartot egyenértékűnek mondja Kauffmann Angelika műveivel. Majd Függerrel tartja Klopstockot egyenrangúnak, ugyanakkor Hubert Maurer festőt Homérosz magaslatára helyezi (Lev. X. 2341, Kishez 1812). Matthison stílusát Coreggio s Raffael művészetében látja viszont, a francia könnyű stílust Rubensnél, Lafagenál (Lev. XX. 4703, Toldyhoz 1827). Rubenset különben máskor Ciceroval való egybevetésre is lefoglalta (Lev. XIX. 4344, Dessewffy Aurélnak 1824). Kenderessy levelei és Majláth meséi Brueghelre emlékeztetik (Lev. XIV. 3203, Döbrentének 1816, XXI. 5012). Csokonaira ugyanaz a kifogása, ami az egykorú pesti festők ellen, hogy t.i. vakít (Lev. V. 1168, Rumynak 1807). Goethe Iphigeniája Raffael-i munka s ez a legnagyobb dicséret nála (Lev. XII. 2838, Wesselényinek 1815).

Képzőművészeti hasonlatok egész seregét vonultatja fel Pyrker Szent hajdan gyöngyei c. munkájának jellemzésére a kötet bevezetésében. Az egyes énekek oltártáblák, s Raffaelhez hasonlóan Pyrker nem a természet nyomán, sem iskolás hagyományok szerint alkotta alapjait, hanem képzelete sugallását követte. Az angyalokat Guido módjára festi, Apolló szekere úgy gördül a lovak után, mint a Viktoria antik Cameáján, Saul a boszorkány barlangjában Steenwyck flamand festő képeit idézi emlékezetébe, a környező ég olyan, mint Vernet, Louterbourg, Poussin, Claude Lorrain s Wutky művein. Látszik, hogy Pyrker a művészet ihletett ismerője, akire úgy hatott Róma és Canova, mint Homérosz Pheidiaszra.

Máskor a művészet anyagát használja fel összehasonlításra: ilyenkor bizony néha önmagának mond ellent, mert a Don Carlost olajfestményként fogja fel, az előbb Raffael-nek nevezett Iphigenia azonban máskor márványszoborként szerepel (Lev. VI. 1423, Kazinczy Miklósnak 1809). Sallustius fordításának előbeszédében (megjelent Kassán 1824) mint erős, de könnyűkezü művész fehér márványát emlegeti, kívül szemben Tacitus vasból van pörölyözve. Pataky Mózesnek az idősebb Wesselényi életírására nézve ad tanácsot: ne hagyja ki a Haller Jánossal való huzalkodásokat, csak ne emelje ki túlságosan, Füger és David is alkalmaznak rikoltó színeket, de árnyékokban helyezik el (Lev. VII. 1741; 1810).

Goethe a maga dolgozási módját a szobrászhoz hasonlítja, aki egy darabban farag, míg a szonett készítésekor a költő enyvezni kénytelen. Ezt a hasonlatot átveszi Kazinczy is (Lev. VI. 1456, Kishez 1809; Tudományos Gyűjtemény 1817, IX. „A Sonette”).

A „nem szép” felhasználásánál is a művészetre utal. A Gorgó fej gyakori idézését említettük már. Csokonainak szerinte Ostade és Teniers felelnek meg a művészetben, de ezeknél is inkább a szerelmi képeket választaná, s nem a kancsósokat. Szó sincs róla, elismeri mindkét félről, hogy kiválóak, de akadhat-e jóízű ember, aki bármelyiküket is a legjobbnak minősíti (Lev. XXI. 4999, Guzmicsnak 1829). Gyakran hivatkozik az aktra. Csokonaira nézve írja Sárközinek (Lev. VIII. 1851; 1810): „Poéta, festő, faragó meztelenségeket is ad, de úgy, hogy a mű szép legyen”. De akkoriban még semmiféle meztelenséget nem tűrt meg a debreceni ízlés, nem hiába gúnyolja is őket Kazinczy a „Szép és jó” c. epigrammájában. Lánya síremlékére sem merte Canova Psychéjének meztelen mását faragtatni. Hanem nagy elcsodálkozással látta, hogy Hotkóc ura egy Ámor szobron is szőgyellte a természetet; meg is említi ezt a hotkóci kert leírásában (1806).

Egyébként nagyon jellemző, hogy a nemtetszés jele nála mindig a „mázolás” szó, bár irodalmi termékekről legyen is szó. Mikor támad Kazinczy, mikor védekezik, mikor érvel, s mikor magyaráz, mindig a művészetből merített tanulságok adják a hátvédet. Ha neveltségessé akar tenni valamit, megint csak a művészet szolgálat vezéreszmét. Klasszicizmuson nevelődött lelke semmit nem utál jobban a „cifrá”-nál. Gyöngyösi János rímes hexamereit gyermeki piperének nevezte még fogsága előtt is (Lev. II. 382, Édes Gergelynek 1791). Majd groteszk ötlettel a rímes klasszikus verset két antik szobor eltorzított alakjához hasonlítja. Az egyik a Belvederei Apolló, a másik a Medici Vé-nusz; ha ezekre bajúsz, festéket kenünk, magunk előtt áll megérezkítve Gyöngyösi verselése. Ezt a kedvelt ötletét az Erdélyi Múzeum I. kötetében megjelent értekezése „A magyar verselésnek négy nemeiről” (127.) közkinccsé tette, s mint látni fogjuk, kelendő is lett más íróknál a mondas.

Összefoglalva mindezt, Kazinczy a művészetből a következő fő elvet viszi át írásaiba: a másolásnak megfelelő fordítást kezdő irodalomban fölébe helyezi az eredetinek, és fő kötelességnek ismeri el az idealizálást. Ez a két fő elv vezeti a közízlés fejlesztésében is, mikor nagyobb tanulmányokkal lép a közönség elé: e szempontok szerint értékeli. Ez a két nagy elv lebeg szeme előtt, mikor arról van szó, hogy közreműködésével e hazában a művészet útnak eredhessen, azon művek látása zendíti meg lantját is, amelyekben feltalálja az idealizálást, ha nem is az eredeti alkotásra vethette szemét. Tevékenységének ezt a három nagy csoportját tárgyaljuk a következő fejezetekben.

KAZINCZY KÉPZŐMŰVÉSZETI TÉMÁJÚ ÍRÁSAI

Kazinczy nem írt nagy számmal művészeti munkákat. A teóriák híve sohasem volt, mint láttuk: de a szép minden megnyilatkozása érdekelte. Levelezése telve kérdésekkel műrecek után, melyeket szinte a leírás nyomán is élvez (a keszthelyi oltárkép: Lev. XI. 2598, Rumynak 1814). Ha a véletlen valami műalkotást vet útjába, pontosan leírja, s közli barátaival. Őszintén sajnálhatjuk, hogy sok-sok adatát, mit rengeteg utánjárással szerzett meg, nem foglalta egységes munkába. Levelezése, útleírásai, cikkei így

is tárházai a megbízható adatoknak. Egyik nagyobb tanulmánya, a „Festés, faragás nálunk” becses forrása az egykorú magyarországi műemekeknek. Igérte, hogy egy és más idevágó témát még bőven is leír, de ez csak terv maradt. A művészetre vonatkozó írásai közül tisztán idetartozik az előbb említett cikke kívül „Hotkócz leírása”, mely a Hazai Tudósításokban jelent meg. Egy másik csoportba útleírásai sorolhatók, ahol a fő hangsúly ugyan nem a műemlékekre esik, mindazonáltal telis-tele vannak művészeti vonatkozásokkal. Felállítandó emlékekre vonatkozó tervezeteit, melyek nyomtatásban jelentek meg, egy külön fejezetben fogjuk tárgyalni.

A „Hotkócz” leírása nem tisztán „fotográfia”, de adja egyúttal a park elméletét is. Sajátságos jelenség, hogy a magyar kertművészettel még nem foglalkoztak behatóban. — Radvánszky Béla nagy kultúrtörténeti könyve (A magyar családi élet) csak pár adatot sorol fel, s Mátyás király koráig megy vissza. E kérdésben egyébként igen szűkszavú. De ha Esterházy Miklós nádor leveleit olvassuk, gyakran találkozunk kertjeinek említésével: zamatos szavainak nyomán szinte érezzük azoknak illatát. — (Tört. Tár. 1900. 264.).

Apáczai Csere János Encyklopaediájában beszél már díszkertekről (272.); „A veményes kertek készítettnek: 1. az élet szükségére; 2. test és lélek erejének megőregbítésére; 3. a szemeknek gyönyörködtetésére”. Szól a vadaskertről is, ezeket sem szabad messze létesíteni a háztól, hogy hamar hozzá férhessen az ember, s „mint szemeit ennek annál jobban gyönyörködtethesse”.

A régi illatos virágos kerteket azonban Bécs közvetítésével a 18. században kiszorította a francia park. Főuraink közül az Esterházyak előbb a kismartoni vár tövében létesítettek parkot, majd Versailles mására a Fertő szélére Eszterházát építették óriási parkkal. De már az utóbbi helyen is erősen érvényesül a német, szentimentális romokkal, remetelakkal dolgozó stílus (Hirschfeld elvei szerint), míg Angliában egy új típus keletkezett a század vége felé, mely a természetnek adta meg a formálás kizárólagos jogát. A Kassai Magyar Múzeum (II. 165. A „szépmesterségekről” Sulzer után) ezt írja: „A kertészség is a szépmesterségek közé való”. A Mindenest Gyűjtemény 1789-ben „a kertben gyönyörködők” c. cikkben felsorolja az ókortól kezdve az ő koráig a nevezetesebb kerteket s létesítőiket (II. kötet, 257.).

Kazinczy is régtől fogva érdeklődik a kertművészet iránt. Első ízben talán Gödöllőn van alkalma még félig gyerek szemmel parkot látni, mikor Beleznayhoz gratulálni viszik. Már bécsi útjában azonban többre tartja Schönbrunn kertjét, mint a belsejét. Műalkotásként azonban csak 1784-ben kezdi élvezni a kertet (Toldy: Kazinczy és kora, 60.). Korai időszakában inkább a német parktípus tetszik neki. A szép tájéknak a la Rousseau szeretne lakosa lenni (Magy. ut. 8.). Tervezett kertjében „szép rekeszt” kíván szentelni Platónnak (Lev. III. 453, Kisnek 1794), s nagy érdeklődéssel fordul a körmendi park felé, ahol Csehy leírásából ismerte a Gessner emléket. Azonban egyre jobban közeledik hivatalos utazásai alatt az angolpark megkedveléséhez: a bárcai diófa-kertet úgy kívánja hagyni, ahogy van, „akármiként aber-ozna kertészem utatmérő zsinórjával” (1789). Tihanyt nagyszerű angolparknak alakítaná át: kieszen rútnak nevezi; szőlők, szántóföldek, darabos éktelen körepedések váltakoznak itt nádasokkal (Magy. ut. 8. 27.).

Raboskodása csodálatos módon a művészetnek ezzel az ágával hozza erősebb érintkezésbe. 1795-ben, mikor Ausztriába hurcolják, a parancsnok megengedi neki, hogy útközben Ácson és Oroszváron megtekintse az urasági kerteket. Az utóbbit később

is sokszor útba ejtette. Majd Pozsonyban sem múlatja el a parkok felkeresését: ugyanakkor, mikor nem tudja, vajon a császár kegyelme nem életfogytiglani fogságra változtat-e át a halálos ítéletet. Miközben egyik helyről a másikra cipelik, mindenütt nagy érdeklődéssel figyeli meg a parkokat, s Salzburg mellett, Lodroni gróf kertjében találja meg az ideálját. Hazai földre kerülve végre út a szabadulásnak perce; a hivatalos eljárás után a várparancsnok e szavakkal lép eléje: „Ön nagy kertész, legyen szerencsém önt először is a magam kertjébe vezethetni”. Hanem annyi év fogsága után már igazán a nagy szabad természet ölébe vágyódott Kazinczy, s nem fogadta el a meghívást. ~

Fogsága tanulságai közül való a természet közvetlen művészi szabályozásának kedvelése: „Meggyőzhetetlen passzióm az angol kertek látása” — írja 1803-ban Kozma Gergelynek (Lev. III. 598.). Ez bírta rá, hogy Bécsbe utazván, Tatát útba ejtse; de szerencsétlenül járt, kocsija felborult, s ő zúzódásokat szenvedett. Maga a művészi élmény nem elégítette ki: nem találta „arányos”-nak a híres parkot, ahogy Kozmával közli.

Leányának halála (1806) után feledést az utazásban keres: így felrándul a Szepességben Hotkóczyra Csáky Emánuelhez. Tervrajzokkal bővített ismertetéseket küld barátainak a látottakról. Mivel pedig az a tapasztalata, hogy most mindenki angolkertet létesít, s a legborzasztóbb dolgok sülnek ki belőle, elhatározza, hogy a Hazai Tudósításokban közli „Hotkócz” leírását, s hozzáfűzi az angolkert elméletét is (Lev. IV. 991, Cserey Farkasnak 1806). A tanulmány — bevezető soraiban (1806. 237.) Kazinczy szemére hányja az új kertművelőknek, hogy tudatlanok. Az angolkert, helyesebben a természetes kert elveit nem a könyv (mint Hirschfeldé vagy Grohmanné) adhatja meg, sem egyedül az, ahogy az eddigi átalakítások mutatják, hogy a francia park egyenes vonalait görbére vonjuk. ~

Kazinczy leírja utazását a Szepességen át, s jellemző módon, ha kívánja, mindenben talál emlékeztetőt az antik világra. Így az út mentén álló négyszögletes oszlopok szentekkel is Hellaszt juttatják eszébe. A hotkóczyi épület igen tetszik neki, hiszen „haszontalan cifrázatok” nincsenek rajta, s a „legszebb egyszerűségben” díszlik. A melléképület azonban gótikus, de ez itt megbocsátható, mert a vidék német lakosságához ez illik. Az udvar közepén obeliszk, mely Schönbrunn utánózza, s kellemesen emlékeztette Zsibóra. A szokásos pavillon a Joujou nevet viseli, ennek méltatása kissé ömlengős: ilyenbe kellett volna Armidának Rinaldót fogadnia, míg a hálósobában, hol József nádor aludt, Vénusz üthetne tanyát. De a park maga tele van aprósággal. Egy gót templom, melynek gömbölyű tornya van, szerinte hibás. Majd sírkövekre bukkan, némi Gessneres hajlandósággal sóhajt fel: „a bánat szebb menedéket sehol sem lelhet, mint itt”. Az egyveleget egy „Ritterschloss” s egy „gazdag szegénységű” remetelak zárja be.

Ezek után hét pontba foglalja össze Kazinczy a kertművészetről vallott nézeteit. I. A Nôtre-féle kertészettel felhagytunk, de azért a bábozás tovább folyik, pedig vezérlő elvünk az legyen, hogy a természetnek legyünk segélyére, annak intéseit kövessük.

II. A legfőbb követelmény a szép forma, ezt elérni legyen célunk. Nemcsak annyit jelent ez, hogy ne legyenek egyenes vonalak, mint régen, de legyenek harmóniában a színek; a kis fák álljanak elől, a nagyok hátrább. III. Minden a maga helyén legyen, s csak egyféle álljon egy ponton. Ezt nevezi Kazinczy az „unitas”-nak. Ne emeljünk dombot ott, ahol a vidék különben sík. Itt hangsúlyozza egyébként, hogy a kert a művészetek közé sorolandó. IV. Az igaz szépség karaktere a nyugalom. Ezt a bélyeget hordja magán az almási park. Az ácsi parkot egy mesterséges nagy váromladék csúfítja el, a tatáinak

vizi részei szépek, de erdeje nem. V. Tanulmányok szükségesek itt is: csak tanult kert-architektushoz forduljunk, amilyen például Witsch Pesten. VI. Az legyen a vezérelv, hogy nem kertben, hanem a természetben érezzük magunkat. VII. Mint ideált állítja fel a neuhausi parkot Salzburg mellett; kis területen is nagyszerű szépségeket lehet elhelyezni.

Kazinczy tanulmánya rendkívül értékes, hiszen alig van fejtegetésének pontja, amelyet ma ne írna alá a kertművészet teóriája. Teljes jogot ad a természetnek, kívánja, hogy egyszerűségének nagy pompája kifejlődhessék. Következtes marad ezúttal; míg más esetben nem habozott volna külföldi mintákat kijelölni, most egy elpusztult helyet csak mint ideált állít fel, de mivel minden egyes helyet csak a maga természete szerint lehet kerttel díszíteni, mellőzi a másolandó példákat. —

A cikk megjelenése után sem hűlt ki Kazinczy érdeklődése a kertek iránt. Az egy-egy áttekinthetőségi céljából itt szőjük bele más írásainak ide vonatkozó helyeit. Általában kimondhatjuk, hogy a francia barokk parknak nagy ellensége; Gödöllőt gyakran emlegeti cifraként, ami nála a lehető legsértőbb kijelentés (Lev. XIII. 2940, Takács Józsefnek 1815). Dessewffy azonban egyszer visszavág, hogy Gödöllő igenis alkalmazkodik a fekvéséhez, tehát nem jogosult a lebecsülés, szerinte minden kertünk a bruckit másolja (Lev. XIII. 3002; 1815). Kazinczy Eszterházáról korábban restelkedve vallja be, hogy arra még nem járt (Lev. III. 648, Kisnek 1804). Mikor pedig 1808-ban előtte hajtát el, már nem áll meg. Csehy József beszámolójából már ekkor tudta, hogy Eszterházat ura 1793 után veszni hagyta (Lev. IV. 1047; 1806).

Néhány megjegyzést már előbb felemlítettünk a korai útleírásokból. Az erdélyi utazás ismét több kerttel ismertette meg. Cserey Farkas kertjét Krasznán már korábban is látta, de most is inkább a „szent vadságot” mutató ültetést tartja nagyra, mint a „nyírott falu”-t, mely természetesen francia ízlésű, s az ennek tövében álló remetelak (bábozás) penészszagú, mert sem fény, sem levegő nem éri (Erd. lev. 59.). Fehéregyházán Halérék rezidenciáján örömmel látja, hogy a régi s új stílus megfér egymás mellett, nem zavarták össze, mint ahogy az ősök s a mostaniak építkezését sem (Erd. lev. 134.). Marosnémetiben az új kertészség „játékai” üdvözlők, római emlékek töredékei (Erd. lev. 178.).

Galdtő a Bethlenék birtoka; a kert „épen azért szép, mert vad, ahogyan a természet hagyja lenni”. Íme, hitvallás az igazi angolpark mellett, összefolyik a művészi park a szabad természettel (Erd. lev. 275.). Itt egy oszlopok közé vont vízesést ír le, s hozzáteszi, hogyan lehetne még szebbé tenni, rézmetszetekről ismert tanulság alapján. A parkon különben látni, hogy franciából alakították át, s néhol emlékeztet az ócska ruhából újjá szabottra, de a nyolc oszlopos görög templomocskára, a rengeteg erdőre, meg a rétek kibékítették. Hiába Dédácsnak nincs párja: „a mesterségnek ott nincs egyéb nyoma, mint játékosan futó útjai” (Erd. lev. 277.). Nagyenyeden örömmel hallja, hogy a kollégium mellé új kertet is terveznek antik szobrokkal: „Áldás a gyönyörű kezdetre!” (Erd. lev. 284.).

A zsidói park leírásával záródik a kertek sora. Itt is részletesen elmondja egy vízi játék elkészítésének módját. Célja mindezen fogások bő leírásával az volt, hogy követésre találjanak. Tényleg Cserey például meg is fogadta intését, s a krasznai park remeteházának környékét rendbe is hozatta (Lev. XVI. 3620; 1818). Hazatértében Kazinczy még Nagykárolyt is felkereste, melynek parkját ültetésekor látta utoljára, de sajnálattal álla-

pítja meg, hogy a nem bölcs ültetés megbosszulta magát: erdő lett belőle (Lev. XIV. 3259). Ahogy bizonyos részlelhajlás mindig van Kazinczy bírálataiban, persze valami kevés itt is akad, de inkább a neki tetsző szertelen magasztalásában, mint a kevésbé dicséretes kiemelésében mutatkozik: a nagykárolyi élményt például nem említi az Erd. lev.-ber. Nagy lelki öröm volt neki, mikor 1819-ben Nagymihályban Dessewffy készülő parkját elvei diadalra jutása képpen üdvözölhette (Lev. XVI. 3732, Rumynak).

A pannonhalmi út 1831-ben ismét alkalmat ad neki, hogy pár megjegyzést teheszen hazai kertekről. Az apátsági kertnek Szeder Fábián volt a gondviselője, aki egyébként tollal is szolgált a kertművészet ügyét. Kazinczy megemlíti a kertről, hogy „rendes”. Visszaemlékezik a tatai parkra, melyet egykor elborított a csalit, nem volt benne nyugópont. Most rendezték azt is (Magy. ut. 42, 47.). Legutolsó útleírásában a nagy-kürtösi kertet írja le: nagy elragadtatással látja, hogy a hegyoldal „vad” árkait utaknak használta fel a kertész (Magy. ut. 59.).

Ime, legutolsó munkájában is elkíséri Kazinczyt a kertművészet szeretete. Még életrajzába is sikerült beleszőnie elveit. Viczay József, kassai orvosról írt a Felsőmagyarországi Minervában (1827. III. k.) megemlíti, hogy kertjében remeteház, rom, templom, görög szobor volt látható: „egymást toló tárgyak!”. A kertművészet szeretetére jellemző, hogy innen merített érveket a nyelvújítás harcában, s ahogy az útleírásra azt írta Arankának irányító elvül: „Anzüglischest und Interessierendest kell fenni e levelekbe, minden sor valami újat mutasson, mint a vidék is”, a Pályám emlékezetének tervezésekor ezt az elvet átteszi az angolpark sémájára, mint az előbb már láttuk. Gondolkodásába ösztönző erőként épült be a kertművészet szeretete, egy értékes dolgot is köszönhetünk neki, azonkívül pedig nagy számmal tartotta fenn egykorú kertek leírását.

A „Festés, faragás nálunk” c. cikk 1812-ben készült a Hazai és Külföldi Tudósítások számára. Ez az újság gyakran közölt művészetre vonatkozó írásokat. Igaz, hogy a neuwiedi újságból (Neuwieder Zeitung) fordított párbeszédeiben, melyek nálunk ismert művészeket is szerepeltettek, hemzsegték a tévedések, de figyelemmel kísérte a bécsi akadémia magyar növendékeit, s előmenetelükről nagy büszkeséggel számolt be. Az említett év elején (18. sz.) Höffelt s Hupmannt említi díjnyertesekként. Reméli, hogy a művészet lábra kap majd nálunk is „csak legyen pártfogója”.

E közlés hatására fog tollat Kazinczy, s tanulmányában azt igyekszik bizonygatni, hogy az országban is elég műremek van már a tanulmányozásra, pedig „a mesterség szeretete nem tanító munkákból, hanem remekeknek gondos szemléléséből meríttetik”. A cikk ily műemlékek felsorolása, de a kísérő megjegyzések, a kiválasztás azt a Kazinczyt mutatják, akit korábban megismertünk.

I. Pápa. Itt Bécsből hazatérve fordult meg 1790-ben. A nagy templom érdekli, melyet Eszterházy Károly építtetett. Tetszett neki, bár mintha még Molnár János gyerekes nézetét vallaná, kijelenti, hogy nem nagy. Figyelmét persze Maurer, a klasszicista festő köti le, akinek a képét nagy megbotráncolására a ráma kedvéért megcsónkították. Mint furcsa dolgot említi, hogy a mellékhajóban Raffael Székes Madonnájának egy másolatáról még maga az építtető püspök sem tudta megmondani, hogy az eredetije kitől való. Aprólékoságára jellemző, hogy a tabernaculum egy zöld márványáról közli, hogy a föld alól került elő. De viszont a templom barokk freskóiról, amelyeket ma jóval többre tartunk az oltárképeknél, hallgat.

II. Vác. Nagyon kedvére való a székesegyház, hiszen Migazzi a római Szent Péter

templom másolatának szánta: „a nagy idea” méltán ébreszt Kazinczyban hálát. Az oszlopok óriásoknak tűnnek fel előtte, akkor még nem látta Bécset (tehát 1777-ben Bécsbe menet járt itt). Erről a hatalmas benyomásról már Kis Jánosnak is írt. (Lev. IX. 2186; 1812). Bezzeg a belső dísz, Maulbertsch és Schmidt képei nem nyelik meg a tetszését. Az a véleménye, hogy a kópiának készült templomba csak másolt oltárképek illettek volna: így a főoltárra Raffael Transzfigurációját, az oldalhajókba da Volterra levételét a keresztfáról s Zampieri Szent Jeromosát szánja, magától értetődő „oly kezek által dolgozva, mint a Battonié, Mengsé”.

III. Győr. „Nagyobb híre, mint becse”. A gyönyörű freskók a székesegyházban szerinte mázolások, persze Maulbertsch művei. Gáncsolja a cifra ajtókat is, s nem tud elfojtani egy keserves sóhajt az ízlés nélkül szűkölködő mecénások miatt.

IV. Várad. Itt már gyakran megfordul. Művészeti benyomásait azon melegében közölte első látogatásakor Kis Jánossal (Lev. II. 437; 1794). A cikk sorai nagyjából ezeket a közléseket ismétlik, megtartva a frissesség hangját. A mecénás itt Patasich Ádám, Kazinczy szerint a szépség kárával fejtett ki pompát és nagyságot. A templom igen szép, csak Schöpf festése „mocskos”. Harmóniát hiába keres az ember az oltárképen. Később sem habozik ezt a mestert közönséges mázolóknak nevezni (Lev. IX. 2230, Rumynak 1812). A megyeháza falaira annyi képet festetett a püspök, amennyi csak ráfért, de Kazinczynak tetszését csak Hickel képei nyelik meg, az arc s a „leplezet” elbájoló nála.

V. Jászó. A prépostsági templomban Kracker festményei lelkesítik. A művészetért való rajongását megkapóan formulázza: „Nagy épületet kiki építhet, ha pénze van, de Krackert pénzen nem teremünk”. Felhasználja az alkalmat, s felsorolja az elhalt festő műveit: van az ő birtokában is, Martinuzzi, Esterházy primás és Széchényi érsek arcképe. Bizony Maulbertsch elhült Kracker egri híres freskóinak láttán, hogy ő ilyet nem tud; Kazinczy igazat ad neki, Kracker nem úgy festett volna, mint ő az augusztinusoknál. Ma persze régen másként értékelünk már.

VI. Torna. Hallomásból tudja, hogy itt Maurernek van egy oltárképe. Csak három évvel a cikk megjelenése után látta először. Milyen örömmel közölte ezt barátaival: hogy is ne, bálványozott mesterével egy eldugott faluban találkozni! De kesernyésen megjegyzi, hogy festetője inkább csak kérdésből rendelte a képet, mint a művészet igaz megbecsüléséből (Lev. XIII. 3029, Dessewffynek; 3041, Szabó Jánosnak 1815). A cikkben is sajnálja már, hogy a remek kép (amely az ascensiót ábrázolja), nincs valami hozzáférhetőbb helyen, viszont Kassán az aranyozott rézzel fedett bazilikában nincs egy oly kép sem, mely meg ne érdemelné, hogy falura dugják”. ~

Már most áttér a képgyűjteményekre. Említi a bécsi Esterházy képtárat, azzal, hogy a császárváros magyar látogatói okvetlenül keressék fel. A gyűjtők sorában a Koháry, Brunswick és Marczibányi családokat említi. Kiemeli Fáy Jánost, aki Egerben „közhazsónra” megnyitotta gyűjteményét, s csak legújabban is két Carraccit vásárolt. Különben nagy házainkban a luxus szüleménye, ami művészeti termék akad; előismeret, ízlés nélkül vásárol, aki egyáltalában vásárol. Kivétel Orczy sikerült vásárlása, melylyel néhány Fischer tájkép birtokába jutott. A legtöbb arckép lelketlen arcot, szederjes piros, barnába-feketébe csapó fehér színekkel ad elő. Mindössze öt jó arcképet ismer a falusi házakban: ezeknek mesterei Lampi, Oelenhainz, Hickel, Weickard s Kreutzinger. Az utóbbi az ő arcképe. Itt azután egy jó tanácsot ad a maguknak festetni akaróknak: Pesten csillogó színekkel vakít egy pár fiatal ember, Fügert, Lampit és Kreutzingert kell

felkeresni Bécsben. „Ábrázatuk átaladatik a maradéknak s mestermíveket kapnak, melyek még a Belvederebe kerülhetnek”.

Magyar festők? Odaveti Kupeczky s Mányoki nevét. Az utóbbiról csak annyit tud, hogy Rádayékát is festette, hogy lengyel királyi festő volt (Lev. IX. 2035, Döbrenteinek 1811). De azért készséggel kimondja: „Arra a tetőre, melyen Kupeczky és Mányoki állottak, magyar festő még soha nem hágott”. Dürert Rádayval szemben nem hajlandó magyarnak elismerni.

Már most röviden végez a szobrászattal is. Ritka jelenség ez nálunk. Persze nem számítja művészi munkának azokat a szentháromság szobrokat, amelyek a 18. század folyamán szinte városzerte készültek, s köztük néhány igazi mestermű, de persze barokk. Így csak Zauner Stollt ábrázoló szobrára hivatkozik, melyet hazánkbeli rendelt meg, s Ceracchinak a magyar származású Born-t ábrázoló mellszobrárt említi. Bosch (Posch) bécsi szobrász is sok fejet mintázott magyarokról, s ha nem kívánták a korabeli ruházatot, antik kellékekbe öltöztethette; Kazinczy sikerültnek is mondhatta sok művét.

Végül két hazánkfia felemlítésével mintegy a magyar művészet jövőjének zálogát kívánta bemutatni. Az egyik Oeser pozsonyi születésű, akinek tudomása szerint három műve került haza (Pozsony, Kassa, Széphalom), ezek egyikével ő büszkélkedhetik. A másik művész Balkay Pál. Szerencsésnek mond Kazinczy mindenkit, aki megláthatja műveit Egerben. S vajon mik ezek? Mengsnek, Guido Reninek művei után készült másolatok.

Íme ez az, ami Kazinczy tudomása szerint 1812-ben Magyarországon alkalmas arra, hogy az ízlés rajta nevelődjék. Még megemlíti, hogy nagy hálaa volna lekötelezve hasonló írárok közléséért a nemzet; például valaki vállalhatná a nagyszebeni Brukenthal képtár leírását, ő maga Stunder s Raphael Donner szobrász életének ismertetését igéri.

Igyekeztünk többször rámutatni, hogy a cikk nem kelti a pusztá felsorolás látszatát. Csodálatos művészettel keretel Kazinczy minden darabot tetsző, vagy nem tetsző nyilatkozatával, s ítélete éppen személyiségének varázsos jelenléte folytán magával ragad. Gondoljunk a cikk elődeire, s jelentőségét jobban megismerjük. Apró művészeti vonatkozású hírek felbukkannak első hírlapjainkban is már, Szacsvey Bécsi Magyar Műsája hirdeti ugyan, hogy mindent felvesz, ami a „szépmesterségek kerületeibe befoglal-tatik” (I. 9.). Azonban Bécs műemlékeinek leírásán kívül mit sem kapunk. Hasonlóképpen nem jelent sokat a Mindenés Gyűjtemény útleírásaiban itt-ott elhelyezett utalás sem. A harmadik kötetben elhelyezett cikk a nemzet csinosodásáról néhány magyar művésznevet említ föl (401.). A Kassai Magyar Museum egyáltalán nem hozott effélet, leg-feljebb teóriákat. Kazinczy Orpheusát már eleinte is úgy tervezte, hogy szól majd zenéről és művészetről is, s tényleg az előszóban ki is mondja, hogy folyóiratát „a józan gondolkodásnak, igazabb ízlésnek és magyar történetnek elő segéllésére” szánta. A magyarral megismertetni a magyart: ez az egyik célja. Az első kötetben Ráday Gedeon péceli palotájának freskó feliratait közli (I. 33.). De az ismertetés kuszált, úgy hogy Ráday jónak látta a maga tollából újra leírni. Az első ismertetett munkával nem tagadta meg magát Kazinczy, ezek Schöpf másolatai voltak egy rézmetszetes könyv után (Picart: Le temple des Muses, 1732, 33.). Érdekes, hogy Ráday szürkén vétette a tónusokat, a rézmetszetek hatását igyekezvén visszaadni.

A rövid életű folyóiratok után I. Ferenc uralkodásának elején alig van tér ilyen cikkek közlésére. A Hazai Tudósításokban messze kiviláglik Kazinczy két tanulmánya

a híreस्कék s a fordított művészeti párbeszédék közül. Döbrentei, Kazinczy körének egyik érdeklődő tagja, az 1814-ben megindított Erdélyi Múzeumában eleinte mintha szintén állandó teret akart volna nyitni a hazai művészet ismertetésének: az első számban már külön rovatot nyit a művészeti híreknek, de később elhagyja, s inkább idegenből átvett anekdotákat közöl s velük egész sereg tévedést is. Közli Kupeczky életrajzát is, de német forrásból. Csakis a Tudományos Gyűjtemény kezdi apródonként összeszedgetni az egykorú s régebbi magyar művészek neveit, de sematikusan és válogatás nélkül. Kazinczy cikke viszont gazdag anyagával, rajta a művészi előadás bélyegével páratlanul áll. —

Kazinczy kedves témájáról útleírásaiban kedvére beszélhet. S valóban már az Orpheusban közölt utazásai is szinte úgy hatnak, mint egy műértő élti élményei a tájkép s a környezet széles rajzával. Nem az a típus ő, aki szárazon felsorol, méreteket jegyez fel, szinte látjuk, amint előrehajol kocsijából a feltűnő jelenség előtt, azután ha ízlésének nem felel meg, közönyösen tovább hajt. Ha megfelel, hosszan belemerül a szemlélésbe, s évtizedek multán is frissen idézi vissza a látott dolgokat.

Miskolc és Kassa közt a szikszói toronyra csak annyit mond: „gothiai munkájú”; az enickei kastély említésekor kinyilvánítja nézetét kedves stílusa felől, még rendetlen s alkalmatlan volta mellett is ezt az „antique moderne” építést szereti. Kassán, a barokk Kassán „igaz architekturai ízt még a legköltségesebb épületeken sem találhatni”. A városháza például olyan aranyos, mint egy rác templom, s a dór vagy toszkán egyszerű „szimplicitása” helyett fonadékot lát. Persze így „cifrább”, teszi hozzá gúnyval (Magy. ut. 7—13.). Megemlítésre érdemes, hogy Kazinczy, aki különben csak úgy bújt a templomokat, képes volt Kassán a hosszú hivataloskodása alatt például a franciskánusok templomát hosszú ideig mellőzni (Pályám eml. 280.).

Egyetlen hely Kazinczy nagy munkásságában ez az útleírás, ahol városépítésre is kiterjeszkedik. Kassáról ugyanis megemlíti, hogy szerencsére nem Nagy Frigyes építtette „schnurgrad”. (A Magyar Hírmondó 1793-ban több olyan városépítésről emlékezik meg, ahol katonai mérnökök hideg geometriai formák szerint tervezték ki az utcákat. Karánsebes II. 31.; Gyöngyös I. 494.; Baja I. 494.) Kassán a több mint ezer lépésnyi főutca elliptikusan kanyarog. Egy idevágó érdekes megfigyelést emelünk még ki: a jezsuiták szerinte a legjobb helyen építkeztek. „Ők a helyválasztásban is mesterek valának”. Brinckmann a mai művészettörténetben a városépítés legkiválóbb képviselőjénél ugyanez a megfigyelés: „Dieser Orden hat meist darauf gehalten in seinen Bauten nicht Zurückgezogenheit auszudrücken” (Die Baukunst der 17. u. 18. Jahrhunderts, I. 57.).

Kassa után Egerre kerül a sor. Sajnálja, hogy a római Szent Péter templom mására készült katedrális nem készült el. A könyvtárban Kracker nagy freskóját nézi csodálattal, először rohanva ki Maulbertsch ellen, mint húsz év múlva is. A nagyszerű építkezések láttán felsóhajt a maga kevéssé fényűző vallására gondolva: „tantum religio potestatare causare”. Megemlíti még a mecsetet és a várat is. Kracker árvájánál látott egy Rubensnek mondott képet s Grundnak klasszicisztikus tájképeit (Magy. ut. 21—26.).

Az útleírások az Orpheus megszűntével tér híján abbamaradtak, de Virág nagyon jól felismerte Kazinczynak kiváló leíró művészetét, tudta, hogy az ő módján a hazának igazi megismerésére vezetne. Ezért, mihamelyt kiszabadul barátja a fogságból, azonnal biztatja is, hogy írja le a Nagyvárad mellett levő fürdőket s metszetekkel adja ki (Lev. III. 609; 1803). De az Erdélyi Levelek megírásáig nagyobb ilyen munka nem kerül ki a tolla

alól, de mohón habzsolja az ország s a külföld leírását barátai levelében. Fogságba esése előtt László öccse közli vele élményeit, művészi benyomásait (Kalocsa, Lev. I. 20; Drezda, Prága, I. 22., II. 31.). Majd egy másik katona veszi át ezt a szerepet: Csehy József, aki Eszterházát, Szombathelyt, Körmendet írja le (Lev. IV. 1047, 1062; 1805). Tőkés János Drezdáról számol be (Lev. V. 1150; 1807), Berzsényi Bécsről (Lev. IX. 2248; 1810), Cserey Miklós a tihói régiségekről s erdélyi ásatásokról (Lev. XII. 2820; 1815), Toldy Ferenc Németországról (Lev. XXI. 5072.) stb. stb.

Benne erősen él a vágy utazni. Fiatal korában anyja hiúsította meg, hogy világot lásson, majd még a fogság okozta anyagi zavarok. De néha felcsillan a remény: 1806-ban Cserey Berlinbe készül: szívesen hozzácsatlakoznék s milyen útleírást adna, de Cserey hallgat válaszában az ajánlkozás felől (Lev. IV. 876.). Hanem apró élményeiről szívesen beszámol baráti körének, ha Bécsen túl nem is jutott. Bécsi útjairól különösen elragadtatott hangon ír (Lev. III. 598, Kozma Gergelynek; 601, Nagy Gábornak 1803; VI. 1360, Cserey Farkasnak 1808; X. 2342, Rumynak; 2343, Szentgyörgyinek 1812), bár nem kíméli a Brunswick képtárat gúnyos megjegyzéseitől (1803).

Végre 1816-ban erdélyi barátainak hívására egy nap híján három hónapos utazást tesz túl a Királyhágón (jún. 11 – szept. 10.). Élményeiről már útközben is gyakran ad barátai számára leírást (Lev. XVI. 3246, Kisnek; 3271, Cserey Miklósnak; hazatérve 3262, Horváth Ádámnak; 3259, Wesselényinek 1816), s elhatározza, hogy mivel Magyarország nem ismeri tulajdonképpen Erdélyt, útját megírja, és kiadja. Évek hosszú során át újból meg újból átdolgozza, közben maga is érzi, hogy a friss benyomások hamva elvész, de csak néhány részlet látott meg nyomtatásban (Tudományos Gyűjtemény 1817). A Felsőmagyarországi Minerva hozta néhány füzetben az egészet, de már csak halála után, s végül Abafi a változatok összeegyeztetett kiadását a Nemzeti Könyvtárban (XII. kötet).

E munkában is bőven akad művészeti vonatkozás oly helyen is, hol nem is gondolnánk. Ip nevű faluban lép át Erdélybe, a falu házainak teteje magas, akár a hollandi; a magasságnak a szélességhez viszonyított szerfelett nagy volta (5:6) eszébe juttatja a görög arányt (1:2), s nem késik kijelenteni, hogy „jobb ízlésű épületeink” is ezt az arányt mutatják (55.).

Krasznán Cserey Farkas jól ismert kincseiről itt beszél először nyilvánosan. Voltaire és Nagy Frigyes mellszobránál arra a gondolatra ébred, hogy még festeni sem volna szabad szépítés nélkül, nem hogy faragni. E szobrok visszatásztatóak a szemében, míg egy alabástrom medence (urna), melynek oldalán dombormű ábrázolja a Montfaucon művéből ismert Ámort az oroszlánon, nagyon tetszett neki. De megemlíti, hogy kár volt ezt Lipcséből hozatni, Bécsből olcsóbb lett volna s nem rosszabb (57.). Azután megsemmisítette a metszett köveket, a rézmetszetek közül a klasszicista Vernet után készült zivatart, a képek közül Fyt egy jelzett csendéletét emeli ki, melyet jelzés nélkül is felismert volna.

Nemsokára a kolozsvári országúton elébe tárul egész Erdély panorámája; festőkre gondol, de be kell vallania, hogy még Vernet-t s Lorraint, akik pedig egy vonással nagy messzeséget képesek érzetetni, kifárasztaná. Itt magát a természetet kell látnunk (65.). Nagymáson Wass grófné férje tiszteletére emelt emléke ragadja meg. Nagy átmérőjű „hornyolt oszlop”, csonka, hamvvederrel, melyet a kígyó, a tartósság szimbóluma fon körül. Azért is szép, mert nem hasonlít a kertek bábjátékaihoz (65.).

Kolozsvárott nem sok öröm vár rá. A nagy templom „nagy stílű, de nem cifra, így annál szebb”. Sem itt, sem a piaristáknál nem talál érdemes képet, vagy szobrot (72.). Felsorolja a művészeket is. Ezek Neuhauser Gottfried s Nagy Sámuel. Arcképfestő nincs, pedig „ez az első lépés a mesterség gyarapításában, s ezt Erdély régebben jól tudta”. Nagy rajziskolájában nem talál pár gipszmásolaton kívül semmit, ami fejlessze. Nagy bár Bécsben tanult, hazaérkezve márványozásra volt kénytelen pazarolni erejét, s most szépirást tanít. Schmelzernek meglenne a tehetsége a szebbítéshez, de akik igénybe veszik ezt a szobrászt, nem kívánják meg tőle. Simon is kénytelen tehetségének nem megfelelő alsóbbrendű feladatokat vállalni, amilyen pecsétnyomók készítése.

Marosvásárhelyen főképpen a könyvtár érdekli, de hivatkozik az itt függő arcképekre is. Beleszővi Telekinek, az alapítónak többi képeit is, azután más arcképeket, összehasonlítva kiadott, vagy egyéb képeikkel, itt-ott találgatva a festő nevét. Kifejezi óhaját, hogy ez lenne az erdélyiek Pantheonja, de a képek hátlapjára a személyi adatok is feljegyzendők. Ő maga is küldött be hazulról ide képet (105.).

Segesvárt az ev. templomot tekinti meg, nagy, de benne nincs semmi látnivaló. Felemlíti Stock „közönséges” oltárképét. Ellenben az iskola, mely új ízlésben épült, természetesen tetszik neki, csak az feltűnő, hogy urnák helyett két rézgömb díszíti homlokzatát. Apafi György ebesfalvi síremlékéről ezt írja: „oly cifra ..., hogy arról az ízetlenség nem győz eléggé magasztalót beszélni. Mi meg sem néztük” (140.). ~

Már most az út fénypontja következik: a Brukenthal képtár Szebenben. Két napig nézte végig s némi csalódással távozott. Azt hitte, kár minden pillanatért, mit Szebenben nem ott tölt. De már előzőleg hallotta Choiseul-Gouffier lesújtó véleményét, hogy a sok holmból egész csinos kis gyűjteményt lehetne összeállítani. Ugyanígy vélekedik Kazinczy is. Szerinte Brukenthal nem sokat ért a festéshez, Teniersnek Szent Jánosát csodálta, pedig van ott Reni, Correggio, Rubens és Dyck is. De megbocsátja neki ezt, mert a művészetet terjesztette az árva országban. Guido Reni Jeromosát tartják itt legtöbbször, de Kazinczy inkább Sebestyénjét választaná. Különben a rendezés sem tetszik neki, és szegényesnek találja a ráamákat. Hogy a közönség persze az állatképek, csendéletek, szóval a természetes próza előtt áll meg, azt természetesnek tartja. Vanak másolatok is. Egy védő mondatot told itt be: „van becse a másolatoknak is, ha jó kézből jönnek”. Legnagyobb öröme Correggio Io másolatában telik. Tehát másolat ismét. De az álszemérem ezt s Tiziano fekvő nőjét sötét helyre akasztatta, pedig a művészet templomában nem az ilyen morál az úr. Kupeczky Rákócziát más szempontok miatt helyezték sötét zúgba, bár a magyar mester műve különbet érdemel. Rézmetszésű másolatára, mely olcsón kapható Bécsben, felhívja Kazinczy a figyelmet. Különben ráismer néhány darab festőjére a vezető nagy csodálatára. Az erdélyi festők művei elől menekült, de beismeri, hogy a fejlődést képviselve, megvan a múzeális becsük (154–64).

Dédácson Bája Istvánnal ismerkedett meg, aki oly ügyes műkedvelő festő, hogy megkereshetné kenyerét ily módon Bécsben is. A Gyulay-ház Marosnómetiben telve képpel, de Wagner pasztelljei „nem nemesített ízlésben” festettek. Itt is egy másolt arckép nyeri meg tetszését (173–9.).

Demsus is csalódást hozott számára; hallomásból úgy tudta, hogy itt egy eredeti antik templom még épen áll, de az oszlopok nem egyrendűek, így szerinte későbbi kor műve, mely az általa annyiszor hajtogatott unitast (Hotkóc) nem vette tekintetbe (211.).

Vajdahunyad várát részletesen leírja, de véleményt nem mond róla, hiszen inkább a szükség, mint a szép diktál építkezéseiben urainak (212–5.).

Gyulafehérvár szegénységet mutat. A székesegyházban a Hunyadiak kifosztott síremlékei. Jánoséről azt mondja, hogy későbbi kor cifrábra vette volna, ezt tehát tetsséssel látta; csak egy Gorgó főt tart rajta „hiú cifrá”-nak. László emlékének mestere „szűk képzelményű”. Izabella királynéén és János Zsigmondén túlteng a cifraság. Batthyány püspöktől, aki Egerben Esterházy mellett élt, nem várta volna, hogy ilyen dísztelen keretet ad az egyház külsejének; csupán a nagy és sok oszlopú, kép nélkül szűkölködő oltár kapta meg, de ez is inkább református, vagy zsidó templomba illenék. Gyulafehérvárt és Nagyenyeden is volt alkalm a Musée Napoleon néhány kötetét átlapozni. Az utóbbi helyen leírja a kollégium arcképeit (283.).

Amint látjuk, ebben a munkában is hű marad elveihez Kazinczy: elsősorban az idealizálást keresi a műben, s e követelménynek feláldozza az eredetiség kérdését is.

Hazatérve, nagyobb utazásról évekig nincsen szó. Közben 1824-ben művészi élménye akad Debrecenben. Ferenczy Istvánnak Csokonai-mellszobrát láthatja meg, s egy kis tanulmányt ír róla, mely a Kedveskedőben jelent meg (1824, 10. sz.). Megírja Dessewffynek is tapasztalatait egyezően az írásművel (Lev. XIX. 4365; 1824). A szobor a kollégium könyvtárában áll, lehetetlen módon felállítva. Magára a szoborra majd később visszatérünk. Amint korábban egyszer Kis rajztanárt is meglátogatta, ezúttal Bereszászi Pál rajziskoláját kereste fel. Az itt látott, számára egykor oly jelentős krétarajzokat ismét emlegeti; mesterök Kis Sámuel már régen meghalt. Sok épület ízléstelen itt, mert cifra; már pedig a „cifra rútít és nem szépít”. Ezért volna jó, ha minél többen járnának rajziskolába a leendő házépítetők közül. Különben pedig Nagy Gábor és Fáy János gyűjteményét is több napon át nézegette: Zampieri s Ferrari egy-egy képét emlegeti azzal a be nem váltott ígérettel, hogy az egész gyűjteményt leírja majd. A kirándulást, Várád már ismert adataival fejezi be, s a felsorolást két új Krafft-kép említésével zárja le.

Élete végén több ízben megjárta Egert, s alkalm volt Pyrker érsek olasz képeit megismerni, de csak egészen rövid sorokban említi pár darabját a Szent hajdan gyöngyei bevezetésében, míg Guzmicsnak két alkalommal is ír Egerből (Lev. XX. 4957; 1828; XXI. 5122; 1830). Sokat vár Pyrker új építkezéstől, mert hát Rómát is látta. Épp ezért, ha az új székesegyházat kupola és torony nélkül tervezi, biztosan jó is lesz.

S végül 1831-ben egy nagy utazás: Pannonhalma, Esztergom, Vác. Benyomásait csupán Kis Jánosnak írja le, mert hamarosan visszatérte után nyomtatásban megjelenti. A pannonhalmi műtárgyak között a klasszicista Klieber köti le I. Ferenc szobrával, amely idealizál, ahogy „plasztikusnak kell”. Magát a templomot csak kora teszi tiszteletreméltóvá. Tatán át Esztergom a következő állomás. Szent Anna körtemploma az első élmény: gyönyörűnek találja toszkán oszlopú bejáratát, csak ne volna tornya és lanternája: Nápolyra hivatkozik (Szent Ferenc temploma). Ami a bazilikát illeti, sokra volt elkészülve, de a hatás mindent felülmúlt. Kár, hogy nem Pesten áll ez a hatalmas épület. A templom teste minden ablak nélkül görögös. „Mely temérdek nagyság – kiállt fel a láttán – tíz év alatt mi leve itt”! A belsejében egy Canova utánzónak, Pisaninak Károly Ambrus sírja fölé emelt emlékét említi, de sajnálja, hogy vörös márványt használnak a falak burkolására, nagyon közönséges anyag az errefelé. Felkereste az építőmestert, de bár nem találta otthon, látta a bazilika modelljét; azután Schrott András szobrászt látogatta meg. Végül Hess Mihálynak, a magyar klasszicista festés legkiválóbb-

jának a bazilikába szánt képeit nézi végig nagy elragadtatással, s megemlíti, hogy az olasz iskola és Rubens hatását véli kiolvasni a festményekből.

Vácról nem változik a véleménye, a székesegyházból ki kellene dobni minden képet, leginkább azonban a Székes Madonnának egy korcs másolatát. Migazzi egy római diadalívet is építtetett, mely akár az örök városban, viskók között áll (Magy. ut. 44–53).

Visszatérve Pestre, Szemerééket elkísérte rokonaikhoz, s egyúttal a vargabetű után Széphalomra tért vissza. Ez volt utolsó útja, és ennek is megvan a leírása. Ámbár az út nem sok művészi élménnyel kecsegtetett. Kazinczy igyekezett ilyenekkel is fűszerezni. Balassagyarmaton elsősorban Brunswick Henriettnek apját ábrázoló festményét óhajtotta látni, de „nem jó nézni” a többi főispán képét. Utóbbi időben megkedvelt festőjének, Krafftnek is függtek képei a megyeházán. Rimaszombatban a katolikus templomban három festményt említ „nem rossz kézből”; nyilván szerzőjükre nézve nem kapott felvilágosítást. Az egész útleírás inkább a tájak ébresztette hangulatok papírra vetése; lehet, hogy a minket elsősorban érdeklő adatok kiegészítésére később került volna a sor.

Az útleírásokon, különösen az Erdélyi levelekben, s a Pannonhalmi úton Sterne hatása látszik: az érzelmes s mulattató epizódok széles festése erősen az angol mintára vall, ide tartozik az emberi nyomorúság, a koldusok szánakozást indító beállítása is. De Sternenél az utazás egyszerű keret az érzelmes esemény számára, melynek alig van jelentősége, Kazinczy utazásaiban azonban az érzelmes jelenetek a kevésbé jelentősek, az adatok megbízható épületvázán apró díszek csupán; fűszernek tűnnek fel a rengeteg köölt adat tápláló tömegében.

Ez útleírásokban az ország nagy részének műtárgyait s épületeinek, műemlékeinek egykorú leírását kapjuk, s előttünk áll Kazinczy, amint nézeteiből nem engedve csak azt adja át a szép birodalmából a köztudatnak, ami az ő ízlését szolgálja. E hibáját menti az, hogy így is sok mindenre hívta fel egy közönyös világ érdeklődését. Útleírásaiban, különösen az Erdélyi levelekben csak azt sorolja fel, ami szerinte megérdemli a látást. Mikor Dessewffy Aurél számára utitervet készít Erdélybe, nagyjából a saját programját javasolja, de megemlíti a mellőzendőt, amit nyilván a nem műértők dicsérnek majd előtte, így Frecket (Felek), Brukenenthal Versailles-át (Lev. XX. 4675; 1826).

Kazinczy módját ejti, hogy a művészettől távol álló területen is elejtsen egy pármagot, amiből az ízlést fejlesztő erő csirázzék ki. Ő az első irodalomtörténetíróink közt, aki nemcsak a művészet s az irodalom kapcsolatára ügyel, de egyúttal elsőnek hivatkozik az író fiziognómiájára is, s ezzel kapcsolatban arcképeikre. E vonás eredetét német mintára s főképpen Lawater tanainak hatására kell visszavezetni. Ezek az adatok gazdag anyagot szolgáltatnak irodalmi nagyjaink ikonográfiájához, de egyúttal művészetünk történetéhez is. Megbízhatóságukat támogatja az a buzgalom, amellyel levelezése tanúsága szerint apróra kérdezősködik az arcképek felől. A tudomására jutott adatok egy részét beleszötte leírásaiba s a Pályám emlékezetébe, de kimeríthetetlen az a gazdagság, amely ebből a szempontból a levelezésben feltárul. Életrajzaiban pedig, ahol csak volt tudomása arcképről, fel is említi. Megteszi ezt Orczy Lőrincnél (Hazai Tud. 1806. 397.), majd Báróczynál (munkái előszavában), s több képet is említ a Ráday-család történetében (Mányoki, Stunder), mi annyiival is fontosabb, mert ezek egy része elégett Pécelen (A Rádayak, Felsőmagyarországi Minerva 1827. II. kötet). Hogy ezen a téren mennyire

nem ismert elfogultságot, jellemzi, hogy Batsányi Osszián fordításának bírálatában is megemlékszik ellensége arcképeiről (Erd. Muz. V. 91.).

A cikkek, a művészeti vonatkozásokkal megtűzdelt más irányú munkák meg is szerezték korán Kazinczynak a jó hírnevet e téren. Már Dayka Gábor énekelte: „Amerre a Szépség alakja, Ferenc útját veszi” (Kazinczyhoz 1794). S ez a megbecsülés nőttön-nőtt. Berzsenyi ezt írja Kisnek, mikor arról van szó, hogy Kazinczy ízlése legyen vezetője versei kiadásában: „Kazinczy karjain el nem tévedünk” (Lev. VI. 1390; 1808). Csehy a világlátott katona, akinek művészeti érzéke annyiszor megcsillan leveleiben, így hajol meg mestere előtt: „habozás nélkül deferálok igaz ízlésednek” (Lev. VII. 1747; 1810). Jó ízlését kéri segítségül anyja nevében a fiatal Wesselényi (Lev. VII. 1685; 1810). Szemere 1810-ben felreptíti tiszteletére a díszes szórakétát, amely csorbítatlanul szikrázott évtizedekig: „széphalmi ízlés” (Lev. VIII. 1886.).

Pestről Jankovich tolla alól szalad ki 1810 körül a nagy szó: „a magyar Aesthezis Aristarchjának egy szóval vallunk”, ízléséről azt mondja: „tökéletességig lépett” (Lev. VIII. 1902, kelet nélkül). Magas helyről. Ürményi József soraiban érkezik az elismerés, ízlését finomnak mondja (Lev. VIII. 1973; 1810).

Első szonettjének kiadásában (több más poéta munkájával) Horváth István előszava a nyilvánosság előtt koszorúzza meg: „a szépségnek és nemzeti előmenetelnek buzgó előmozdítója”. De a nyelvközönség előtt meg is csúfolják ez érdemeit: a már említett nyelvújítás ellenes „Új szellem” c. darabban hasonmása is rajong a művészetért, s így beszél: „Ha eljutunk a Helikonra, kicsinyben hagyom az egész tájat miniatüroztatni, ha mindjárt sokamba kerül is” (E. Phil. Közl. XXIV.).

Különösen jólesett neki azonban a művészek elismerése. Előttük szívesen fitogtatta tudását; mikor Bécsben (1812) több festővel együtt volt a Belvedereben, legnagyobb meglepődésére sikerült őket elméleti tudásával lefőzni. Milyen boldogan írja, hogy Bretzenheim herceg is elismerte műízlését. Hogyha valahol felismerte a kép festőjét, bár szerénykedve kicsinyíti érdemét, mégis kiérezni soraiból az öntudatos magabecsülést (Erd. lev.). Milyen jóleső érzéssel vette Rombauer festő nyilatkozatát 1829-ben, hogy tudása s beszéde festőt sejtet, s mily büszke sikerére, amellyel Ginovszky műhelyében a másolatokból is ráismer az eredetiek szerzőjére (Lev. XIX. 4458, Kisnek).

A következőkben azt szeretnénk bemutatni, hogy hogyan használta fel a gyakorlatban Kazinczy azt a helyzeti energiát, amit ízlésének országszerte való elismerése adott neki.

KAZINCZY TÖREKVESEI A KÉPZŐMŰVÉSZET ELŐBBREVITELÉRE

Egy olyan országban, ahol középületek alig vannak, emlékműveket legfeljebb a vallásos érzés hoz létre, s a festés csak alkalmoszerű arcképezést jelent, ilyen világban óriási jelentőség juthat egy olyan agitátornak, aki tevékeny szellemét kiművelt ízléssel párosítja. Kazinczyban ilyen férfiút ismertünk meg. Tevékenysége az építés terén ugyan jelentéktelen, annál nagyobb azonban a szobrászat s a festés terén.

Talán nem is sorolta az építészet a művészetek közé; ebben az ágban ott végződött nála a művészet, ahol a tervrajz lekerült az építész asztaláról. Igaz, nem is igen volt módja beleszólni nagy monumentális építkezésekbe. Ezekért tisztelte annyira a katoli-

kus vallást, s ha a főpapok építkezéseiben egy és más nem tetszett neki, saját magával szemben azoknak római tapasztalatát hozta fel igazolásul (Pyrker).

Az ő hitfelekezete a református, nem igen építkezett az ő szájaíze szerint. A kálvinista Róma az ő idejében kapta legnagyobb épületeit, a templomot s a kollégiumot. Rummyal közli a maga szerepét a két épület emelése körül (Lev. V. 1168; 1807). Péchy Mihály nagyszebeni hadi mérnök készített tervet a templom számára. De rokonának, Péchy Imrének ellenségei megakadályozták, hogy az ő terve kerüljön kivitelre. De hiába mondogatta Kazinczy is, hogy bécsi professzorokat hallgassanak meg, egy debreceni kőművesre bízta a munkát. Mikor már félig készen volt a templom, akkor fordultak csak bécsi szakemberekhez. A válasz lesújtó volt: szóra sem érdemes a terv, életveszélyes; viszont mivel le nem bontanák a már elkészült részeket, hát csak folytassák némi gyenge boltozás mellőzésével. Mikor a kollégiumra nézve is benyújtott Péchy tervezetet, eltele szolt ismét Kazinczy; szerinte a hadi mérnök nem okvetlenül ügyes építész, legkevésbé pedig aestetikus érzékű építész. Csak Bécsbe forduljanak. Most a rokonság volt erősebb és Debrecen azzal dicsekedhetik, hogy örökké ízléstelen alkotásokat mutat fel. Lám a patakiak hallgattak tanácsára s az auditórium a homlokzat közepén foglal helyet, s nem építették négy oszloppal a dísztermet.

Különben — írja másutt — a debreceniek a külső díszben is megmutatták, milyen kevéssé értenek az építészethez (Lev. V. 1183, Rumynak 1807). Ezt bátran szemébe vágja a debreceni Diószeghynek is. (Lev. V. 1186; 1807). Három év múlva (1810) ismét ott jár, a templomról már-már szinte visszavonta régi gáncsát, de azután kénytelen volt előbbi állításait továbbra is hangoztatni; rosszak az arányok, az oszlopok egy része szabad, más részét befalazzák. A kollégium külseje jobban tetszik; szép, pompás s mégis szerény; de belseje szűk és sötét. A sok pompa hogyan illik a kálvinistákhoz, főleg a debreceni gubásokhoz (Lev. VIII. 1844, Kis Imréhez; 1848, Rummyhoz). Ismét három év telik el, míg végre elkészülve látja meg az épületeket. A templom, szerinte túlságosan nagy a környezethez, tornyai cifrázzák, s szinte oroszossá teszik. Vétke, hogy elibe állították a szép kollégiumnak (Lev. X. 2373, Fazekas Istvánnak, 1813).

Ha szabad kezét engednek Kazinczynak épületek tervezésében bizonyára külföldi nagy épületeket másoltat. Következtethetünk erre azokból a megjegyzésekből, melyeket Vácon, Egerben stb. tesz. Téglás kastélyát azért dicséri, mert egy angol palotát szó szerint lemásol. Így legalább nem képből, hanem a valóságból ismerhetni meg rajta az angol stílust (Lev. V. 1182, Cserey Farkasnak 1807; IX. 2017, Rumynak 1811). Nagy lelkesedéssel hall Napoleon építkezéseiről Párizsban, melyek a görög másolatok révén kezdik Párizst antik városhoz hasonlóvá tenni (Lev. XI. 2512, Rumynak 1813). Ha az építkezés terén nagyobb eredményeket nem is ért el Kazinczy, a nyilvánosság elé szánt szobrok tekintetében több siker kísérte. Erdélyi útján főhajtással tiszteli meg azokat a helyeket, amelyekhez valami nevezetes esemény, vagy nagy ember életének szakasza fűződik. Kedves mondás Goethe Tasso-jából: „Heilig ist die Stätte, die ein grosser Mann betrat”, melyet Báróczy életrajzában berekesztésére is felhasznál. Fennkölt érzések előidézésére kiválóan alkalmasnak tartja az emlékműveket; ezért azok a szoborművek, amelyeknek létesítésén buzgolkodik, legnagyobb részben síremlékek, vagy legalábbis holtak emlékeztetere való emlékek, és valami érzékeny jelenet megörökítését célozzák.

Első alkalma akkor nyílt ilyen eszmék felvetésére, mikor Ráday Pálnak ad tanácsot, hogy örökíthetné meg nagynevű őseinek emlékét ludányi parkjában. A síremlék

temetőben van, annak környezetét már nem lehet megszabni, de egyébként, ez igen fontos követelmény Kazinczy tervezéseiben. Szent borzadály fogja el a szemlélőt, ha ilyen helyre lép. Ráday Pálnak vagy márvány mellszobrot kíván név nélkül, vagy csak medaillet névvel Mátyóki képe után; tevékenysége annyira a köztudatban van, hogy fölösleges érdemeinek felsorolása. I. Gedeonnak csendes nyárfát óhajt ültetni, II. Gedeonnak a park legpompásabb helyén kettős hermát, végül Prónaynének az ókor tiszta ízlésében készült feliratokkal díszített emléket. Ezeket a terveket Vitsch pesti mérnökkel is közölte, aki azonos a Hotkóc leírásában is említett kertépítővel (Lev. III. 615; 1803).

De a nagy nyilvánosság elé szánt emlékmű tervezésére is kap hamarosan felkérést. Cserey Farkas hozzája fordul Csokonai síremléke tárgyában. Az ötletet nagy örömmel üdvözli Kazinczy. Feleletében emlegeti Sallustiuszt, ki szerint az elszenderedett nemzeti érzést ilyen emlékekkel lehet felrázni, így gondolkodik Rousseau is, és előttünk lebeg a Via Appia példája is (Lev. III. 751, Nagy Gábornak; 769, Csereynek 1805).

Folyik a levélváltás a két tervezgető között. Kazinczy ciprust vagy piederstalt ajánl téglából, mert a követ elhordának a debreceniek, Cserey berekre s vasműre gondol, de Kazinczy szerint az „Unitas” elve csak egy fát enged meg, s kimondja a nagy irányelvet: „a halotti medencének szorosan antik rajzolat szerint kell készülve lenni, különben megbántják a szemet”. A medencére (urna) pillangót kíván faragtatni, s közli a szerinte legtalálhatóbb s annyi bajt szülő felírást: Et ego in Arcadia (Lev. III. 803, 821, 824; 1805).

Cserey hozzájárulván, Kazinczy megírja hirdetését a Hazai Tudósításokban (Csokonainak sírköve; 1806, 119.). Nem titkolja, hogy a szobor ötlete Csereyé, ki szívesen vállalta volna az egész költséget, de mivel neki semmi kapcsolata nincs a költővel, úgy illik, hogy azok is hozzájáruljanak a költséghez, akik barátai voltak. A terv leírásához hozzáteszi, hogy nem a már nagyon közönségessé vált medencés piederstalt-ra gondol, de az emlék a „régiek szép egyszerűségében” készül.

Kis Imre kémikus elsőnek foglal állást Debrecenből a terv ellen (Lev. IV. 984; 1806). Az emléket nem temetőbe kívánja, hanem vagy a Nagyerdőbe, vagy könyvtárba. Az első esetben pedig piramis legyen, hogy messzire ellássék, s első ízben dobja bele a vitába a felírásnak Debrecenre vonatkoztatott gúnyos magyarázatát. Kazinczy a nyilvánosság előtt védekezik (Hazai Tud. 1806. 252., Magyarázó jegyzések). Szerinte Lessingnek van igaza, hogy nem kell méltatlanul apró magyarázatokba bocsátkozni, a ciceronei szerep nem lévén a költőknek kötelessége. De inkább ne értsék meg, mintsem félreértsék. Ő a felírást Poussin híres képéről vette. Landon Fr. Kunstannalenjében Haron Poussin tiszteletére emelt kápolnájának is ez a felírása, Schillernél, Vergiliusnál nem gúnyként fordul elő Arcadia említése. Úgy véli, hogy mert jó levegője volt e földnek, szóval virágzott, azért haladt előbbre a költészete is. Landon füzeteit pedig járathatná Debrecenben a kevésbé gazdagok is. Ami a piramist illeti, vajon mekkora legyen? Bármekkora lenne, csak törpe ahhoz képest, amilyen az igazi piramis. S így nevetséges törpeségében (Lev. IV. 990, Kishez is).

Fazekas Mihály veszi fel a kesztyűt (Hazai Tud. 1806, 311.). Az Arcadia felírásra citálja Hirschfeldet is, de három szégyenletes esetet is felhoz az antik történelemből, arra hogy miért sértő Debrecenre e tartomány emlegetése. Kazinczy már csak 1807-ben felel (Hazai Tud. 46., Felelet a feleletre). A kérdés egyre jobban közeledik a személyes-

kedés zátonyához, hasztalan próbálja Kazinczy a művészeti problémát állítani a közép-pontba. Ő nem a debreceniek ellen fordul, csak az odavaló pipacéhet gáncsolja (I. m. 53.).

Ezalatt folyik Csereyvel a levélváltás a síremlék formája felett. Kazinczy Altichie-roból rajzol ki mintákat, fontos, hogy minél egyszerűbbet válasszanak (Lev. IV. 1000, Csereynek), s kérjék fel a nagykárolyi építész munkára. Majd Linné síremlékét véli utánzandónak. Elküldi barátjának a körmendi park Gessner emlékének rajzát. Úgy véli, a téglát stukkódísszel kell bevonni, mert ha egy-két téglát el is emelnek, mikor már lepattozott a dísz, még mindig megmarad a törzs. Rá lehetne egy reliefet illeszteni: a lantos Ámort az oroszlánnal, ahogy Montfauconnál láthatni (Lev. IV. 1064, 1095, Csereynek 1807). Hanem a sok herce-hurca elkedvetlenítette Kazinczyt, hiába rimámkodik Cserey (Lev. V. 1169; 1807). S azután meghalt a kőfaragó is, aki már vállalta a munkát, a terv abbamaradt. Az idegen minták szerint tervezett emlékmű egyes részei később más alkalmazásban újból és újból visszatérnek, annak jelöl, mennyire összeforrt Kazinczyval ez az emlék. Csokonai sírját végülis csak 1836-ban sikerült emlékekkel megjelölni, s akkor is, ahogy Péczely József írja Toldynak (Itk. 1904, Péczely levelei) intrikák s terrorizmus dacára.

A Csokonai-emlék kudarca azonban nem verte le Kazinczyt. Alighogy új tervezésre nyílik mód, örömmel kap rajta. Az 1809-i nemesi felkelés zempléni hőseit kívánja a megye emlékekkel megtisztelni; a csata június 14-én volt, s már július 24-én megkapja Kazinczy és Dessewffy a megbízatást a tervezet elkészítésére. Kazinczy felkeresi sorai-val társát; Landon Kunstannalenjét küldi, megjelölve belőle Delagardette rajzát. Ugyanezt kívánta Csokonai síremlékére is. Ott ión oszloprenddel, itt, mert katonákról van szó, megtartotta a dór oszlopot. A felírást magyarul kívánja, hiszen a wörlitzi Rousseau emlék is német, bár francia tiszteletére készült. Dessewffy viszont a latinra hajlik. Úgy lát-szik, ő különben nem sokat bíbelődött a dolog művészeti részével, nejjével, aki festeget is, átforgatta Landont, de nem lelt megfelelő mintára, nem is igen van ezekhez elég ügyes faragónk. Így hát ezt a kérdést rábízta társára (Lev. VI. 1522; VII. 1607; 1809).

Októberben (10-én) megtették jelentésüket, melyet Kazinczy ki is nyomtatott kis füzet alakjában (1810), majd megjelentette az Erdélyi Múzeum VI. kötetében is (180.). Eszerint a gyűlésen három terv került szóba: I. emléktábla a megyeház falában, II. emlékmű a megyeház előtt vagy az udvarán, III. emlékmű a városon kívül, az ország-út mentén. A tervezők elvetik a két első módot. Kisszerű a falba illesztett mű; az udvaron az emléket valósággal elrejtene a köz elől, s ellene szól a környezet: tömlöcök, konyhák. Az épület előtt nincs tér, az utca pedig szűk. A hely főleg polgári erények dícsőítésére való, nem pedig katonaiéra, márpedig az egység elve azt kívánja, hogy ne keveredjék össze több különmű dolog, s mindentől független legyen az emlék. Az épület nagy, az utca keskeny; hogy lehetne itt alkalmas hely szobor felállítására?

Marad a harmadik terv. Az országút mente, a városon kívül: a háttérben legyenek hegyek; „a tanult utazó a legedesebb altatással a Régiség tájaira fogja magát átbájlva érezni”, mert így helyezték el a régiek is emlékeiket. Mintának Landont mutatják be. A felírás célja a holtak megtiszteltetése és emléküik fenntartása. Történjék az első magyarul és latinul, a másik csak magyarul. Már a levelezésből is nyilvánvaló, hogy a beadvány nagyrésztben Kazinczy eszméit képviseli. Az ő arisztokratikus felfogása az, amely a tanult kevesek antik hangulatának komplikált felidézését is számításba veszi, de őrá

vall a hazai nyelv diadalra juttatása Dessewffyvel szemben, kinek mégis ad annyi engedelményt, hogy a latin szöveg is részben rákerüljön a műre.

De elmúltak az évek anélkül, hogy valami történjék. 1821 elején tudakozódik Dessewffy Kazinczytól, mi hír a műről, készül-e, tán felavatták is már, márványból lesz-e? (Lev. XVII. 3986). Kazinczy felel. Meglesz nemsokára a felavetés, de az emlékművön kevés valósul meg az ő tervükből. Elvetették a mintát, piramist emeltek homokkőből, úgy hasonlít piramishoz, akár a sakkjáték tornya a kassai dóméhoz. Kemenceforma, a betűkön kívül nincs rajta semmi, ami nagyot mutasson. Mindössze a felírásokat tartották meg. Végre a leleplezés is megtörtént ez évben. Kazinczy legszívesebben ledőntené az egészet (Lev. XVII. 3987, 3991, Dessewffynek 1821). Így másult meg a kedves terv, jöllehet Kazinczy azzal is sarkallta a megyét, hogy a vezekényi hősök után az ő véreiknek emelkedik ez országban majd először hadiemlék, 12 év kellett a terv érleléséhez. S ha Kazinczy eredeti terve nem is valósult meg, az emlékmű az ő szellemében fogant: klasszicisztikus munka, ha nem is valami nagyszerű. — (Képe megjelent a Hebeben, 1823). Jelentősége elég nagy műtörténetünkben. Első emlékműveink közé tartozik, amelyre hivatkoznak egykorú írárok. Mi mást láthatott az ember ez országban? „Nevezetes történet dolgot hirdető régi emlékjelek és oszlopok (mint például a zempléni) hazánkban nem találtnak. Bitófánál, határdomboknál, vadászatot tilalmazó karóknál egyéb nemzeti emlékjelet az Országunkban átutazó nem igen lát” (Felsőm. Minerva, 1829, I. 11, Veridicus: Beleszólás). Ime Petőfi igazolása (Okatootaia), bár már Virág is akasztófát talál emlékek helyett (Magy. Századok 1808, 509.).

Több lényeges eredményt ért el Kazinczy emlékkervezeteivel Erdélyben. Cserey Farkas rendszerint őhozá fordul. 1808-ban atyjának óhajt emléket állítani a krasznai parkban. Két mintát küld választásra. Kazinczy elveti az egyiket, mely szarkofág, s tetején, jöllehet hullámos fedele azt sejteti, hogy benne fekszik a halott, még urna is van. Ilyen volt Rousseau emléke is Ermenonville-ben, míg a kert tulajdonosát fel nem világosították, hogy ez nem való, azután sok rajta az apróság is. A másik terv piramis, egyiptomi dísszel; ez inkább megfelel, csak illesztesse rá az elhunyt idealizált képét: Kiterjed a gondja az elhelyezésre is: magasra, szabadon láthatóan kell felállítani (Lev. VI. 1326). 1817-ben neje emléke számára kér tőle tanácsot (Lev. XV. 3374). Sajnos, a felelet ismeretlen. Csereynek tetszik a terv, s mihelyt akad alkalmas ember, ki megfaragja, el is készítteti. Döbrentei szerint Cserey könnyes szemmel olvasta a tervet. Ez a lelkes mágnás különben zilált anyagi helyzete dacára is állandóan emlékkervezetekkel bíbelődik: hol a lantos Ámort az oroszlánál ábrázoló urnára faragtatná Kazinczy epigrammáját (Lev. XVI. 3619, Wesselényinek 1818), hol barátainak nála időzését kívánja megörökíteni emlékekkel, amely — egészen Kazinczy szája szerint való megbízatás — szép és egyszerű legyen (Lev. XVI. 3625; 1818).

A Wesselényi-család is több ízben igénybe vette Kazinczyt. Az idősebb Wesselényi például feliratokat kér tőle a zsigódi kastély számára (Lev. V. 1215; 1808). Halála után fia a maga s anyja nevében hozzá fordul, hogy egy füzetben atyját dicsőítő verseket szeretne kiadni, s egy hat oszlopú tempelt a parkban, közepén szoborral. Sajátos módon Kazinczy az első tervet helyesli inkább, s egy olyan címképet ajánl, amelyen az övegy s fia görög ruhában jelenjenek meg, siratva az elhunytat. Emlékműre nyolc oszlopos tempelt javall, melyben egy nő tartja Wesselényi rézre faragott arcképét, két másik nő jelképezi az erőt és a szelídséget (Lev. VII. 1691; 1810). Cserey azonban inkább gót templo-

mocskát óhajt, hiszen a tempel kisszerűen hat ilyen formákban. Emlékeztetett rá, hogy Kazinczy a debrecenieket mennyire leszólta, mikor azok piramist emlegettek (Lev. VIII. 2027; 1811). Wesselényinek azonban tetszett a terv, s nyilván azért nem került kivételre, mert alkalmas művészre nem akadtak, bár Kazinczy Bécsben is keresett szobrászt. Calderarit és Palladiót szerették volna mintául, s Kazinczy választott ki rajzaikból egy templommintát, azt tartva, hogy annak arányai kicsiben is jól hatnak. A görög példára ablakot se vágjanak rajta, s benne egy szarkofágot helyezzenek el. Felépítésében jusson érvényre az "Unitas elve", erdő válassza el minden mástól a tempelt, ne platánt ültessenek melléje, mert az öröm fája az, hanem fenyőt, ami arra nem terem, s így ritkasága folytán is emeli az emlékmű értékét. Ez is mennyire jellemző Kazinczyra: ahogy idegen versformákat áthoz a magyar földbe, éppúgy nem törődik azzal, hogy megtűri-e a fa a klímát (Lev. XII. 2793; 1812). Erdélyi útjában Zsibót is felkereste, a tempelről azonban nem ír; hazatérte után a szarkofág számára két relief tervet küld, az egyik epigrammájának alapján Catot és Brutust mutatja, amint Wesselényi üdvözlésére sietnek, a másik allegória Vestával (Lev. XIV. 3287; 1818).

Ugyancsak Cserey közvetítésére adott tanácsot Wass grófnének, aki férjének állítatott emlékművet (Lev. X. 2354; 1812). A megbízás főleg csak a felíratra vonatkozik (Teleki Józsefhez 1813; E. Phil. K. XXXI. 170.), mert Cserey közlése szerint Hirschfeldből vették a tervezetet. Amit Kazinczy ajánlott, (sajnos nem ismerjük), inkább megfelelt volna, mint a választott kerti emlék (Lev. XII. 2628, 2845; 1814). De Kazinczy erdélyi utazásaiban látta ezt a nagymási emléket, s magasztalva szól róla, megemlítve, hogy övé az egyik felírás.

Sipos professzor Barcsayné kérését közvetítette, szintén csak a felírást illetőleg, de Kazinczy még a kőfaragó után is eljár, aki a betűket márványba faragja, s a váradi Erasialt ajánlja (Lev. XI. 2545, 2600; 1814; ltk. 1815, 466. 1814). Milyen nagy volt Kazinczy öröme, mikor erdélyi útjában e terveket szelleme bélyegével ellátva köszönthette, bár az volt az emlékműről a véleménye, hogy nem valók távol eső helyekre, mindenkinek szeme kell, hogy hozzáférhessen, s pallérozódhassék rajta az ízlés. Ezért ajánlja az erdélyieknek, hogy inkább a díszes síremlék helyett az illető műveinek kiadását adják a köznek.

S Gyulay grófnő az ő kedves helyét Dédácson emlékekkel óhajtja megjelölni. Bologan rajzolja meg a mintát, egy követ lanttal a tetején s a lepkével, és nem szerénysége, de művészeti hitvallása diktálja az igazán vele összeforrt emlékre: „nem kell semmi nagy, semmi pompa” (Lev. XIX. 4286; 1823).

Élete végén megérhette végre, hogy volt magyar szobrászunk is. Nem kellett a terveknek elaludni a művészhiány miatt, idegen művész nem vezette orránál fogva tovább a rendelőket: Ferenczy a nagy reménység hazaérkezett. Hogy ujjong Kazinczy a hírrrel! De öröme egyre jobban lohad, Ferenczy nem tanult ember. Azután a Csokonai mellszobor ellen is kifogások emelhetők ... hanem azért azt írja Dessewffynek, „Ő a nemzetnek nagy díszé” (Lev. XIX. 4408; 1824). Hívja magához, hogy együtt gyönyörködjenek szoborművek rézmetszeteiben. Végre 1831-ben találkozik is vele Pesten (Lev. XXI. 5306, Somosi Jánosnak). Szó van arról ez időben, hogy Kisfaludy Károlynak közadakozásból szobrot emeljenek. Tudjuk, mennyi idő kellett a megvalósításához. Ugyanakkor a pesti német közönség hetek alatt állított síremléket egy cseh muzsikusz fölé, akinek csak az volt a kapcsolata Magyarországgal, hogy művészi körútján Pesten

érte a halál. (Honművész 1833). Kazinczy nem késlekedett a maga tervével előállni, ami az elhelyezést illeti. Ne utcára helyezték, hanem a szabadba, lehetőleg erdőben állítsák fel (Lev. XXI. 5364, Bártfaynak 1831). De a szobrot Ferenczy csak később készítette el, s nem is az ő tanácsa szerint helyezték el.

Kazinczy nem érte meg Ferenczy tragikus bukását a Mátyás szobor idején. De ha abban a hitben is halt meg, hogy a nemzet végre megkapta saját fiában az első nagy szobrászt, az az öröme mégsem teljesedett, hogy ennek vésője örököltette volna meg. Volt róla szó (Lev. XX. 4867. Toldyhoz; 4937, Ferenczyhez, 1827, 28), de a mellszobor nem készült el egészen. 1859-ben Marschalkó fejezte be, s ma a széphalmi múzeumban áll, mása pedig az Akadémia tulajdona.

A szobrászat Kazinczy szerint az arckép terén más feladatokat vesz magára, mint a festés. „Faragott munkában csak ideálokat kell bírni s látni, vagy az ideálig emelt portraiteket” (Lev. VI. 1544; 1809). Azért a szobrász csak kis mértékben igyekszik hasonlatosságot elérni, fő célja az idealizálás. Úgy tanította már Arisztotelész is, hogy az arcképező, midőn hasonlónak teszi az ábrázoltat, egyúttal szebbé is teszi. Ezt hirdeti a 16. század végén Lomazzo olasz teoretikus, és Winckelmann is felfrissíti e követelményt (Gedanken 285.). Ezért hangoztatja Kazinczy, hogy ha nyilvános emlékről van szó, szobor emelendő. Képből sokkal inkább megismerkedik az ember azzal, akinek az ismerettségére vágyik (Lev. IV. 1005, Csereynek 1806; V. 1209, U.a. 1807; XII. 2783, Döbrentének 1814). Ez magyarázza azt, hogy mikor Kazinczy könyveiben valakinek az arcképét kiadja, szívesen rajzoltatja meg szobor módjára (Dayka, Révai, Báróczy). Mikor arról van szó, hogy a Tudományos Gyűjtemény az ő arcképét közli, kéri Toldyt, hogy Ferenczy szobrát rajzoltassák le Richterrel, s azt adják (Lev. XX. 4944; 1828). Az ilyen kép az idegeneknek tetszik jobban, a hűségre törekvő viszont barátoknak, feleségnek, gyermeknek (Lev. X. 2390, Kisnek 1813). Kazinczynál a portrénak a barátság kultuszában is nagy szerepe van, s ő ezt a kultuszt néha egész túlzásig vitte. Ez Németországban a 18. század derekán fejlődött ki, és abban az időben, mikor ott delel, kezd a németes iskola révén nálunk is lábra kapni (Császár E.: Ányos életrajza, 108.). E mozgalom egyik főalakja Kazinczy. Nemcsak leveleivel hálózta be az országot, hanem megküldi barátainak az arcképét, s maga is kéri tőlük figyelmessége viszonzását. Úgy tervezi, Széphalom a nagy emberek galériája lesz idővel. De mindenképpen rajta van Kazinczy, hogy mindenki festesse magát, ezzel is a művészet és közízlés előbbrevitelét célozva. Mi a célja az arcképnek Kazinczy szerint? Elsősorban fenntartja az ember arcvonásait; ezért ajánlja már a fiatal Wesselényinek is, hogy bár hamarosan változni fog, csak festesse magát (Lev. VIII. 1931; 1811). De az ember halandó, milyen lelki vigasz, ha az ember legalább képen láthatja az elhunyt vonásait. Amióta Wesselényi kedves nevelője, Pataky Mózes oly hirtelen elhunyt, kétszeres hévvel sürget mindenkit, hogy örökíttesse meg vonásait. Több barátjának is írja: „Jó dolgot tesz, ki azt nem halogatja, hogy képe barátainak megmaradjon, ha a halál kikapná is közölők” (Lev. X. 2390, Kisnek 1813). Íme most Pataky elhunyt, de arcképét bírjuk. Indiában az a törvény, hogy mindenki ültessen egy élő fát, az ő törvénye viszont így hangzik: „minden festesse le magát” (Lev. XV. 3360, Gyulay K.-nak 1817).

Azt maga is elismeri, hogy a kép nem annyira a nyilvános emlék számára való, mint a szobor, de azért Sallustiussal tart, ki szerint a nagy emberek képe felkelti az erény szeretetét (Lev. III. 769, Csereynek 1805). Ezért szívesen metszeti rézbe a nagyok

arcképét, mert ezzel elsőkasíthatja emlékezetüket, s tiszteletét teheti a nagyoknak (Lev. III. 622, Prónay Sándornak 1803). Ő boldogan adja át Pászthory képét a köznek, mint ahogy Virág Benedeknek, Viczay József orvosnak s másoknak képét is közre bocsátotta (Lev. XI. 2740, Rumynak 1813).

De ezek az elvek nem minden kortársát hatották át, kérése igen gyakran süket fülekre talált az idősebbeknél. Bessenyei így felel: Nem vagyok lerajzolva. Én a képet csak elevenen használom (Lev. II. 530; 1802). Báróczy Catoval felel. Annak idején Batsányi erőszakkal cipelte el a festőhöz: „örökké idegen voltam képem kimetszéséhez” (Lev. IV. 974; 1805). Az öreg Rádayt sem volt könnyű dolog lefestetni. Klimeschnek elég munkája akadt, míg minden kívánságát kielégíthette, miközben Kazinczy rettegve várta, melyik percben szakad vége a hön óhajtott arckép elkészültének (Pályám eml. 272.). Csokonai is kissé nehézkesen szánja rá magát, hogy festő elé üljön, nem akarván a hiúságot vadászni (Lev. II. 560; 1802).

Kazinczy közvetlen körében viszont igen nagy becsben állt a baráti arckép. Legjobban kifejezi ezt Horváth Ádám kérdése, hogy a kép elküldésének, vagy vételének időpontja legyen-e a barátság ünnepe (Lev. I. 177; 1789). A barátok egyre-másra küldöztetik az arcképeket egymásnak. Németh László kapja Kazinczy ajtónagyságú képét, amelyet Stunder festett, ez az övét. Hosszú buzdítás után Kis János is útnak indítja egy győri olasz festette képmását, mely nagy örömet gyullaszt Kazinczy keblében megérkeztetkor (Lev. III. 784, Kisnek 1805). Sikerült Berzsényit is rávenni, hogy pesti időzéskor felkeressen egy arcképfestőt. Megérkezvén a kép Széphalomra, még a csöpp kis Eugénia is kapkod utána s csókolgatja (Lev. VII. 1633, Berzsényinek 1810). Idővel már 1811 körül mint képtár igazgató jár képei között Kazinczy, s kéri Dessewffyt, hogy a számára kilátásba helyezett képet a meglevők méreteiben készíttesse el (Lev. IX. 2072; 1811). Valósággal Freundschaftstempelt rendezett így be, amelyet Németországban Gleim (Császár E.: Ányos életrajza 108.).

Maga jó példával előljár. 1816 körül összeszámolja, hogy 22-szer festették le (Lev. XV. 3360, Gyulay Lajosnak 1817), s barátainak ajándékozott képe azokra is serkentően hatott. Sipos Pál írja, hogy képe mintegy figyelmezteti, festesse magát Szebenben (Lev. XII. 2825; 1815). Kiss Sámuel, a Felsőmagyarországi Minerva pozsonyi levelezésében is írja, hogy régóta híját érzi Kazinczy arcképe szemlélésének, mely nagy sajnálatára nem a birtoka (1829, I. 95.). Szinnyey s Wurzbach csak néhány egykorú képét ismeri, s emez egyet, amaz pedig nyolcat említ, csak hogy Kazinczy valószínűleg a másolatokat is beleérti a nagy számba. Márpedig két-három képét több ízben is másoltatta, s gyakran nem is a festőjével. Első képe Krámer eperjesi festőtől való 3 éves korában. Majd első pesti tartózkodását (1775) megörökítette egy arckép is, mely azonban annyira gyenge volt, hogy a ládafiában tartogatta (Lev. XVI. 3720, Gyulay K.-nak 1819). 1781-ben Eperjesen Krámer fia festi Steimetz Nini számára. 1790-ben Kovachichtól tudakozódik egy arcképe felől, amelyet Kreutzinger festett (Lev. II. 306.). Majd 1791-ben Stunder festi le ajtónagyságú vászonra; a kép birtokosa, Németh László 1805-ben mellkép másolatot vetett róla, s visszaküldte Kazinczynak (Lev. III. 766, Szentgyörgynek 1805). Ez ma az Akadémia tulajdona. Kikerülve a fogságból, Kiningert vette először igénybe a császár-városban (1803). Nagyon szerette ezt a képét, s Johnnal metszette, de munkájával nem volt megelégedve, Rajcsnak panaszkodik, hogy idegen főt csinált fejéből (Lev. III. 771; 1805). Bécsset járva 1808-ban ismét ül festőnek; ezúttal a jelesebbek közül választott:

Kreutzingert. Érdemül tudta be neki, hogy Lampit utánozta (Lev. VII. 1691, Wesselényinek 1810). A képtől Balkay festő el volt ragadtatva, s biztosította Kazinczyt, hogy a Belvedereben is kiakaszthatnák, de Kazinczy nélkülözötte benne a lelket, a tüzet (Lev. VI. 1364, Rumynak 1808).

Ezidőtől fogva azután magyarországi festőket foglalkoztat, 1812-ben Donátnak ül, aki Pesten telepedett meg; Kazinczy gyakran igénybe veszi, nála másoltatja Kreutzingert képét barátai számára. 1815-ben Bécsbe utazva, nejét és Eugéniát is festeti, s nem kevesebbet, mint tíz másolatot készíttet (Lev. XIV. 3325, Donátnak 1816), többek közt Stunder és Kreutzingert képe után is, ez utóbbit azonban 1794-re fiatalította, amikor Kazinczy fogságba került. Mindamellett ezt a képét szerette legjobban Kazinczy (Lev. XV. 3367, Dessewffynek). — A Kreutzingert portré javított kiadása, mégpedig Simó másolásában az Akadémia birtoka, (Döbrentei a Donát-féle másolatot Kazinczy utasítására Guzmics számára lemásoltatta Simóval, de az eredetit küldte el Pannonhalmára; a másolatot megtartotta, képei az Akadémiának jutottak halála után (Lev. XIX. 4308, Gyulai Lajosnak 1824). Később Kazinczy már pepecselőnek tartja Donátot, miniatűrben készült dolgozásait nem is tartották soha nagyra (Lev. XI. 2497, Helmecczynek 1813; X. 2395, Vitkovicsnak 1813; XX. 4925, Thewrewknek 1828).

Élete végén, mikor hosszabb időt tölthetett Pesten, gyakran tartózkodott festők műtermében, de ízlése nem szenvedheti a pepecselő, apró dolgokra is figyelő művészeket. Márpedig ez időben írta Majláth népmeséinek kritikájában: „a reális világ halála a művésznek” (Felsőmagyarországi Minerva, 1825, II. 158.).

1828-ból való Ender portréja, amely az Akadémiában függ (levelezésében nincs szó erről a képről). — Ekkoriban két festőt kedvel mindenekfelett: Heinrichet és Richtert. Az elsőnek képe annyira tetszik Kazinczynak, hogy megismétli előtte Balkay bókját: a Belvederebe való, és sokan kívánják a mását (Lev. XXI. 5020, Bártfaynak; 5033, U. a.; 5078, Kraynik Imrének 1829). Richterrel már 1828-ban megismerkedett: négy ízben festette magát vele. Legszebb óráit Pesten az ő társaságában éli. De a nagy bizalmat nem érdemelte meg ez a festő, mert még 1830-ban sem szállított az ígért képeket (Lev. XX. 4924, Guzmicsnak; 4927, Thewrewknek 1828; XXI. 5098, Szalay Lászlónak 1830). Közben megújította régi ismeretségét az Oroszországból visszatért eperjesi Rombauerral is, ki 1825-ben tanulmányképen lefestette, de a művet megtartotta magának (Lev. XIX. 4458, Kis Jánosnak).

Hogy Kazinczy hiú volt, s hiúsága igen sok jótékony munkájának a rugója, elég köztudomású. — Erre vall az a rengeteg arcképezés és az a furfang, amellyel arcképét a közönség elé viszi. Mikor a Kininger-féle képet John metszi, először arra gondol, hogy Rochefoucauld Maximái elé téteti. Hogy azonban feltűnő ne legyen, Kis János írná hozzá a bevezetőt, így mintegy a barátja kiadásában kerülne a közönség elé a kép (Lev. III. 710, Kishez 1805). De azután mégis Kis házassági ódájához csatolta a képet. A maga munkáihoz nem sikerült soha arcképét mellékelni, ha gondolt is rá. De végtelenül jól esett neki, mikor Igaz Sámuel a Hebe zsebkönyv 1825-iki kötetében Blaschke metszetét hozta Rieder rajza után, amelyen az ő mellszobrát koszorúzza meg a nemzet allegorikus alakja. Nemcsak az, hogy őt tisztelték meg, de a mód is tetszésére volt; hiszen idealizált alakban adták. De azért buzgón hajtogatja, hogy még őt gyanúsítják a kép közzétételével. Élete végén többször gondol arcképének sokszorosítására; remek litográfiák készülnek Párizsban, Bécsben. A Heinrich-féle képet szeretné ezeken a helyeken köre

nyomatni (Lev. XXI. 5020, Bártfaynak 1829), majd a bécsi nagy mestert, Kriehubert kérdezteti meg, mennyiért dolgozna a számára (U. a.). De csak halála adott szomorú aktualitást arra, hogy a folyóiratok hozzák az arcképét.

Élete végén már az a festő volt boldog, akinek Kazinczy módot adott, hogy vászonra vigye vonásait. Ha valaki, ő igazán megérdemelte a magyarországi festőktől. Két irányban tevékenykedett az érdekükben. Először is kenyérhez juttatta őket azzal, hogy fel-feltűnő tehetségeket vagy művészeket figyelmébe ajánlott baráti körének. Akit ő megkedvelt, nyert ügye volt. Míg Donátot nem ismerte, Bécs felé figyel: Fügert vagy Kreutzingert ajánlja festésre, Johnt, Neidlt metszésre, ha arcképről van szó. Történelmi kép metszésére pedig Blaschket véli alkalmasnak. De Donátba egészen beleszeret. Sűrgetve kéri Helmecezyt, Horváth Istvánt, Virágot, Vitkovicsot, Trattneréket, hogy festésük magukat; tolla alól csak úgy patakzik a dicséret: „szerencsésebb találót, ügyesebb festőt nem találnak” (Lev. X. 2337, Helmecezynek 1812). „Ennél nem volt még Magyarországon találóbb festő” (Lev. XI. 2695, Pápaynak) stb. stb. Balkayt 1808-ban hozza le magával Bécsből, őt valami nagyra nem tartja az alkotásban, de viszont Kazinczy szájából dicséret az, hogy kiválóan másol. Ajánlja Csereynek, több képét visszatartotta és ismerőseinek kínálgatja (Lev. VII. 1756, Kolossy Józsefnek 1810). Egyébként arckép és más művek elkészítésére hosszú sorát ajánlgatja a mestereknek: szerepel, hogy csak a főbbeket említsük, Avenarius, Großschmidt, Höffel, Jaschke, Jügel, Kärbling, Kininger, Klimesch, Römer és Simon.

Mikor Richtert felfedezi, ajánlja mindenkinek, öntudatosan mondja, hogy elfeledett mestert hozott virágzásba. De elmondhatott volna mást is: felhívta széles baráti körének figyelmét a festésre, s ez a mozgalom hullámgyűrűként terjedt tova. Kezdeményezését átvették később a folyóiratok is. — Merezkovszkij Leonardo c. regényének egyik mondására gondolva emlékezzünk vissza Kazinczy érdemére: „áldott legyen az első mozgás megteremtője”.

De más irányban is nagy Kazinczy érdeme. Hogy a művészek polgárjogot kaptak a magyar társadalomban, nagyrészt neki köszönhették. A latin nyelvvél a művészek lenézését is átvette a magyar nemesség a római korból, s a lenézett osztály becsülés híján nem is igyekezett a polgári tisztesség mezejére. Látjuk a levelezésből, hogy a grafikusok megbízhatatlanok, Nagy Sámuel tanár évekig csak ígérget, s nem dolgozik, a két Csűrös testvért pénzhamisításért bebörtöNZik, Boér Márton festő gyilkosságba esett stb. stb. De Kazinczy másképp áll velük szóba, mint a többiek. Hamar barátkozik, s a festők közül is nem eggyel bizalmas viszonyba lép, s ezt világgá is kürtöli: Stunderról a „Festés s faragás nálunk” c. cikk végén említi meg, hogy barátja. Donátról is büszkén vallja Helmecezynek: „barátja vagyok” (Lev. XII. 2763; 1814). Unokaöccseit Heinrich látogatására küldi, kit többre tart sok excellenciás úrnál (Lev. XXI. 5062, Krayniknak 1829). S a művészet tisztelete szinte kegyeletsértővé teszi, mikor kijelenti, hogy neki Canova vésője tiszteletesebb, mint Árpádnak fegyvere (Lev. XX. 4775, Holéczynek 1827). Kézirati gyűjteményében helyet foglal Oesernek és Chodwieckinek írása is, és a fölös példányokat más gyűjtőknek is ajánlgatja (Lev. II. 655, Nagy Gábornak 1802).

Az arcképezésre rengeteg tanácsot ad barátainak, ha értesítik, hogy rászánják magukat. A fő követelmény volna az idealizálás, de ezt csak elsőrangú művész képes elérni, akit igen nehéz megfizetni az ő baráti körének. A hasonlatosságra való törekvés hiba, ez megvan például Donátban is, bár kedves hiba (Lev. X. 2355, Vay Miklósnak 1812).

Ő így néz arcképet: „Ha képet látok, felejttem nézni, el van-e találva, csak azt nézem, hogy hasonlít-e valamiben ahhoz, akit adni akar” (Lev. XIV. 3038, Gyulay K-nak 1816?). Az idealizálásnak azonban úgy kell kiindulni, hogy hűségesen vesszük a szép részeket. Boufflerst szereti idézgetni: „nem elvégezni, kezdeni kell jól”, előbb rajzolja le az illetőt a festő, s csak azután nyúljon ecsethez; ám ez rendszerint nem hajlik elbizakodottságában az okos szóra (Lev. IX. 2091, Szentgyörgyinek 1811). Tanácsos előbb profilban előtanulmányt végeztetni árnyékképen (Lev. IV. 1064, Csereynek 1807). Az arckifejezés ne legyen se szenvedő, se nevető. Az első hibába Kreutzinger, a második hibába Donát esett Kazinczyt festve. Nehézséget ad a bajusz, az antik szobrokon nincs is. A paróka is borzasztó, hát még együtt a kettő, mint Orczy Lőrinc képen, „vad, vad, vad”, írja Kazinczy (Lev. XIII. 2850, Helmezynek 1815). Viszont nem lehet elhagyni ott, ahol az ábrázolt tényleg hordott bajuszt, de csak éreztetni kell (Lev. VII. 1691, Wesselényinek 1810). Ezért jó Csokonai mellszobrán ez a motívum, melyen gyengén jelzett csak Ferenczy, s így teljesen Kazinczy szájaíze szerint járt el (Kedveskedő, i. h.).

Ámbár a ruha mellékes a képen, arra is kiterjed Kazinczy gondja. A lepel kozmopolitát jelez, a franciás magyar mente „nem vad” hazafit (Lev. X. 2327, Berzsényinek 1812). De persze inkább a leplet szereti, mentés képek másolásánál azt vett az ábrázolt vállára (Lev. XII. 2766, Wesselényinek 1814). A sok fekete ruha halottá teszi a képet, ezért Kis arcképére fehér nyakkendő-t festet (Lev. IX. 2186, Kisnek 1812). Ferenczy a Csokonai mellszobron nagyot vétett az Unitas elve ellen, mert magyar ruhát adott, s a költő nyakát mégis szabadon hagyta (Kedveskedő, i. h.).

Egyebekben Kazinczy élete vége felé megérhette, hogy egyre jobban- s jobban elterjedt az arcképfestés, és vállalatok indultak meg, amelyek arcképsorozatokat adtak ki. Maga bírálta például Lütgendorf Ferdinand Magyar Pantheonját (Felsőmagyarországi Minerva 1827, III. 1339.); elég langymeleg a dicsérete, de nem csoda, a képek nem idealizáltak, pedig ezt teszik a nagy művészek. Ő maga Heinrichhez fordul, hogy hasonló sorozatok kiadására buzdítsa (Lev. XXI. 5000; 1829). Egyidőben az előbbi kritikával jelent meg még két képes-könyvnek bírálata, az egyikben Mednyánszky-nak a Malerische Reisen c. kötetét méltatja, dicsérve benne Joseph Fischer „gyönyörű egyszerűséggel” készült képeit. A másik Kunike albuma, az idősebb Alt 264 dunai látképével, de nincs elragadtatva a portréi hűséggel készült képektől.

Érdekes jelenség, hogy Kazinczy képtárak létesítésére nem emeli fel szavát. Talán, mikor Fáy István számára képeket vásárolt Bécsben (1812), a fogadtatás itthon azt éreztette meg vele, hogy erre még nem jött el az alkalmas idő. Egy oklevél-múzeum alapítására már pályája elején is felkérte az akkori trónörököst, Ferenc főherceget (Lev. II. 318, Kovachichnak 1791). A Nemzeti Múzeum jelentéktelen gyűjteménye még alapnak sem volt elég. Ilyen körülmények közt született a kezdeményezés a húszas években, hogy a bécsi Krafft-nál rendeljenek nemzeti közadakozásból képet. Ez a művész Csáktornyán Festetics László megbízásából a régi Zrínyi családi képtárban lemásolta Zrínyi Miklós arcképét, de tévedésből a költőét adták elébe. Ennek a másolatnak rézmetszetét Igaz is átvette a Hebeben. A dolgon már nem lehetett segíteni, mikor Kazinczy felfedezte a botlást. S mivel Krafft-nál a szigetvári hős kirohanását rendelték meg, Kazinczy a nádorhoz fordult, hogy legalább a nagy festményre az igazi képmás kerüljön (Lev. XIX. 4404, 1824). A felelet büszkévé tette Kazinczyt, jóllehet a tévedést nem igen volt hajlandó a felsőbbség elismerni, bár az igazi arcot írták elő Krafft-nak. De Kazinczy fennen hangoz-

tatja, hogy a haza díszére szolgáló remekműben neki is van érdeme (Lev. XIX. 4433, Dessewffynek; 4441, Horváth Istvánnak 1824). Cserey, ki Bécsben időzik, Krafft kiállítására lefordítja Kazinczynak Zrínyiről szóló életrajzát, s megtoldja a festő fő műveinek ismertetésével. Ugyanakkor, mikor a Zrínyit, I. Ferenc koronázásának megfestését is megrendelik. Kazinczy később látta mind a kettőt. Az utóbbit monotonnak találja, az első nagyon tetszik neki (Lev. XX. 4920, Guzmicsnak 1828), hiszen szerinte a festésnek drámai cselekményt kell ábrázolnia, de egyúttal érzelmesen (Lev. V. 1108, Csereynek 1807). Jellemző, hogy Kazinczy különben nem nagy érzéket mutat a történelmi festés iránt. Mikor idősebb Wesselényi freskó-témákat kér tőle, kitér a megbízatás elől (Lev. XII. 2826, Berzsényinek 1815). Ezeknek a képeknek a kiállítása valószínűleg nagy eredmény számba ment Kazinczy szemében. Ahogy a költészetben, itt sem tartotta még elérkezettnek az időt a magyarrá gyúrt formának nemzeti szellemmel való megtöltésére. Mikor a poétikai vitában a művészet példájára hivatkozik, ellene szól a nemzeti művészetnek. Viszont azzal sincs tisztában, vajon hogy álljon lábra egyáltalában a művészet az országban. Virág Benedek arra hívja fel figyelmét, hogy az iskolákban nézzen utána, nem akad-e ügyes rajzoló, vagy faragcsáló gyermek: ezt ki kellene taníttatni (Lev. III. 568, 609; 1803).

De Kazinczy tapasztalatai elég sanyarúak. Ámbár az első Ratio Educationis óta tanították az elemi iskolában is a rajzolást, legfeljebb jeles kaligrafikusokat jósolhat a hazának (Erd. lev. 86.). Ami a mecénásokat illeti, úgy okoskodik, hogy mivel nem volt magyar művész, nem is pártfogolhatták. A Játékszín (1790) bevezetésében ugyanis ezt írja főurainkról: „A szépnek philosophusi érzése által ösztönöztetvén, mivel magyar darabjaink nem voltak, német játszókat vettek védelmekbe”. A magyar művészeket nem tartja elég jónak még; nagyobb alkotások tervénél mindig Bécs felé pillant. Nem veszi komolyan az itt tanuló fiatalokat, Wándzát, Kis Sámuel, Balkayt, Marczinkeyt. Nem mintha nemzetellenes volna, egyszerűen kritikai állásfoglalás ez, a jobbkat örömet magyarnak vallja, mint például Oesert. Czetter rézmetszőt rá akarja venni, hogy Orosházinak írja nevét, jelezve magyarságát, a kolozsvári Simon pedig azt a kívánságot kelti fel benne, hogy bár magyar lenne a neve (Lev. V. 1130, Csereynek 1807).

Ferenczyben megtalálta az első magyar szobrászt, a napfelkeltét a festés terén azonban nem sikerült megérnie. Látta, hogy emlékművek létesítésére is van igény, csak ehhez áldozatkészség is kell. Kazinczy azzal, hogy a művészet iránt széles rétegekben igyekezett érdeklődést kelteni, s tágas baráti körét teljesen átítatta ilyen törekvésekkel, olyan munkát végzett, mint aki kopár sziklára nehéz fáradtsággal hordja fel a termőföld rőgeit; a magot még ő vetette el, a nemzeti elem beoltása másokra várt.

A közízlés előbbrevitelének egyik nagy tényezője Kazinczy szerint a könyvek izléses kiállítása, főleg pedig képek mellékelése. Az ő felléptéig kevés jót mondhatunk a magyar könyv külső díszéről. Csak egy-egy példát ragadunk ki az előzményekből. A címképet néha nem is a tárgyhoz alkalmazták. A Fortunatus népkönyv valamely klasszikus író címképevel jelent meg. A nyomda hallatlan ügyetlenségeket követett el; gyakran elmaradt teljesen a kép, máskor mint Dugonics Etelkájánál, mindkét kötetbe ugyanazt a címképet tették. Kazinczy 1777-es bécsi kirándulása alkalmából Pesten egy Wieland-kötetet vásárolt, melyben Oeser képei után készült metszeteket látott. Talán ekkor ébred fel először benne a vágy, hogy maga is csinosan kiállított könyvekkel lépjen a közönség elé (Pályám eml. 203.).

Gessner fordítása volt az első képekkel ellátott kiadás (1789). Egy kecses kis vignettet ad: Ámor sípját leengedve kűszik a Nimpha ölébe. Maga írja, hogy ezt a könyvet oly csinosan akarta kiadni, mint még nálunk nem jelent meg könyv (Lev. I. 197; 1789).

Ugyanez évben indul meg a Kassai Magyar Múzeum, s Kazinczy kívánsága, hogy képek is kerüljenek bele, nem teljesedhetett. De a maga folyóiratára nézve már előre fogadkozik, hogy arcképeket is közöl (Lev. I. 253, Kovachichnak). Hanem Kassán nem volt rézmetsző, Kovachich Budán és Bécsben intézte Kazinczy megbízásait, márpedig az úton igen gyakran elveszett a kézirat és a kép. A kényes ízlésű Kazinczy panasza az írja Kovachichnak, hogy kénytelen használt rezekeket alkalmazni, mert különben igen drága lenne a kiadás. Így az első kötet Pálffy Károlyt adja, a második Ráday arcképét (Lev. II. 340, Kovachichnak 1790). A feliratok természetesen nem magyarok.

Állását veszítve Regmecen kiadás alá rendezi munkáit Kazinczy. Egyszerű köntösben kép nélkül indulnak útjukra. Kiadójuk ugyan nagy terveket forgat agyában: a német klasszikusok módjára szeretné Daykát és Aszalay fordítását a közönség elé bocsátani (Lev. II. 401, Arankának 1792). De egy nagyszabású kiadást is tervez: Klopstock Messiását; maga is érzi, hogy nagyot mível, s Chodowiecki-hez fordul a képek iránt (Lev. I. 247., II. 215, 293, 403.). A lemez azonban mint Kazinczy a Magyar Hírmondóban mentegetőzik, későn jött kézhez, így a tervezett kiadás elmaradt (1793, II. 178). A következő évben a pozsonyi származású Oeserhez fordul Kazinczy, hogy Messiása elé készítsen címképet. Mintát is ír elő a művésznek, de jellemző, másolatot: Facius rézmetszetét Reynolds után (Lev. II. 441, 1794). Fizetést illetőleg tokaji borban alkuszna meg. A kép el is készült, közben azonban Kazinczy fogságba került. Az olajfestmény végül kalandos utakon jutott el Kazinczyhoz már hazatérte után, de közben Oeser meghalt. Kazinczy nem volt elragadtatva a képtől, de elvégre is, így ír, mégis európai hírvélművész munkája (Lev. II. 546, Kozmához 1802). (A névnek kultusza nemcsak ebben az esetben mutatkozik nála, például Kiningernek Báróczy portréját nem tartja meg, mert már van képe ettől a mestertől.) A Messiás fordítást azonban végül is nem sikerült Kazinczynek tető alá hozni.

A fogság hosszú napjai nem törték meg tervezgető energiáját. Alighogy kiszabadul, már arra gondol, hogy fordításait gyűjteményes kiadásban adja a köz elé. 1804 decemberében fordul először tervezetével Ürményi József s az idősebb Wesselényi Miklós elé: az öt kötetet egy-egy kiváló embernek ajánlaná, amennyiben hozzájárulnának a kiadás költségéhez, arcképükkel díszítené a köteteket, melyekben egyébként is több rézmetszet és vignett volna (Lev. III. 709). „Illő, hogy valaha egész gonddal készült nyomást lásson a Publikum” — írja Cserey Farkasnak (Lev. III. 741; 1805). Szándéka azonban nem sikerült, mert csupán Wesselényit nyerhette meg tervének. A többi megtisztelendő, Ürményi, Báróczy, Vay Miklós, Ráday Gedeon, Prónay László, illetőleg hátramaradottjaik nem járultak hozzá a kiadáshoz. Így került hát a közönség elé a Marmontel fordítás (1808) szép kiállításban. Ugyanebben az évben újra a tervezgetés tölti el. Prónay Sándorhoz fordul. Elmondja, hogy 14 kötete vár kinyomtatásra. Mivel megkezdte, most már a „nemzet sérelme nélkül” nincs mód a változtatásra. Hisz az ő szándéka ez: „minden oldalról akartam segíteni a szépnek érzését”. De a kérő szónak, ismétlése dacára sincs fogantatja (Lev. VII. 1387, 1398.). A pénzügyi helyzet a következő időben nem igen biztatja sikerrel, csak Csehy József biztatására gondol ismét arra, hogy fordított műveinek teljes kiadását 6 kötetben közrebocsássa. Helmeccyvel közli tervét: minden

barátja magára vállalhatná egynéhány példány eladását. Vignetteket és arcképeket is adna; tervbe veszi Wesselényit, Báróczyt, Révait, Pászthoryt, Orczyt, Vayt vagy Dessewffy; a vignetteket a Florenci Múzeum Cameáiból venné, Galériácskája lesz, így tervezget (Lev. X. 2271, 2272, Helmecczynek 1812).

De módosul a terv, mikor Trattner ajánlkozik a kiadásra; Szemerével 20 kötetre rugatják fel a nagyságát (Lev. XI. 2518, Helmecczynek 1813); ebből 12 lenne a fordítás. Ami az illusztrációt illeti, az olyan drága, hogy Trattner belátására bízza; szeretné a maga Kreutzinger festette képét s vignetteket, vagy 12 arcképet (az előbbieken kívül Virág, Kis János, Teleky József, Rát Mátyás s Spissich) vignett nélkül (Lev. XI. 2542, Helmecczynek). A fő, hogy „cifra” nélkül legyen a kötet, s az árát a mesteri rezekek folytán magasra lehet majd szabni (Lev. XI. 2568, 96, Helmecczynek). Azonban az előfizetés nem igen indult meg, Trattner már csak 9 kötetet volt hajlandó adni. Az első kötet megjelent 1814-ben; a vignett rettenetes rosszul sikerült (Lev. XII. 2753, Szentgyörgyinek 1814). Azután a másodikban ismét elrontotta a rézmetsző, Grüner a vignettet; Kazinczy elvette tőle a megbízatást és Mannsfeldnek adta, de az első vignett Gessner rajza után szintén nem sikerült. Így hát a többi kötetekre a már kipróbált Florencei Múzeum metszeit használtatta fel Mannsfelddel (Lev. XIII. 3047, Sárközy Istvánnak 1815).

Végre 1816-ban befejeződött a kiadás. Kezdetben ezt írta Kazinczy Buczy Emilnek: „Nekem a most említett Kötetek kiadásával együtt az a céloim is vala, hogy nemcsak a nyelv, hanem a mesterség dolgában is tisztulhasson ízlésünk” (Lev. XII. 2879; 1815). S most végigtekintve a munkán, kénytelen megállapítani: „alatta vagyok várasomnak”. Mert nemcsak a vignettek körül volt baj, de a portrék közé is csúszott be selejtes kép. Ehrenreich pesti rézmetsző, akit Kazinczy igen lebecsül, két ízben is szóhoz jutott (Lev. XIII. 3047, Sárközynek). Legjobbnek tartja Kazinczy az elsőnek kiadott 9-ik kötetben Pászthory képét, melyet John metszett Kininger után. Maga is belátja, hogy Trattner a nehéz pénzügyi helyzet idején tetemes áldozatot hozott a kiadással, és képzelhető örömmel veszi a hírt, hogy van remény a Messiás kiadására is, mihez majd Chodowiecki rézmetszeit kívánja felhasználni (Lev. XII. 3126, Helmecczynek 1816). De erre nem került már sor. Mindenesetre Kazinczy elérte célját: észrevették törekvését, a Hazai és Külföldi Tudósítások már a kiadás folyamán megállapítja, hogy „a szépmesterségekből ízlésre is szerencsésen vezet” (1815. II. 36.). ~ Sikerült hiúságát is kielégíteni, mikor Kisnek az ő tiszteletére írt házassági ódájához mellékelhette arcképét. De a nyomda elrontotta, ahogy panaszozza Kisnek: „Valami olyat akartam nyújtani, amit Hazánk még nem látott, három annyi fizettem, mint illet, s íme, oda minden” (Lev. V. 1122, 1807).

Az elakadt „fordított egyveleg írásai”-t 1810-ben meglehetősen balsikerű kiadás követte nyomon. Rochefoucauld Maximáinak fordítását adta közre, de megjelenéséről csak a Hazai Tudósítások híradása értesítette. Nagy meglepetéssel veszi ennek alapján tudomásul, hogy nemcsak a címet változtatta meg a kiadó, hanem a képeket is másokkal pótolta. Ő egy csörgőbotos szfinxet s a Gorgó-fejet adta „gracziái szépségre” emelve (Hazai Tudósítások I. köt. 236.). A megjelent képek is szépek, de Kazinczy bizonyára inkább szerette volna ama utóbbit, melyre gyakran hivatkozik; az első Vitkovicshoz írt Episztolájának kiadásához mellékelte később. A következő művekben teljesen kialakulva látjuk Kazinczy elképzeléseit.

A Báróczy kiadásának Előbeszédében így foglalja össze elveit: „Bár azok, akik

nyomtatványait képekkel kívánják ékesíteni, követnék az itt adott példát, s a helyett, hogy munkájiknak némely scénaít többére tanulatlan kezek által rajzoltatják s metszetik, Montfauconnak, a Herculanumi Festések Köteteinek, Winckelmann munkájának, a Florentzi Museumnak, a Pio Clementinumnak, a Museum Napoleonnak, és Landon Messterség francia Évkönyveinek darabjait másolgattatnák le; mindég tágíthatatlan kötelességévé tévén a Művésznek, de akit nem kellene vaktában megkérnie, hogy az előjökebe adott példánytól eltávozni semmiben ne merészeljenek. Így vevék az Olvasók Dayka verseivel a csengő tányért gyönyörrel hallgató párducokat (Pittura d'Ercolano 1857. Tom. I. Tav. XVIII.) s Poétai Berkemmel a lant felett lebegő lepét, a lélek symbolját (Mont. Supplem.. T. III. Tab. CXXII.) így Töviseim s Virágaim előtt Herkulesz buzogányát körülfogva a győzelem gallyaival (Montfaucon T.I. P.II. Tab. CXXXII.), s ha a példák megszaporodnának, azt nyernénk, hogy a fentebb szépség míveinek látásán, mihez azoknak, akik falun s a nagyvárosok Bibliothékáitól távol laknak, szerencséjük nem lehet, annak is szokhatnának látásához, amittől holmi magát bölcsnek álmodó buta agy aszerint fordítja el elrettent tekintetét, mint — gyalázatjára századunknak, mert ez vadonságunkat kiáltozza — némely füleket látunk elfordulni ... a lelkeőbb Költő énekeitől, aki görög ízlésben magasztalja az emberi szív legédesebb örömét s a Szerelem Istene latorjátékát" (I. kötet).

Mai szemmel nagyon kevés jót mondhatunk e vignettekről, s különösen nem a Bárczy 8 kötetes kiadásáról. Ezeket a Florenci Museum Cameái után készült metszetekkel díszíti. Hanem azért Kazinczy nagyon büszke volt e kiadásra, mely szerint „olyan díszben, mint most kevesen várták”, került a közönség elé (Előbeszéd). Ezek szerint tehát függetlenítette a képeket a szövegtől, mint a nagy kiadásban is. Más esetekben azonban bizonyos következetességet mutat. Erdősi Szilveszter nyelvtanának új lenyomatát az eredeti primitív címképpel adja; mellette nagybátyjának Kazinczy Andrásnak arcképével (1808). A Zrínyi kiadásban (1817) a költőnek és öccsének, Péternek arcképét hozza csupán, az utóbbinál megtartva a barokkos hátteret. Nem ad klasszikus emléket Kis János verseinek kiadásában sem, hanem egy görög ízlésű jelenetet rajzoltat Bécsben (1815). Az Erdélyi levelekhez tájképet kíván metszetni; Bája István meg is ígéri neki a rajzokat, de éveken át nem küldi meg, s végül a könyv sem jelent meg (Lev. XIV. 3302, Döbrentének 1816).

Kazinczy bírálataiban figyelemmel van a könyv külső alakjára is. Mikor a Kassai Magyar Múzeumban Geleji József könyvét bírálja, még hiába keressük ennek nyomát, de már Himfy recenziója (Erd. Múz. I. kötet) bírói széke elé idézi még a papiros minőségét is, s erősen leszólja a képeket (88.).

Mikor már anyagi helyzete nem engedte meg, hogy maga adjon példát, beérte a kritikával való irányítással. Különben segítette a folyóiratok s almanachok kiadását tanácsal. Nagyon meglepte az Erdélyi Múzeum első füzeté, mert Döbrentei ízlésére nem sokat adott. Írja neki, hogy a füzet külseje, belseje olyan, akár valami külföldi folyóiraté (Lev. XI. 2661; 1814). De azért mégis ajánlja, hogy bár címével ellentmondásba kerül, nyomassa Budán, de a képeket okvetlen másutt metszesse, mint Kolozsvárt. Nagy Sámuel arcképei tényleg nagyon ügyetlenek. Igaz Sámuel egyenesen Kazinczy tanácsát kéri Zsebkönyvének kiadásakor (Lev. XVII. 3909; 1820). Kazinczy igen nagy fontosságot tulajdonít az almanachoknak, s úgy véli ezek a legalkalmasabbak arra, hogy a szépnemet rákapassák a művészetre (Lev. XX. 4656, Bártfaynak 1826). Mikor ez évben

a Felsőmagyarországi Minervában az Auroráról és a Heberől számolhat be, így ír: „Emelkedésünknek, Nyelvben és Mesterségben s évről évre nincs bizonyosabb barometruma, mint a két zsebkönyv” (II. 697.). Még mint illusztrátor is szerepelt; a „Zsebkönyv” címlapján Tokaj képe látható e felírással: Kazinczy rajz. (1821). A Hebe fő érdeme az a „Megbecsülhetetlen jótétel, hogy Igaz bennünket a festés tudományában viszen elő” – írja Kazinczy. Tudja, hogy a képek egy része, mint Correggio „Ganymedje” csak a tudósoknak fog tetszeni, a Hebe szentképeit pedig azon vád ellen védi, hogy azt más valóság nem nézheti. Ma úgymond, Madonnák elé úgy lépünk, akár a görög szobrok elé (Felsőmagyarországi Minerva 1825, II. 160.).

Ám észre kellett valamit vennie. A Hebe is meg az Aurora is egyre-másra hozták az elveivel ellenkező képeket, melyeken jelenetek voltak a magyar történelemből. Ahogy a romanticizmus a költészetben egyre erősebben jelentkezett, itt is mindinkább kezdik elhárítani a hősök és hősnők az antik leplet, s Ferenczy Graphidionja mellett Hunyadi Jánost, Zách Klárát stb. kapta a közönség. A Tudományos Gyűjtemény meg különösen ellenszenves volt Kazinczynak; arcképei ellen mindig talál kifogást, s a kis címkép: Ámor a magyar címerrel, különösen utálatos volt a szemében (Lev. XX. 4486, 4944; 1828 Toldynak). Toldy ígéreti is, hogy majd eltávolítja (Lev. XX. 4893; 1828).

Valamikor pályája elején ezt írja Kazinczy bizakodva Csereynek a művészetre nézve: „A nemzet nem ért meg az effélére, de annál szebb effélékre érlelni”. (Lev. IV. 1064; 1807). S most íme az életre keltőt, a vezért már el is hagyta a nemzet ... Új irányba terelődött a költészet s annak művészvezére, Kisfaludy Károly Toldy nekrológja szerint a „fellázadt természet scénaiban gyönyörködött” (Felsőmagyarországi Minerva, 1831, I. 228.). Új idők jöttek, melynek Kazinczy csendes nagyszerűsége nem felelt meg. Az új felfogásnak győzelmét már nem érte meg Kazinczy, ám látnia kellett, hogy tanácsait meghallgatják, de csakis meghallgatják.

A KÉPZŐMŰVÉSZET KAZINCZY KÖLTÉSZETÉBEN

Ahogy a művészet szeretete befolyásolta Kazinczyt izgató szerepében, ahogy ösztönzést adott neki a nyelvújítás csatáiban, akként nem maradt hatás nélkül költészetére sem. Ez a hatás közvetett s közvetlen jelenségekben mutatkozik. Az első csoportba azokat a költeményeket soroljuk, amelyeknek létrejöttét valamely a művészettől független érzés sugallta, de át- meg átszövi művészeti vonatkozásokkal. Ezek csillogó fényben mutatják Kazinczy rajongását a művészet iránt, de talán egyúttal a kémiai elem cseppjét is utánozzák, amely megszínesítve az anyagot, amelyhez került, tudtul adja jelenlétét. Kazinczy nagyon jól tudta, hogy a művészetet ismerni csak nagyon kevés embernek adatott meg, s ezek a költemények tanúskodnak mellette, hogy ő ezeknek a keveseknek egyike.

De az a mód, ahogy rajongása megjelenik, erős Matthison hatást mutat. E költő követését ajánlja Kis Jánosnak és Berzsényinek is, de nála is csak hatásról és nem utánzásról lehet szó. Hogy felfogásukban sok az egyező, közös ideáljainak tudható be. Matthison is Winckelmann hatása alatt áll, amikor Antinoust s a Belvederei Apollót emlegeti a szobrászat legmagasabb alkotásaként (Kinderjahre), vagy Raffael Transzfigurációjáért lelkesedik, akár Kazinczy (Raphaels Verklärung, Sehnsucht nach Rom). S ha-

sonlóképpen Claude Lorrain meg Vernet is ideálja a tájképfestés terén (Genfer See, Herbstabend). Matthison is sok költeményében ad helyet rajongásának, de mennyire más Kazinczy eljárása, mikor érzései szövetébe ezt a más guzsalyról szedett szálát beilleszti. Matthison valósággal teletömi egy-egy versét e vonatkozásokkal, a Sehnsucht nach Rom versbe szedett Ciceronenak fest; máskor kopott a fogás, ahogy egy-egy tájat ennek vagy annak az ecsetére bízna.

Kazinczynál elsősorban nem ennyire kiabáló és zajos a művészet bevonása. Nagy Gáborhoz írt Epistolája (1811) csodálatát fejezi ki afelett, hogy barátja, aki a nagy debreceni tűzben elvesztette könyveit s képeit, nem kesereg. Bízgatja, hogy hagyja Zenonak ezt az érzéketlenséget, érezze a veszteséget, s gyűjtsön újból. Ebbe a költeménybe bele-
szövi barátja képeinek bájos leírását:

„Puszták rezeidtól a falak s szemed
nem fogja már csodálni Socratest,
A feddtelent, de veszni mégis készet,
Dávidnak szép remekjét; nem csodálja
Bervicnek tűjét a két nyíllövőben
S midőn Verbőczy megpihenni hágy,
S felold a lelket öldöső dologtól,
Vernetnek bájos tengerszéleit
A hold szelíd fényében, nem találod;
Nem már mosolygó Tempéit Geléenek,
Szép templomát s a malmot a falon.”

Vida Lászlóhoz írt Episztolájában is helyet kér rajongása. Ha majd ismét elmehet hozzá Törtelre, írja, ellopja magát a vendégektől s „elrészegülve” nézegeti a remekművek másolatait s Battoni Kleopatrájának láttán átkozva gondol a gaz triumvirekre. Itt már azt a hatást is adja, amit belőle a kép kivált.

Jankovich Miklóshoz pesti útja előtt intéz Epistolát: a tréfás bevezető szakaszok hangja egyszerre csak ellágyul:

„vezess el te Ferenczynk
Graphidionához, hogy felejtve mindent
De nem, hogy azt hazámnak hős fia
Teremté, csókom a márványra szálljon.”

Mert az agg Kazinczy fiatalos hévvel rajong még a művészetért, s íme hite szerint a magyar megérett az önálló műalkotásra a szobrászat terén.

Ezeket a helyeket ki lehetne vágni az Epistolából, helyet foglalhatnának azon költemények között, amelyeket közvetlenül a képzőművészet sugall Kazinczynak. Ezen a téren igen nagy Kazinczy jelentősége. A művészet persze azelőtt is készített költőket írásra. Mi azonban az eredmény? Felírások festményekhez, szobrokhoz, melyek magyarázzák az illető műdarabot, s legfeljebb néhány köznapi dicséretet függesztenek hozzá. Ilyenek már Mátyás király korából is fennmaradtak latin nyelven: Szemeréi Balázs írta őket (Pintér: A magy. ir. tört. I. 315.).

Nagy számmal készültek efféle versek Mária Terézia korában is. Patasich nagyváradi püspök latin disztichonjait maga Kazinczy említi a megyeháza allegorikus festményei alatt (Lev. II. 437, Kisnek 1794). Ráday Gedeon magyar disztichonokat írt Pécelen kastélya freskóihoz, szintén magyarázó tartalommal (Közölve az Orpheusban). Perecsényi Nagy László az aradi vármegyehez képeit látta el verses feliratokkal (1813). Canova Napoleon-szobrának felirataként Tertina s Patonyi Tádé tanárok írtak hosszú latin verset; az előbbi váradi, az utóbbi aradi. Mindegyik versezet megjelent; Tertináé külön, a másikat pedig Perecsényi beleszötte „Orodiás” c. eposzába (E. Phil. Közl. XIII. 571, Perecsényi naplója). Czinke, a hírhedt egyetemi tanár, Dorffmaister barokk festő szombathelyi festményeit dicséri versben, s hegyfalusi képeinek magyarázó szövegét Tiszaháti magyar álnéven hexameterben fordítja magyarrá.

Mindezek a versek inkább magyarázatok, mint érzés diktálta költemények. Bizonys mértékig ide lehetne vonni Ányos „Érzékeny gondolatait” is, mert ezek is arra emlékeztetnek, mintha valami képek tartalmát mondanák el. Innen az út Kazinczy „Csemegekére” c. sorozatába torkollik.

Kazinczy azonban új mezsgyét nyit. Epigrammáinak az a része, amelyet maga „görög értelemben” vesz, az előzményekből csupán a versformát fogadja el örökségképpen. A disztichon a deákos iskola egyik legkedveltebb formája lett, Révai még a „Beatus ille”-t is ebben fordítja; Baróti Szabó Dávid 208 sorban, Kazinczy 127-ben használja (Négyesy: A magyar mértékes verselés tört. 216.). Nagyon megszereti ezt a versformát, klasszikus mértékben vett verseinek egy tizede ebben készült. A Tövisék és virágok epigrammáin edződött meg formakészsége e téren, úgyhogy mikor arra a gondolatra ébredt, hogy művészeti benyomásait versebe szedje, könnyen gördülnek szavai, s ezekkel a versekkel legtöbbszörre meg van elégedve maga is.

Kazinczy impresszionista természet. Felismerte ezt barátja, hogy Kazinczy úton írja legszebb verseit (Kassai Magyar Múzeum I. 86.). Megállapítja ezt Toldy is Emlékbeszédében, de hozzáteszi, hogy tetszése a maga művei iránt nem tartott tovább a világhozzás percénél; ezért csiszol, simít, javítgat annyit minden művén. Kazinczy művészeti epigrammái azonban nem közvetlen szemlélet után készültek, néha évek múltak el az élmény s a versbeszéd között, s az ihlet az emlék visszaidézésekor szállja meg. Nem lephet ez meg Kazinczynál, aki másolatokon és másolatok másolatain is képes volt lelkesedni! Winckelmann azt írja, hogy többet kell a műélvezet után gondolkodni, mint amennyi élményt a szemnek mutatott a remekmű (Winckelmann 302.). Kazinczy igen közel jár ehhez a véleményhez.

Azok az epigrammák, melyeket maga is „artistai”-nak nevez, a következők: Canova Psychéjére, Dolce Madonnája, Ninon képe, Antinous, Venus Kallipygos, Laokoon, Io és Jupiter, Heliodorához; míg a későbbiek közül Ámor az oroszlánon, Apolló és a Graphidion, „plaszticára tartozó epigrammák” az ő elnevezése szerint. Az Io és Jupiter a legkorábbi e téren. Correggio festménye kedves képeinek egyike. Ha legelső bécsi útja alkalmával még nem is értette szépségét, később annál inkább rajongással tisztelte. Dessewffy gyűjteményéből is ennek másolatát vinné el legszívesebben (Lev. XIX. 4001, Dessewffynak 1827). Rumynak 1810 novemberében írja, hogy epigrammát költött a képre. Mellékeli a kép leírását, ez oly mesteri s amellett költői is, hogy egybevetve a mai katalógus száraz leírásával, még szigorúan tudományos leírásnak is beválnék (Lev. VIII. 1886).

1813 áprilisában Érsemlyénben tartózkodik testvéri birtokosztozáson. A sok huzavona után a kocsin pihenőképpen felidőződnék benne a művészi emlékek és megszületnek az epigrammák a Madonnára, Heliodorára, Venusra, a Laokoonra és a Psychére, amelyeket legnagyobbbrészt csak másolatokban ismert meg bécsi utazásakor. Menten küldi is a költeményeket Dessewffynek, ki öleléssel köszöni meg, ám elragadtatása nem a Laokoonnak szól, mint Kazinczy hitte, hanem a Madonnának; pedig Kazinczy amazt hitte legértékesebbnek (Lev. X. 2420).

Mi volt vajon Kazinczy célja e költeményekkel? Vajon csak a felbuggyanó elragadtatás kései megnyilatkozásának tört utat? Maga felel: „Azért is írtam, hogy ifjaink ezáltal is vonattassanak a festés és faragás műveit csudálgatni, ismergetni” (Lev. X. 2473, Pápaynak 1813). Döbrentei meginduló Erdélyi Múzeuma számára adja első közlésre, ott is jelentek meg (I. köt.).

Az „Ámor az oroszlánon” Montfaucon képe után Csereynek krasznai urnáján kivésve tárult elébe erdélyi útja alatt, de itt csak két esztendő múlva színesedik verssé az emlék (Lev. XV. 3608, Majláthhoz; 3619, Wesselényihez, 1818). A Graphidion esete még érdekesebb, csak leírásból, szinte csupán tárgya szerint ismeri s már képes lelkesedni érte. (Hallomásból ismeri Canova bécsi Krisztina síremlékét, Wándza történeti képét, és megteszi rájuk gáncsoló megjegyzéseit (Lev. IV. 1103, Ferenczy Lajosnak; 1108, Csereynek, 1807). És mikor megküldi Ferenczynek az epigrammát, még csak akkor érdeklődik nála, nem franciásan színpadie az alak mozdulata? (Lev. XVIII. 4150, 1823).

Utolsó ilyen „artistai” műve az Apolló. Ez kedvelt szobra, melyről büszkén vallja, hogy érti szépségeit (Lev. 4150, Ferenczy Istvánnak, 1823). Ezt a verset is éjjel költötte, de megvallja, hogy már régebben is foglalkoztatta a szobor. Beleszötte Sipos Pálhoz írt Episztolájába, hogy a kísértés szelleme fehérebb mezben támadt rá, mint azé, „Ki Pythonon nyert fényes győzedelmet s a Vatikánt elhagyta a Louvreért”. Végre 1827-ben sikerrel megbirkózott a szobor felkeltette érzésnek versbe foglalásával (Lev. XIX. 4827, 4829, Thewrewknek, Toldynak). A Felsőmagyarországi Minerva 1828-ik év I. kötetében jelent meg (1560.), s Kazinczy a következő jegyzetet fűzi hozzá: „A Régiségnek nem maradt ránk szebb műve, mint ez a szép márványszobor. A férfiszépség, az ifjúság legvirítóbb korában belé vagyon nyomva; egyszersmind a nehéz győzelem végrehajtása. Jön Apolló, rá lövi nyilát a rettenetes szörnyre, az leterül, s bög, ordít kínjában, ő pedig mintha semmit nem tett volna, amire erő kellett, nyugalomban lép fel oda, ahonnan azért leszállott”. Írta pediglen ezt a hosszú magyarázkodást akkoriban, midőn a Zalán futására Lessing szavaival mondott ítéletet: „némasággal dicsérjük legszebben a művészetet” (Lev. XX. 4757, Vörösmartynak, 1827). Következetlenséggel bizony gyakran találkozunk Kazinczynál.

Mintaképpül az epigrammákban szeme előtt a görög példák lebegtek. Lessing a Laokoon 20. és 21. fejezetében Homérosz alapján azt kívánja, hogy a költők ne a tárgyat írják le, hanem a tetszést, az elragadtatást, amit az okoz, s ezzel már magát a szépséget is rajzolják. A görög epigramma tényleg ilyen szellemű is volt. Csengery János így határozza meg: „Az epigramma megkisebbedett alakja az elégiának, rövidség a lényege a különböztetésnek, de ezt a természete hozza magával. Az érzelmet a gondolat szabatos kifejezésén szűrte át ... Magába foglalta az alkalmiság magyarázatát, mint felirat, és az érzelmet, mit a készítő fel akart ébreszteni. De csak egy ténnyt érint s egy érzelmet ébreszt” (Költői műfajok a görög irodalomban. E. Phil. K. XV. kötet). Kazinczy „görög

virágok"-ként küld egy csomó művészeti epigrammát Tataynak, ki ilyeneket kedvel (Lev. X. 2419; 1813). Úgy hiszi, hogy a németek Laokoonjának egészen más értelmet adnának, nem értve meg a görögséget (Lev. X. 2420, Dessewffynek 1813). Ebben a műfajban leginkább otthonos: „Én a gondolatnak és versezetnek e formáját annyira megkedveltem a Görög Anthologia után, hogy nekem szinte oly kedves, mint az Olasznak, a maga Sonettoja” (Lev. XIV. 3301, Jósika Jánosnak 1816). Bóknak veszi, mikor Toldy arról értesíti, hogy Angliában az Ámor az oroszlánon c. versére a plágium vádját sütötték rá: valóban megvan egy görög gyűjteményben. Akaratlanul is ennyire sikerült utánozni a csodált minták hangját (Lev. XXI. 5141, Bártfainak 1830).

Ezekben az epigrammákban csupán egy esetben szólal meg maga a mestermű, ami pedig gyakori eset a görögben. Antinous maga mondja el, hogy kellemet öntött belé alkotója, s mint ilyen övé a földön az elsőség. A Graphidionban is megszólal ugyan a mű, de főleg a költő beszél. Ilyen párbeszédet alkalmaztak a görögök is. A költő kérdi a pásztrolányt, ki vezette karját, hogy kedves arcát le tudta a homokba rajzolni, s az felel: a szerelem, Ferenczy is akkor vette leckéjét.

Leírással kapcsolatos reflexiót két epigramma is ad. A Dolce Madonnájára írt epigramma kissé homályos sorait egyik levelében világítja meg: a kép azt mutatja, milyen volt a szenvedő istenanyja, most már, mióta az ég királynője, vidám az arca. Az Ámor az oroszlánon leírja a képet s hozzáteszi, hogy amint a gyapjas oroszánt leigazza a lantos gyermek, őt is fogva tartja, mióta rajta csípte, amikor kedvesével csókó-lózott. Leginkább azonban azt az érzelmet adja, amit belőle kivált a műremek. Sajátos módon ez rendszerint erotikus: Venustól teljes meztelenséget kíván, s hármasság után sóvárog. Canova Psychéjén a lepkét irigyli, s maga is márvánnyá kíván válni, vagy legyen a leányka emberi lény, lőt magának követeli a mennyrázó Jupitertől, hiszen ember, s így nem illeti meg az istent. Heliodoráért cserébe adná Zeusznak az összes földi szeretőit. Ezt a finom erotikát persze egyik-másik barátja kifogásolta, s Sipos Pállal szemben kénytelen a költő a görögökre hivatkozni (Lev. X. 2494; 1813).

Tisztára leírás, a mozgás jellegének vázolása az Apollón. Csak reflexió leírás nélkül a Laokoon, melynek magva az, hogy a hazafi tudjon halni hazájáért, mégha a remény nem kecsegtet is, hogy áldozata nem haszontalan. A gyengébbek közé tartozik Ninon képe. Felsorol egypár görög metszetet, s Canova Psychéjét, ezt ábrázolja-e a kép, nem, egyik sem az: Ninon (Neugass képe).

Talán hibája mindannyioknak az, hogy feltételezi a művek ismeretét. Már Kazinczy kénytelen volt hosszú magyarázatokkal köríteni őket, mikor először közölte csemegeként barátaival. Német és latin fordításban is adja, hogy jobban kidomboríthassa azt, amit mondani akar. De az igazán fontos nem vész el: érezzük a Goethe-i követelmény valóra váltását; érezzük, mint válik itt valóra a lelkiismeretből fakadó megnyilatkozásra vágyó érzés és gondolat. Márpedig Goethe szerint ez a jó lírai költemény alapvonása (Császár E.: Faludi Ferenc költészete, E. Phil. Közl. XXVII.). A feszes formán túlcsap az érzés heve. S nem érezzük a ráma nyűgét, amely itt önként engedelmesen fogja össze a gondolatot, míg más epigrammaiban csiszoltságuk dacára csak azt érezzük, hogy a költő Horatius elvét tűzte maga elé: forma dat esse rei. Ez érzések őszinték, igazak. Csokonait kivéve, a személyes elem csak Kazinczynál szólal meg a felújítás óta, még Dayka és Ányos sem elég megbízhatók (Császár E., Ányos Pál). A végső pentameter

nem tartalmazza mindig a poént, csupán a Dolce Madonnájában s az Ioban. De ez a kiézés csak a római epigrammában volna helyén s nem ezt az irányt óhajtotta Kazinczy követni.

Ő maga is sokra tartotta ezt a csoportot: „isteni ambrózia szaga illatozik” rajtuk, írja Döbrentének; episztoláiért nem cserélné őket el. „Nagyon megelőzték a nemzet ízlését”, persze hogy nem tetszettek (Lev. XI. 2680, Döbrentének 1814). De már Apáti Kiss Sámuel mint a leíróköltészet példáját emlegeti az Io című epigrammát: a képzőművész szerinte azért nagyobb, mert valóságban adja a felvett ideát, vagy megszemélyesítve; de egy gondolatot is képes szépen kifejezni, úgy hogy meghihlethet költőt is az ilyen kép. Így jött létre Kazinczy költeménye (Élet és Literatura II. 81. Képzőművészet és Költés). Bajza József az Epigramma theoriájában azonban már nagy magasztalással emlegeti az epigrammákat (Tudományos Gyűjtemény 1829, VII., IX.). Toldy pedig akadémiai Emlékbeszédében a görög antológiák s Goethe legszebb darabjai mellé állítja őket. Ma is Kazinczy legsikerültebb költeményei közt foglalnak helyet, amennyiben csiszolatás nélkül a forrás pillanatában közvetlenül adják vissza Kazinczy lelkét. Értéküknek Kazinczy is tudatában volt, s élete végén tervezett gyűjteményes kiadásában versei között a második helyet szánta a „görög értelemben” jelzővel összefoglalt csoportnak; Majláth németre fordított versgyűjteményébe átengedett 17 költeménye között is 4 foglal helyet ezekből.

De a képzőművészet ösztönözte költemények sorába való még néhány. Az ódák közé utalt „Az ő képe” c. szonett, mely mint több testvére, éjjel készült, és frissességéből a zárt forma mit sem vett el. Az álmatlanul hánykolódó költő szemben fekszik nejének ifjúkori képével, s miközben régi szerelme újjáéled, a felkelő nap első sugarai glóriát vonnak a kép köré (Lev. VIII. 1993, Rumynak 1811).

Itt említendő a „Nyelvrontók” c. epigramma is 1815 végéről, melyre már hivatkoztunk: Palladio törekvéseit vázolja, hogyan adott a szokással ellentétes új törvényt s a címmel utal is rá, hogy itt tulajdonképpen párhuzamról van szó (Lev. XIII. 3081). A Correggionak szájába adott „anch'io” mondáshoz egy sorból álló poént csatol: „Fess, mint ő, s bízvást mondhatod, amit akarsz!” (Anch'io pittore).

S még egy feliratnak szánt epigrammát is említünk, melyet lányának sírkövére kívánt vésetni, Ámor és Psyche, vagy Canova Psychéje alá. E három disztichonban tudatosan követte Goethenek Braunschweigi Leopold halálára írt epigrammáját. Úton készült ez is, és meg volt vele elégedve (Egy gyermek sírkövére, Lev. IV. 1000, Csereynek 1806). De Majláth később nem akarta e verset lefordítani németre, nehogy a plágium vádja érje a költőt (Lev. XVII. 3921; 1820).

Így szólal meg először a művészet méltó tolmácsolásban magyar költő lantján: nem hiú kísérlet, verse foglalni műtárgyak lényegét, tartalmát, hanem az, amint lehet: hárfahangja egy léleknek, melyet rezdülésbe hozott a művészet. Ebben szinte egyetlen Kazinczy költészetünkben, s itt is rá illik az, amit Berzsenyi mondott róla esztétikai epigrammáinak közlésekor: „Mindenben útnyitónk vagy!” (Lev. VIII. 1873; 1810).

Sajátságos, hogy mennyire rajongott Kazinczy a kertért, ennek visszhangját mégsem leljük fel költészetében. Goethe például megszólaltatta ellenszenvét a Hirschfeld-féle szentimentális kert ellen, a „Triumph der Empfindsamkeit” c. költeményében; pompás leírása ez az akkoriban divatos kertnek, de akadt magyar költőben is dicsőítője ennek a típusnak: Fejér György személyében (Orpheus I. 251. A kert). Meg kell említe-

nünk, hogy még kertek leírását is latin versekkel intézték el többen (Csáky István Sans Souci-ját a kispap Demkó János 1777-ben, Lev. I. 87, a kismartoni Esterházy parkot pedig Derer hercegi hivatalnok két változatban is, 1827, 1828).

KAZINCZY S A KÉPZŐMŰVÉSZETI IRODALOM NYELVEZETE

Kazinczy Gessner fordításának előbeszédében megjegyzi, hogy azért értéktelenek fordításaink, mert fölöslegesen kerüljük az idegen szavak használatát. Ő már első fordításaiban is egész sereg művészeti fogalmat vesz át idegenből, főképpen a zene és a tánc területéről. Fogsága után azonban mindjobban előtérbe jutnak a művészetre vonatkozó csinált vagy felújított szavak is, s pályája végén e területnek is nagyrészt magyar lesz a nyelve.

Teljes következetességet azonban nem várhatunk itt sem. Az első fordításnál, a Bácsmegyeinél szótári függelékben magyarázza az idegen műszavakat, sőt még a Nagy kiadás 6. kötetéhez is függeszt „glossarium”-ot. Levelezésében eleinte az idegen szót körülírja, másutt a magyart követi a hozzábigyesztett fölvilágosító idegen. De néha egy írásműben ugyanarra a fogalomra mind a két kifejezést használja. Azt tartotta ugyanis, hogy nyeresége a nyelvnek, ha többféleképpen fejezhetünk ki valamit (Lev. XIV. 3450, Szentgyörgyinek 1816).

A „Hotkócz leírása” (1806) ad először alkalmat Kazinczynak, hogy képzőművészettel kapcsolatos szakkifejezéseket használjon. Itt azonban annyi idegen szót használt, hogy az végül visszatetszést keltett (Lev. IV. 1093, Csereynek 1807). Jóval óvatosabb már a Festés faragás nálunk c. cikkében. Mégis egyértelmű volt számára, hogy a névtelenül megjelent „Ő és új magyar” órá hajtja a gúnyolódás kövét, mondván, hogy az efféle szavakkal az írók csak a művészetben való jártasságukat akarják fitogtatni. Kazinczy a könyv bírálatában (Tudományos Gyűjtemény 1817, XII. 96.), azzal vág vissza, hogy a condrán feltűnő a piros bársony, de piros posztón nem. Hivatkozhatott volna még a Zrinyiásznak előszavára, melyet ő adott ki újra, s melyben ezt olvashatni: „Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam”. Pedig alighanem rátapintott Sipos, a könyv szerzője a dolog nyitjára, s Kazinczy is az „Orthológus és neológus nálunk ...” c. cikkében egy helyütt elárulja magát: „Azért is élünk idegen szavakkal, mert ha van is a magyarban ilyen szó, a kedves emlékeztetés lepje meg az olvasót”.

A művészet megjelenítésére Kazinczy mindvégig a *mesterség* szót használja, amelyet már Báróczy is szerepeltet. A *művész* szó Barczafalvi Szabó Dávid találmánya, Kazinczy a Bácsmegyeiben még *artistát* ír (Jelentés) s a szótár-függelékben így magyarázza: „Künstler, akik poezist, Muzsikát vagy Festést gyakorolnak” (1788). A Csokonai-síremlék ügyében tett „Magyarázójegyzések”-ben már a *művész* is szerepel, ugyanakkor viszont emlegeti az artistai büszkeséget is (1806). A zavarra jellemző, hogy a Hazai Tudósításokban (1808. I. 112.) Rinaldi cukrász, mint „tsokoládé művész” kínálgatja portékáit.

Dülöre a művész szó kérdése az Ő és új magyar c. könyv megjelenésekor jut (1816), melynek szerzője kijelenti, hogy nincs szükség a *művészre*, ott a *míves*. Kazinczy nem tudja ezt mosoly nélkül olvasni; több barátjának megírja, hogy mívesnek hívni Canovát,

vagy Fügert, annyi volna, mint mikor Eszterházy érseket valami tudatlan atyafi plébánosnak címezte (Lev. XIV. 3150, Szentgyörgyinek; 3187, Terhesnek, 1816). Döbrentei megkérdezi: „Kívánod, édes barátom, s felelni fogok Múzeumodban” (Lev. XIV. 3157; 1816). Döbrentei számot is tart az ígéretre, de már Kazinczy is jelezte, hogy egyelőre nincs rá ideje. Így maga Döbrentei áll ki név nélkül a folyóiratban (Erdélyi Múzeum V. 182., A művész szóról egy jegyzés). Említi Fügert, Canovát, ezek nem lehetnek egyenlők a kőművessel: az építész nem hord meszet; mives minden paraszt lehet, művésznak születni kell. A művész = Artista, Künstler; a mives = Opifex, Handwerker. Talán épp az az oka annak, hogy nálunk lenézik a művészt, amiért összetévesztik a művessel. Így Döbrentei mestere okoskodásával a maga számára foglalta le a kérdés rendezésének elsőbbségét. Becsületére vall Kazinczynak, hogy mikor ő meg a következő évben a Tudományos Gyűjteményben szólal fel Sipos ellen, Döbrenteit nevezi meg, mint aki a kérdést tisztázza már. Különben élete végén a képzőművészetet már *képlő mesterségnek* hívja, s a Pandektában magát nevezi meg a szó megalkotójaként (Szily I. 162.).

Az építészettel keveset bajlódott Kazinczy; ha a Festés faragás nálunk cikkében szól is emlékekről, nem találta fontosnak, hogy a címben is említse az építészetet, mint ami nem is tartozik a művészethez. *Architectura* s *architectus* kifejezéseket használja, s az utóbbi csupán a pannonhalmi út leírásában válik építővé. Rochefoucauld Maximáiban a batiment-t s a Gebäude-t *architectúrai munkának* fordítja (120.). A Festés faragás nálunk c. cikkben még *oldaltemplom*, *nagytemplom* a hajók neve, csak az Erdélyi levelekben tűnik fel a ma is használt elnevezés (103.). Nem honosodott meg a kerek templomra a *gömbölyeg* (Epistola Török Lajoshoz), ugyanúgy miként a *sétáló* sem, amellyel a porticust (Goró: Wanderungen durch Pompei bírálata; Felsőmagyarországi Minerva 1826, IV. 977.), s az *oszlopfölözet* sem, amellyel pedig a kapitel-t kívánta helyettesíteni. Felújítja — Zrínyi nyomán — a *csarnok* szót is (Nyelvrontók), amelyet Szily (I. 35.) téves állítása szerint Helmecey használt először Berzsényi kiadásában (1816). Hasonlóképpen az ő nevéhez fűződik a *párkány* szó felújítása is (Lev. VIII. 1844, és a Goró-kritikában).

A szobrászatra a *plastica* és a *faragás* a kedvelt kitételei, az elsőt azonban inkább csak a levelezésben használja. A szobrászatra régi kifejezésünk a képfaragás, s talán azért kopott ki a használatból, mert az öntés fogalmát nem zárja magába. Heltai a részegségről szóló Dialógusban Szent Miklós falképét említi. Monoszlai (1589) keép faragásról ír a „Képek tisztelete” c. vitairatában. Páriz Pápai szótárában képfaragó s oszlopöntő szerepel (Szarvas, I. 768.).

Ányos Igaz hazafijában „Olympus tövénél görög ifjúság játszott Zeusz képénél”, az egyik Érzékeny-gondolatban Venus faragott képét nézi az ifjú. Sőt Kazinczy maga is eleinte így szerepelteti (Oprheus, II. 179.). Majd *statuának*, *figurának* írja a *faragott képet* (Festés faragás nálunk, 1812). A Nagy kiadás 9. kötetében *ércstatua* szerepel (1814, 317.); Kölcseynek is a régiség statuáit ajánlja figyelmébe.

Ekkoriban használja már a *szobor* szót is a mai értelemben. Régi nyelvünkben is megvolt ez: Czobor (Czubor), s annyit tett, mint columna, palusz, Pfeil (Szarvas, III. 285). Baróti Szabó Kised szótárában (1784) bitó, amelyhez a leütendő ökröt kötik. Bár akik Páriz Pápai szótárát felütötték, megtalálták benne a szót (Lev. XI. 2580, Szemere 1814), Kazinczy mégis kénytelen egyeseknek maga tudtul adni, hogy az régi szó (Lev. XI. 2569, Thewrewknek 1814). Dessewffynek a statua szóval magyarázza az értel-

mét (Lev. XI. 2602; 1814). Mégis élete végén tulajdonképp használja, ezt írva róla Pandektáiban: „Én statua jelentést adtam e szónak s el van fogadva”. Ezt a felfrissített szót használja már a Nagy kiadásban is (VII. kötet, Osszián), s a glossariumban magyarázza; szobor annyit jelent, mint oszlop, statua. Úgyszintén a *szobrász* szóra is igényt tart, bár ezt ritkán használta (Szily I. 312.).

Élete utolsó szakaszában ezen a téren is erősebben magyarosít: *melyképp* (Büsztt), *féldomború vésés* (Basrelief) fordul elő a Goró-bírálatban. Pyrker Szent hajdan gyöngyeinek fordítását magyarázatokkal kíséri: *csúcsszobor* (Obelisk), *sírbolt* (pyramis) használatát óhajtja bevezetni, de úgy sem maradt ez fenn, akár a *lábkö* (Csokonai síremléke, 1806), vagy a *talpkő* (Orpheus I. 88.). Pandektáiban írja, hogy *torznak* fordítja a Michelangelo által csodált Belvedere-i csonka szobrot (Szily I. 162).

Kazinczy legtöbb időt a festők körében töltött a művészek közül; ez magyarázza, hogy a tőlük hallott idegen kifejezéseket tartja meg leginkább, szinte csökönyösen. Elveti a zamatos képirás kifejezést, pedig így találkozunk vele már a Peer-kodexben. Zvonarics egyik vitairatában szerepel egy apostoli képiró (Szarvas III. 255.). Így használja Pázmány Péter is prédikációiban. Rajnis József „Az igaz magyar ruhába öltözött Leánynak képéről” c. versben így kiált fel: „Hogy hogy te írtad kedves Atyámfia, Valjon te írtad s énnekem írtad ezt a ritka szépségű leányzót?” Kazinczy Hamlet fordításában gúnyosan a nők kendőzését nevezi „*képirási mesterség*”-nek.

Sajátos módon *kép, festés, rajzolat* nála egyet jelent. Néha egyszerre jelenik meg. Ráday Gedeonhoz írt egyik levelében (1788) beszél ennek képéről, Dürer festéséről s az ő képirójáról (Lev. I. 148.). A magyar Szent Korona leírásában festést és képet említ egymás mellett (Lev. II. 431, Wesszpréminek 1793). Erdősi Szilveszter kiadásának bevezetésében beszél arról a rajzolatról, amelyet ő festett (!). Különben a „*graphis*” szót használja levelezésében legszívesebben, s ebből gyártotta Ferenczy szobrára a Pásztorlányra a Graphidion elnevezést.

A festmény *tableau*, vagy *tábla festmény* (Bácsmegyei, Jelentés). A szótárban magyarázza: tábla az, amire festetik. A függőkép nála *Staffeley* (Festés faragás nálunk); máskor *oltárkép, oltártábla*. A *drapperie* (Himfy recenziója, Erdélyi Múzeum I. 85), a *posztózzattal* váltakozik (Lev. IV. 1106, Kisnek 1807). A *lumières a clairobscur* fogalmát gyakran beleviszi írásaiba, az utóbbit *setét tisztának* fordítja (Lev. XV. 3228, Horváth Endréhez, 1818). A Nagy kiadás 4. kötetében (Sterne fordítás) „festői szavak”-at használ, s magyaráz (*attitude, en face, en profil*).

Az arcképre a *portré* kifejezést használja, az *ábrázatfestés* helyett, amit a Magyar Hírmondó adott (1793, I. 386.). Csendélet mint *csendes élet* (1825, Majláth regéinek bírálat), tájkép, mint *tájfestés* szerepel, de Kazinczy leginkább tárgy szerint emlegeti az ilyenfajta képeket: Hondecoeter tyúkjá, Grund mezőseiei stb.

A skiccet az Orpheusban *előrajzolatnak* fordítja (II. 185.), mind amellet maga is az idegen szó használatát fogadja el, s felbukkan Toldyval kezdett utolsó vitájában is. A rézmetszetet már Révay csinálta. De Kazinczy *rezet, metszett rezet és Kuprumot* is ír. A metszteni igét a *rádál* pótolja nála (Lev. III. 576, Szentgyörgyinek). Általában szinte azt a hitet kelti az emberben Kazinczy, hogy levelei az idegen szavak halmozásával tényleg hozzáértését akarják fitogtatni. Sipos Pálnak így ír (1814) Barcsay emlékvésésének címképe felől: „Minthogy Grüner, mint Psychéje mutatja, Schattenmassokban való dolgozásban, azaz egymást érő vonás által igen igen szerencsétlen, ellenben Umrissen-

ben, azaz Conturokban, a szerint, hogy Báróczy általam kiadott munkája előtt állnak Cameák, az egész Ausztriai monarchiában első művész, én azt tanácsolnám, hogy nem Schraffírozott, vagy ponctírozott munkában hagynád készíteni a vignettet, hanem Conturban" (Itk. 1915, 466.).

Az Erdélyi levelekben, miután már 1814 után levelezésében is megjelennek az efféle kitételek, mint *alagyzott* (grundiert), *sraffírozott*, a használt elnevezéseket magyarsítja: *hánytott* (geschabt), *vonásos pontozott munka*.

Mint látjuk, Kazinczy különösen a festésről szólva, szívesen ad okot kedves emlékezésekre, mert ragaszkodik az idegen kifejezésekhez. Mindamellett egy és másban a mai kornak is adott örökséget (szobor), megadta a művész és a művés megkülönböztetésével az első szónak a kijáró súlyt, s ha kölcsönzött, vagy fordított szavainak egy részét a mai magyar művészeti műnyelv ki is küszöbölte, ő ezekkel felkészülve mégiscsak útnak indította a magyar művészeti irodalmat.

KAZINCZY ELVEINEK DIADALA ÉS BUKÁSA

Az úttörők érdemét a legnehezebb kimutatni: munkájuk eredménye az az alap, amelyre későbbi korok palotája felépül. A díszítés elfedi a vázat, amelynek pillérei az alapon gyökereznek, s csak ha idáig leásunk, látjuk azokat a felületesen számításba nem vett erőket, amelyek lekötik a futóhomokot, s alkalmassá teszik arra, hogy lábra kaphasson ott is a kultúra.

Nehéz Kazinczy jelentőségét részletezni, ahogy nem ismerjük az esőcsepp munkáját a földbe ásott magok kicsírázásánál. Mindkét esetben csak az eredményt látjuk magunk előtt. Itt fogható dolgokról van szó, amott viszont egy nemzet lelki tartalmának gazdagodásáról. Egy nemzet gondolkodásának világát átgörgetni más szférákba oly feladat, amelynek véghezvitelében Kazinczy egy Winckelmann, egy Goethe nevezhet rokonléleknek. Egybevetve az első szellemi hőrosszal, nem csupán elveinek átvétele, a klasszikus művészetnek a kizárólagos elismerése az, ami vele összeköti. De ahogy Winckelmann előtt nincs német művészeti irodalom, s készületlen a nyelv e téren, ezt elmondhatjuk Kazinczyról is. Mind a kettő úttörő. Nincs addig irodalmunkban ennyire művelt ember, nincs ennyire kifejlesztett ízlés és nincs, aki a művészet mezejére nagyobb felkészültséggel vezethette volna elmaradt nemzetét. De Winckelmann tudós, Kazinczy csak megmarad a gazdag műveltségű műértő jelentéktelenebb szerepében.

Az antik felé való igazodásában Goethe Winckelmann tanítványa, s elsősorban így rokona Kazinczynak. De leginkább abban egyeznek, hogy lelkük hálózatában csak egyféle szál ismerszik fel: a szép szeretete, legyen bár művészetről vagy költészetről szó. Német szaktudósok kielemezték Goethe lelki képéből azokat a vonásokat, amiket a művészet iránt érzett vonzalma vitt bele, s ezek nagyrészből megvannak Kazinczynál is. Goethe szerint a művész lelkében él a szép eszméje, ennek hatása alatt választja tárgyát a való világból, jellemzi s állítja be. Kazinczy is ilyen ideált választ lelkében vezetőnek, s még gyermekei nevének választásában is a szépre töreszik, mert ha a szebb után nyúlhatunk, mért ne tennők? (Lev. IX. 2033, Szentgyörgyinek 1811).

Goethe szerint a művész tevékenységének nincs célja. Kazinczy pedig azt írja Cse-reynek, hogy a „rajtadolgozás” a művészi alkotás öröme (Lev. VII. 1699; 1810) Goethe

is a nagy példányokon való tanulást ajánlja, mint Kazinczy, de hogy vigyük valamire, ne aprózzuk el magunkat: „Man muss etwass sein, um etwass zu machen”. Kazinczy az apró tehetségűek elbizakodottságában látja a magyar művészet elakadásának okát: Nagy Sámuel, meg a többiek, ezer félébe kaptak, ahelyett, hogy kis tehetségüket kifejlesztették volna.

Goethe azt kívánja, hogy a műdarab tárgya jelentős legyen; Kazinczy már fiatal éveiben is messzire húzódott a hollandi csendéletektől, s nem szerette a mindennapi élet jeleneteit ábrázoló műveket. Ahogy Goethe azt tartotta legművészebbnek, ahogy a tárgy közönyös, s minden a forma s az eszmei tartalom, tehát ezért helyezte mindenek fölé a zenét, ugyanúgy Kazinczy is nagy rajongója a muzsikának (s ezért ellensége például a cselekményt kísérő könyvillusztrációnak). Nem kívánt hazafias vagy vallásos tendenciát Goethe sem a művészettől, akár csak Kazinczy. Úgy tapasztalta, hogy az ifjú korban érzéki ingert vált ki a művészet, mert a valósággal tévesztjük össze. Kazinczy is úgy látja, hogy a kevésbé kultúrált emberek, akár a fiatalság, inkább a való élet ábrázolásai iránt érdeklődnek (Kazinczy András, Fáy János, Berzsenyi).

Hogy a művészettel mindig kapcsolatban kell lennünk, Goethe is, Kazinczy is érezte. Ábrándjai között mindig ott szerepelt az évi kirándulás Ninivébe, ahogy Bécset nevezgette, de álmai csak ritkán teljesültek. Goethe helytelennek találta műremekek minőségi összehasonlítását. Kazinczy is rámutat ennek hiábavalóságára: szeretni kell Rubenset is, Raphaelt is, anélkül, hogy törnénk a fejünket, hogy melyik a nagyobb (Lev. XX. 4919, Thewrewknek 1828). Goethe szintén nem helyesli a források s az eredet kutatását; ebben teljesen egyezik vele Kazinczy.

A művészet előmozdítására mellszobrok felállítását s emlékérmek veretését tartja fölötte alkalmasnak Goethe, képkiállítástkat sürget. Mindezt könnyen elő is segíthette, hiszen benne élt a német tudományos és művészeti világ középpontjában. Kazinczy gyakran csak szerény metszetekre szorítkozhatott. És 1830-ban volt először képkiállítás Pesten, amelyen azonban Heinrich festette Kazinczy-portré is szerepelt (Lev. XXI. 5248, Szalaynak 1830). De az ő törekvéseiben is azt a szerepet szánja a művészetnek, amit Goethe: hogy örökítse meg a szépség s a hatalom viselőit (Bode: Goethes Aesthetik 1901, az E. Phil. Közl. XVIII. 76. részletes ismertetése alapján).

Közös Goethével mindenesetre az a hibája is, hogy egyoldalú volt a klasszicizmus hozsánázásában. Igaz, neki nem jutott oly hálátlan szerep, mint Goethének, hogy saját folyóiratában valósággal rákényszerítse a maga művészeti nézeteit a közönségre; az Orpheus idején még nem vált teljesen vérévé a klasszicizmus szeretete. Az Erdélyi Múzeumon ugyan erősen rajta van nézeteinek bélyege, de végre is Döbrentei folyóirata volt, hasonlóképp a Hebe is Kazinczy szellemében, de nem gondozásában fogant. A földrajzi és szellemi közelében indult Felsőmagyarországi Minerva pedig egyenesen ellene támad, mint majd meglátjuk.

De a további nemzedékeken át tulajdonképpen máig öröklődött az az írói felfogás, amely irodalmi kérdésekben nem vonja meg a válaszfalat maga és a művészet között, és érveit innen veszi. Ezt találjuk elsősorban a közvetlen követőknél, kik mesterük szellemi kincsével néha teljesen szabadon gazdálkodnak, anélkül, hogy rámutatnának a mondás eredetére. Elsősorban Döbrentei, Kölcsey s Dessewffy jönnek itt számba. Az elsőnek elég zavaros ízlésétől legföljebb afféle eredeti tellett, hogy a költő is csiszol a versén, amint a festő is javítgat, ha leül a képe elé (Erdélyi Múzeum III. 95.). Majd Kazinczy

gondolataiból szó egy újat: „A görög szép hangzású mértékek közé rím elegyítését csak azon zavaros idő tehetné, melyben a gothus ízlés az épületeket mindenféle kikeresett cífraságokkal megterhelte. Palladiót az ő helyes érzése, a régiek ízlésének tanulása vizszoztartóztatta amazok követésétől, mert ezeket sokkal szebbnek találta” (U. o. 105.). Nem ártallja Kupeczky életrajzában mesterét, akivel együtt szemlélte meg a Brukenenthal múzeumot, neve említése nélkül megszólaltatni, mikor arról beszél, hogy kevesebb kép kellene ide, de azok azután képek legyenek a javából.

Leginkább él művészeti hasonlatokkal a követők közt Kölcsey. Már 1813-ban költeményeinek egyik zsebében Guido bájáról beszél (Élet és Literatura, II. 96.). Ugyanebben a folyóiratban az első kötet névtelenül adott Gondolatai közt is Kölcseyt sejtjük: emlegeti a csapásokat, amelyek „némelykor arra szolgálnak, hogy kistekintetű életünket emeljék, mint Rembrandt fejeit a hatalmas árnyékok” (Kazinczy is ilyesmit írt Horváth Endrének). A „Fordítás”-ról c. cikk névtelenje a fordítás műveletét John dolgozási módjához hasonlítja, aki Cranachot hűséggel adja vissza a rezén, a kortársak munkáin azonban esetleg szebbít (I. 26. o.). Ugyanebben a kötetben Kölcsey Körner „Zrínyi”-éről szólva ezt írja: a drámaköltőnek a történetet szó szerint másolni oly hiba, mint a természetet a tájfestőnek; „az ily csak vedutafestő s messze marad a Lorrainek megett”. A Kritikai Lapokban (1833, 14.) a „Kritikáról” cikkben azt vitatja, hogy a tehetség minden irányra képesít, mint akinek a virágfestésben van szerencséje, másban is ügyes.

Dessewffy a „Theodota” c. elbeszélésében használ többek között ilyenféle hasonlítgatást, mely Kazinczytól ered: amint más egy-egy művész kezejárása, akként változik egyénenként az irodalmi nyelv is (Felsőmagyarországi Minerva, 1825, 466.).

Érdekes viadal Berzsényi, mikor Kölcseyvel áll ki. Mindketten Kazinczy tanítványai az érvek felsorakoztatásában. Berzsényi Kölcsey recenzióját illető Feleletében azzal támad, hogy a fiatal Kölcsey ahhoz hasonlóan kritizálja műveit, aki a szobrok fülét, orrát letördeli, s azután nevetségesnek kiáltja ki az emléket. A Kazinczy-kör verselésére pedig a mester gúnyos hasonlatát hozza fel az Apolló-szoborról, melyet bajusszal láttak el; szóval azt fordítja Kazinczy ellen, amit ez a rímes hexameterekre talált ki. Kölcsey megfelel az Élet és Literaturában (I. kötet): „Ne háborítsuk meg Berzsényit azon békében, amelyet bizonyosan érzett, midőn balul használt mestereiből a középszerűség princípiumát kivizsgálta; de mégis csak rendes dolog, hogy mértékelt rímelésnek erővel visszásan kifestett képszoborhoz kell hasonlítania. Kell-e hasonlatosságokból okoskodnunk? És ha kell, mért egyedül a szoborfaragás mellett maradni? Szabad-e belépni a festőkhöz is? Szép-e művészi kéztől csupán a fekete színnel, de lelkes vonásokkal kijött rajzolat? És ha ez szép, megakadályozhatja-e szépség által, hogy az olajfestésnek ragyogó színei szépek ne lehessenek-e?” (241.) Ezt a gondolatot később maga Kazinczy fejtette ki tovább Toldyval kezdett vitájában.

A Berzsényi felfrissítette bajuszos Apolló még Széchenyinél is visszatér, mikor a Felsőmagyarországi Minerva ellen panaszt tesz kezdetleges külseje miatt: értékes belsejére úgy illik ez a köntös, mint Apollóra a kipedert bajusz (Felsőmagyarországi Minerva, 1828, II. 1759). Tudvalevőleg Széchenyinek Berzsényi volt legkedvesebb költője.

Sajátságos, hogy éppen Kölcsey emeli fel szavát a hasonlítgatások ellen, aki pedig igen gyakran így futtatja a tollat. Több joggal tette ezt Toldy, mikor Kazinczy utolsó vitáirában a Szent hajdan gyöngyeit illetőleg kifogásolja a sántikáló hasonlításokat, s

kimondja, hogy élünk ugyan ilyenekkel, de ezek nem okvetlenül bizonyítanak is (Kritikai Lapok, 1833, 69.).

Kíméletlenül ront neki Palladio s a filagória hasonlatának Döbrentei a mester pályája végén. Valamikor talpnyaló követője volt, s akkor tanítványi alázatossággal röpti vissza az Erdélyi Múzeum szerkesztői asztala mellől az idősebb író gondolatát: „Fáj, hogy eredeti darabot nem adhatok, de mi még nem vagyunk elkészülve” (Lev. XI. 2673; 1814). S most az Élet és Literaturában (254.) Kazinczy gondolatai tőszomszédságában a magát fordítónak hirdető mester cáfolására odavágja: „Eljött az idő, melyben eredeti dolgozáshoz is jobban hozzá kell kezdeni s többen” (1827). De ez nem elég. Itt az ideje annak is, hogy a mester egykor szabadon felhasznált elveit is megcsúfoljuk. A Felső-magyarországi Minervában így gáncsoskodik: „Zűrzarba kell-e előbb azt a nyelvet hozni, azért, hogy építeni lehessen belőle, minek most már tapasztaljuk eddig csak egy-két németre fordított szüleményében is németül ki nem fejezhető vonásait? Rozzant, hánytvetett épületre lehet csak alkalmaztatni az e tárgyra nézve védelmül felhozott példát; azt méltán szélyt szórhatja egy Palladio. A kopár-vizenyős tájaknak is helyesen vagdaltatja is a vidám kertet alkotni akaró bozótjait, de azt a szerencsés helyhezető vidéket, hol méltóságos sudarú tölgyek, virágos hantok, enyhítő ligetek vagynak, s közöttük kristálypatak elevenedik, nem inkább az ott megjelent természet útján vezette-e Wren az Angoly kertek kezdője ékesebbé formálásában?” (1828, III. 1781. Shakespeare fordításához tartozó jegyzések).

De a művészet továbbra is szolgál érveket. A Kölcheyn nevelődött fiatal Hunfalvy írja 1840-ben: „A nyelv romok alá temetett műdarab, mely nem lesz újjá, ha ki is egészítik (Athenaeum, Rapszodiák). Kemény Zsigmond is igen gyakran meríti érveit a művészetből. ~

A Minervában különben nemcsak a hasonlításoknak üzentek hadat, de megkonult ott a halálharang a klasszicizmus felett is. Dessewffy az előszóban (1825) a görögök és rómaiak „hol szerencsés, hol szerencsétlen” követéséről beszél. „Az ízlésről” című névtelen cikk a többség tetszését nevezi Cicero alapján mértékadónak. Elmondja, hogy váltotta fel a görög építést a gót, majd a görög újra „közönsége csudáltatást érdemle”. „Most megint néhány év óta a Német architektúra, mint valami egész különmemű építés mestersége bámultatik”. Íme a feltámadt gótika első jelentkezése hazánkban. A nemzetek szerint módosul az ízlés. A cikkíró „Magyar ihlet”-ről beszél, s kikkel azok ellen, kik a magyar lélekből németet, vagy görögöt akarnak csinálni. S e cikk mellett következik Kazinczy verse az ifjabb Wesselényihez, telve görög s latin szavakkal!

Maga Kazinczy beismerte, hogy az antik szabású épület kényelmetlen, de azért örömmel üdvözölte mindenhol az antik elemek alkalmazását, s körének útleveleiből is mintha az ő hangját hallanánk. Toldy a római Szent Péter templomban csak az oszlopcsarnokot dicséri, amely antik szabású, s barokk díszről visszaborzad (B. Szemle XXI. k. Toldy hátrahagyott iratai). De azért a „cifra” ellen indított hadjárat annyira belevitte a köztudatba az egyszerűség kedvelését, hogy mikor már a román és gót stílus polgárjogot nyert is, Ipolyi például ízetlennek nevez mindent, ami barokk. A klasszikus szellem mély térfoglalására jellemző, hogy Ormós Zsigmond, korának egyik legtekintélyesebb műbarátja Széchenyi budapesti szobrát Janus arccal kívánta ábrázoltatni (Szana: Izsó Miklós élete, 72–80.). ~

Az első műtörténeti felolvasás Magyarországon szintén az antik tárgykörben moz-

gott, Pulszky Ferenc tartotta 1840-ben, s az ókor emlékeinek befolyása a művészetre volt a tárgy (Életem és korom). A maga idejében Bolyai Farkas csak magának írta le gondolatait, melyek homlokegyenest ellent mondanak Kazinczynak, s az általa befolyásolt köztudatnak. Bolyai lebecsüléssel szól a „regulás feszesség”-ről, s számára a sivatagban kiemelkedő háromszögű emlékkő, az egyenes csatornában a folyó nem szép, de igenis szép a gót stílusú templom. S azután a megdöbbentő új gondolat: „A szublimnek sokszor a rendetlen forma s homályosság az egyik vonása” (Itk, 1903, 228). Íme Kazinczy nézeteinek teljes tagadása, és elismerése a barokknak. ~

Kazinczy elveiből nem egy hagy még nyomot közeli körén túl is. Horváth Endre azt kérdezi: „Vétkes-e a nemzet, mely ősei arcképében gyönyörködik, de nemcsak gyönyörködik, hanem az ő szép erkölcsének követésére is kap a kép láttára ösztönzést. Hivatkozik a rómaiak példájára is, kijelenti, hogy nálunk sem ott kezdődik a művészet, ahol az ő idejükben állott (Tudományos Gyűjtemény, 1829, I. 54. K. Fábchich József). Fáy András ismét egy egész más felfogás képviselője, a Béltői ház c. regényében is visszhangoztat Kazinczy tanításaiból egyet-mást. Káray szájába adja e szavakat: „Nincs kedvesebb előttem, mintha az ifjúság korán szép mesterségben taníttatik”. Ő is zenére és festésre oktattatná gyermekeit (I. 102.). Báró Regéczy szavaiból: „Én feljebb becsülök egy jó remek másolatot, mint egy középszerű eredetit”. A művészet előmozdítására ő is másolatgyűjteményt sürget, míg előkelő főuraink a maguk képeiből adjanak át eredeti példányokat (I. 229.). De Gyula, a modern ifjú szerint a történeti és tájfestés magasabb rendű, mint az arckép, ám itt is lelket festett „testhasznalatosságban” (I. 89.). Fáy András elég gyakori érintkezést tartott fenn az agg mesterrel, s művészetről vallott felfogása mindenképpen magán viseli a széphalmi ízlés nyomát.

Sajátos módon legkevesebb hatás a költészet terén. Kazinczy előtt egyáltalában nem volt művészeti epigramma nemesebb értelemben véve, utána pedig legfeljebb szét-szórt jelenség. Kisfaludy Károly, a művész, lóversenydíjak serlegeire költött feliratokat, de ezeknek nincs sok köze a művészethez. Hasonlóképpen Jegyzőkönyve sem tartalmaz művészetre nézve mondásokat, míg nagy szerep jut benne a színháznak. Igazi művészeti epigrammák például Garaytól a „Közteher viselés”, amely Donner pozsonyi Szent Márton szobráról, míg Czuczor Gergely és Vachot Sándor epigrammája Ferenczy Mátyás szobráról emlékezett meg, Kerényi Frigyes „Az egri templomban” címen Pyrker építkezését énekelte meg csattanós sorokban, s végsősoron ide sorolható Petőfi híres verse, Barabásnak cigánykaravánt ábrázoló rajzához is.

Viszont az a hang, amely Kazinczy tudományos munkáiban uralkodik, s nemes tartózkodással a maga lelkesedését is megszólaltatja, Ipolyinál áradozóvá lesz, olyannyira, hogy ma a tudós főpap írásaiból nehéz kibányászni az igazi értéket a dicshimnuszok lávája alól. A tudományos műszavak magyarosítása csak halvány kezdetét érte meg Kazinczynál, az óvatos lábnymokat elhagyták az utódok, s mérföldet lépő varázscsizmájuk idegen tártományokba tévedt, hol sem a nyelvérzék, sem az ízlés nincs otthon (Henszlmann). ~

Mindenesetre szomorú dolog látni, mint válik az idők folyamán egy emberi élet eredménye túlhaladottá, még olyan korszakot alkotó munkásságé is, mint amilyent Kazinczy fejtett ki. De egy nemzet fejlődésében láncszemnek lenni ritka lehetőség. Kazinczy pedig azok közé tartozott, akik teljesítményük értékének tudatában bizvást remélhették, hogy azért érdemük nem merül feledésbe, még akkor sem, mikor az idő már

messze tovább fűzte a láncot. Ha Kazinczy fellépésekor csak a magyar irodalom indult erőteljes fejlődésnek, halálakor már voltak művészek is Magyarországon, s a talaj készen várta az eljövendő virágzást. Kazinczy szándéka mindig nemes volt, s törekvéseihez hálála percéig hű maradt.

Dolgozatunk berekesztésére álljon Tompa szava, melyet Fáy Andrásnak írt:

„Kik az első fát olták s letevék az alapköt, nagy
Őseid emlékét áldani el ne mulaszd”.

FÜGGELÉK*

KAZINCZY ILLUSZTRÁLT MŰVEI VAGY KIADÁSAI ÉLETÉBŐL

a) Eredeti vagy fordított munkák

- I. *Gessner, Salamon: Idylliumai, 1788.*
Kis Vignett: A nymppha ölébe kúszó kis amorett.
- II. *Magyar régiségek és ritkaságok, I.*
Címkép: Kazinczy András (Pongrácz festm. után metszette Blaschke).
- III. *Fordított egyveleg írásai, I. 1808.*
Címkép: Wesselényi arcképe (Wagner festm. után Neidl)
Vignett: Herculanumi táncosnő (Pittura d'Ercolano-ból) Neidl 2 szövegképe
Maillard rajza után metsz.: Blaschke
Záróvignettek: Ámor (Oeser után)
Oroszlán s a sípon játszó Ámor (Cosway után)
- IV. *Rocheaucauldnak Maximái, 1810.*
Kazinczy tudtán kívül választott két jelzéstelen kép.
- V. *Poetai epistola Vitkovics Mihályhoz, 1811*
Vignett: Csörgőbotos szfinx.
- VI. *Tövisék és virágok, 1811.*
Vignett: Herkules buzogánya (Montfauconból—, metsz.: Falka)
- VII. *Kazinczy Ferenc Munkái, Szépliteratura.*
 - I. Címkép: Révai (Metsz.: Weiss D.); Vignett: Psyche (Metsz.: Grüner)
 - II. Címkép: Orczy L. (Metsz.: Mannsfeld); Vignett: Laokoon (Metsz.: Grüner)
 - III. Címkép: Barkóczy érsek; vignett: Faun nymphával (Gessner után Mannsfeld)
 - IV. Címkép: Csehy J. (Dorffmeister I. után Mannsfeld); vignett: Budapest allegóriája (Metsz.: Mannsfeld)
 - V. Címkép: Ráday Gedeon (Klimesch után?); vignett: Villám csomó (Metsz.: Mannsfeld)
 - VI. Címkép: Spissich (Kerling rajza u. Ehrenreich); vignett : 3 Minerva (Metsz.: Mannsfeld)
 - VII. Címkép: id. Wesselényi (Metsz.: Ehrenreich); vignett: Lantos nő (Metsz.: Mannsfeld)
 - VIII. Címkép: Teleki József (Kreutzinger u. Adam metsz.); vignett: Táncoló geniusz (Metsz.: Mannsfeld)
 - IX. Címkép: Pásztory Sándor (Kininger u. John metsz.); vignett: Psyche (Metsz.: Grüner)
- VIII. *A Teleki Ház, 1831.* Teleki Lászlóné arcképe (Schmied J. litográfiája)

*Bár a Cs.E. által 1925-ben összeállított jegyzék azóta több ponton módosult, közlése ebben a formában is hasznosan szolgálhatja a további kutatást. (A szerk.)

b) Kiadások

IX. *Kis János: Kazinczy Ferentz összekelésére, 1805.*

X. *Dayka Gábor versei, 1813.*

Címkép: Dayka arcképe (Kazinczy rajza után metszette Gerstner)

Vignett: Párducok csengővel (Pittura d'Ercolano)

Hozzá adva: Poétai berek

Vignett: Lepke a lanttal (Montfaucon)

XI. *Báróczy Minden Munkái, 1813–14*

I. kötet: Címkép Báróczy arcképe (Metsz.: Weiss Dávid)

I–VIII. Vignettek, (Florenzi Múzeum gemmáiról, metsz.: Mannsfeld)

XII. *Kis János versei, 1815.*

I. Kis arcképe (J. Niedermann után Neidl)

II. Sokrates, mint szobrász (Kininger rajza után Blaschke)

III. Ideális ábrázolás (Perger után Weinrauch)

XIII. *Zrínyi Miklós művei, 1817.*

I. Zrínyi Miklós (Metsz.: Mannsfeld)

II. Zrínyi Péter (Metsz.: Mannsfeld)

c) Orfeusz

I. kötet. Címkép: Gróf Pálffy Károly (Pauer képe után metsz.: Mark)

II. kötet. Címkép: Gróf Ráday Gedeon (Klimesch képe után metsz.: Mark)

RÓZSA GYÖRGY: UTÓSZÓ

Kazinczy Ferencnek a művészeti közízlés fejlesztésében játszott fontos szerepe már a kortársak számára is világos volt. Akár konkrét művészettörténeti kérdésekről beszéltek, akár irodalomesztétikai problémák kerültek szóba, a művészi alkotással kapcsolatos elvi és gyakorlati megállapítások mindig analógiaként szolgáltak. Dayka Gábor az első, aki megállapítja: „Amerre a Szépség alakja, Ferenc útját veszi.”¹ Csehy József habozás nélkül deferál igaz ízlésének.² Vitkovics Mihály Berzsenyinek Kazinczy által szorgalmazott arckép-metszetével kapcsolatban vallja: „Mi a szépben, sőt mindenben köz meggyőződéssel azt imádkozzuk Te Néked: Legyen meg a Te akaratom.”³ Berzsenyi Dániel Kis Jánosnak nyilatkozik így: „Kazinczy karjain el nem tévedünk.”⁴ Kis János is elismeri Kazinczy szakértelmét: „A Te ízlésed nekem törvény, mert az efélékben csak annyit értek, hogy a Te ítéleted a másokénál feljebb tudom becsülni.”⁵ Jankovics Miklós az írórt „a magyar Aesthesis Aristarchjának” tartja és ízlését tökéletesnek vallja.⁶ Szemere Pál egy helyen a „széphalmi ízlés” kifejezést használja, mintha ez valami akkoriban általánosan elfogadott fogalom lett volna.⁷ Horváth István pedig Kazinczy szonettjeit vezeti be a költőre vonatkozó következő szavakkal: „a szépségnek és nemzeti előmenetelnek buzgó előmozdítója.”⁸

Érthető tehát, ha századunkban nemcsak az irodalom-, de a művészettörténeti kutatásnak is foglalkoznia kellett Kazinczy Ferenc alakjával. Lyka Károly, a Thieme-Becker Künstlerlexikon magyar művészekkel foglalkozó címszavainak írója elsősorban Kazinczy műveire, főleg a Levezetés 1911-ig megjelent 21 kötetére támaszkodott.⁹ Ugyancsak Kazinczy volt az egyik fő forrása a „táblabíró világ” művészetéről 1922-ben megjelentetett, de még ma is alapvető monográfiájának.¹⁰ Meller Simon, Ferenczy István első monográfusa is elismerően nyilatkozott Kazinczy művészettörténeti ismereteiről: „Műértő nem volt, hanem a magyarságnak művészeti tekintetben is legműveltebb embere.”¹¹

Többen is vállalkoztak arra a feladatra, hogy az irodalomra és a képzőművészetre vonatkozó esztétikai felfogását rekonstruálják. Mitrovics Gyula főleg elméleti kérdésekkel foglalkozott.¹² Nem sokkal később Ort János állapította meg: „Eszttikái jelentősége működésének hatásában és irányításában van ... Kell, hogy a szórványos érdeklődés átfogó és egészséges műveltségi ízléssé művelődjék.”¹³ Dániel Tiborné sajnálja, hogy Kazinczy nem teljesítette a sárospataki kollégium megbízatását, és nem írt esztétikai tankönyvet.¹⁴ A Kazinczy esztétikai műveltségének forrásaival foglalkozó Faluhelyi H. Veronika pedig így foglalja össze kutatásainak eredményeit. „Hogy a tizes években Schiller, Schlegel, Bouterwerk és leginkább Jean Paul, Kazinczy körének ifjú poétái között már mélyebbre ható visszhangot keltenek, hogy Kármán József még csak hirdeti az

ízlés szükségességét, de Kölcsénynek ez már életfeltétel — mindez Kazinczy évtizedes törekvéseinek egyik eredménye volt.” „Hogy Bessenyeiék fellépése után 40 esztendővel nálunk már eleven esztétikai kultúra is van, — bár rendszeres magyar esztétikai elmélet nincsen, s még sokáig nincsen, — annak érdeme nem Szerdahelyié, nem Sófalvié, nem Szép Jánosé, hanem elsősorban Kazinczyé.”¹⁵

Szorosabb értelemben vett művészettörténeti feldolgozással először az irodalomtörténész Bayer Józsefnél találkozunk. A tervezett Klopstock-féle Messiás fordítás illusztrációinak történetét bemutatva a következő általános érvényű megállapításra jut: „Kazinczy irodalmi arcképét egyoldalú világításban tárja elénk az, aki megelégedik arról, hogy a nagy műbarátot és kiváló műértőt is kiemelve egyénisége rajzában. Ha ezenfelül korának a képzőművészetek iránti feltűnő közönyét számításba vesszük, valamint azt, hogy közvetlen környezetében nem volt semmi, ami műérzékének kifejlődését elősegítette volna, csak annál bámulatraméltóbbnak tarthatjuk, ha a természettől ez irányban nyert képességei visszafejlődés helyett mind jobban tökéletesedtek.”¹⁶ Örökényi Ottilia Kazinczy alakját a művészettörténet tudományának előtörténete szempontjából vizsgálja. Ő ezt írja: „A magyar viszonyokhoz és itthoni kortársaihoz képest Kazinczy merészen túlhaladta a korlátokat. Bátorsága, mellyel a dolgokhoz hozzászólt, eredetivé tette. Az ifjúságot serkentette, és hozzájárult a nemzeti művelődés emeléséhez.”¹⁷

Entz Géza Kazinczy és a művészet kapcsolatát a magyar nemzeti művészet kialakulásával kapcsolatban vizsgálta. Szerinte ez „szellemi arculatának egyik igen fontos, de eddig jórészt árnyékban lévő vonása.”¹⁸ Entz azért írhatta le 1941-ben ezt a megállapítást, mivel Csatskai Endre 1925-ben benyújtott doktori disszertációja kéziratban maradt, és így nem válhatott a későbbi kutatások kiindulópontjává. Nem hivatkozott rá az eddig felsorolt szerzők egyike sem.

Csatskai disszertációja a téma feldolgozásai közül a legelső. Adatgazdagsága és szempontjainak sokoldalúsága — megjelenése esetén — sok segítséget adhatott volna a nyomában járó kutatóknak. De még mostani, késői publikálása sem pusztán tisztelgés a kiváló művészettörténész emléke előtt. Még megírása után közel hatvan évvel is kitűnően használható munka a Kazinczy filológia számára. A megírása óta előkerült újabb adatok legfeljebb kiegészítik Csatskai megállapításait, koncepcióján nem változtatnak.

Irodalomtörténetírásunk Kazinczy irodalmi szervező tevékenységét jelntősebbnek tartja saját, eredeti írói munkásságánál. Így alakulhatott ki az a sajátságos helyzet, hogy a kutatás érdeklődése elsősorban az életében nem publikált levelezés felé fordult, a levelek kiadásában mutatkoznak a legnagyobb eredmények. Azt, amit Kazinczy barátaihoz írott leveleiben mondott, ma lényegében jobban ismerjük, mint a nyilvánosságnak szánt, és nyomtatásban már életében megjelent gondolatait. Ezért fontos minden olyan feldolgozás, amely Kazinczy egész oeuvrejét figyelembe veszi és összefüggéseiben vizsgálja. Így Csatskai Endre tanulmánya ma is megérdemli figyelmünket, és sok segítséget nyújthat egy — remélhetőleg nem túl távoli jövőben elkészülő — Kazinczy monográfia megszületéséhez.

A szerző a disszertáció témáját a következőképpen indokolja: „Kazinczy egész írói művészete összefonódik a képzőművészetekkel. Hol ezekből merít érveket irodalmi igazgató szerepéhez, hol ezek remekein ihletődik lantja, majd segély csapatul használja őket a közízlés nemesítésére, mert jól tudja, hogy ha csatát nyer, a talajt biztosabbá tette

az irodalom számára is.”¹⁹ Azt kívánja vizsgálni, „hogyan lett az idők folyamán egyéniségének alkotó erejévé a művészetek szeretete, hogy bukkan ez fel más irányú műveiben, milyen eszközökkel óhajtotta e hazában a művészetek virágzását előmozdítani, s végül, hogyan ihlette költészetét.”²⁰

Kazinczy művészeti ismereteinek forrásaival több későbbi szerző is foglalkozott. Tudjuk, hogy külföldi utazásai Bécsig terjedtek, bármennyire vágyott is rá, Itáliába nem jutott el. Így egyetemes művészettörténeti ismereteit könyvekből szerezte, mivel a korabeli és Kazinczy által is meglátogatott hazai magángyűjtemények anyaga ebből a szempontból nem volt jelentős. Nagy külföldi író-kortársak (Lessing, Goethe, Schiller) művei mellett esztétikai és művészettörténeti könyveket forgatott. Olvasmányairól — a későbbi szerzőkhöz hasonlóan — Csatskai is felvilágosít.²¹ Esztétikai felfogása nem eredeti, és nem alkot összefüggő egészet. A klasszicizmus elveit vallja, szerinte „szép mindaz, ami az idealizáló klasszikus művészettel kapcsolatos, még ha utánzás is.”²² A gótikáról és a barokkról többször nyilatkozik elítélően.

A disszertáció következő fejezete az írói és művészi alkotásmód kapcsolatával foglalkozik. A magyar irodalomtörténet szempontjából döntő, hogy a fordítást és a másolást teljesen egyenértékűnek tartotta és sürgette az idegen nyelvekből való fordítást. Ahol a művészet fejletlensége miatt nincsenek eredeti műalkotások, ott a hiányt másolatással kell pótolni. Kazinczy szerint ugyanez a szerepe a magyar irodalomban a külföldi szerzők fordításának. E felfogás forrását a korabeli akadémiai képzésben kell keresnünk, amelyben a gipsz másolatok utáni rajzolás jelentős szerepet kapott. Bár az analógia hiányosságaira már a kortársak is rámutattak, Kazinczyt ugyanez a gondolat vezette nemcsak irodalmi kérdésekben, de a nyelvújítási harcban is. „Kazinczy — írja Csatskai — a másolásnak megfelelő fordítást kezdő irodalomban fölébe helyezi az eredetinek és fő kötelességének ismeri el az idealizálást.”²³ A „mázolás” kifejezés is a képzőművészeti szóhasználatból ered, amellyel Kazinczy az irodalomban a gyenge műveket illeti.

Részletesen vizsgálja Csatskai Kazinczynak szorosabb értelemben vett művészettörténeti írásműveit is. Ezek közül legfontosabb a „Hotkócz leírása”, amelyben felsorolja és értékeli korának legjelentősebb magyar kertjeit, és meghatározza az angol kert felállítására vonatkozó elveit. Ezután megismerteti az olvasót Csáky Emánuel hotkóci kertjével, amely ugyan nem tiszta stílusú angol kert, de mégis kiemelkedő emléke a kor kertművészetének. Munkájának ezt a részét Csatskai is fontosnak tartotta, mivel néhány évvel később nyomtatásban is megjelentette.²⁴

A „Festés, faragás nálunk” című cikke 1812-ben jelent meg a Hazai és Külföldi Tudósításokban. Fontos műemlékeket mutat be, ismertet néhány magángyűjteményt és foglalkozik néhány kortárs művésszel is. „Csodálatos művészettel keretel Kazinczy minden darabot tetsző vagy nem tetsző nyilatkozatával, s ítélete épen személyiségének varázsos jelenléte folytán magával ragad.”²⁵ Ugyanez mondható el az Erdélyi levelekről, valamint az élete végén készült Pannonhalmi utazásról is. „Ez útleírásokban az ország nagy részének műtárgyait s épületeink, műemlékeink egykorú leírását kapjuk, s előttünk áll Kazinczy, amint nézeteiből nem engedve, csak azt adja át a szép birodalmából a köz tudatnak, ami az ő ízlését szolgálja. E hibáját menti az, hogy így is sok mindenre hívta fel egy közönyös világ érdeklődését.”²⁶ — feje ki Csatskai Endre.

A művészet előbbrevitelét szorgalmazó, szervező tevékenységének fontos részét jelentették tanácsai, amelyeket a korban divatos emlékművek felállításával kapcsolatban

adott barátainak. Ide tartozik a Rádayaké Ludányban, Csokonaié Debrecenben, amely később sok vitát kavart, az 1809-i nemesi felkelés emléktérve Sátoraljaújhelyen, Cserey Farkas terve Krasznán, Wesselényi Miklósé Zsibón, a Gyulayaké Dédácson.

Részletesen foglalkozik Csatkai Kazinczynak azzal a törekvésével is, amellyel barátait arcképek készíttetésére igyekezett rábírni. Ismerteti Kazinczy arcképeit is, bár felsorolása nem teljes. Foglalkozik közbelépésével Peter Krafft hatalmas Zrínyi vásznával kapcsolatban, amikor a két Zrínyi Miklós összeállításának tisztázásában a korban jelentős történeti ikonográfiai jártasságot árul el.²⁷

„A közízlés előbbrevitelének egyik fontos tényezője volt Kazinczy szerint a könyvek ízléses kiállítása, főleg pedig képek mellékelése.”²⁸ Kazinczy saját munkáinak külső megjelenését, esztétikai elveivel összhangban, nagy gonddal alakította, ami annál érdekesebb, mivel anyagi helyzete meglehetősen szűk korlátok közé kényszerítette. Könyvkritikáiban is mindig figyelemmel kísérte a könyvgrafikát. Törekvéseit siker koronázta, az érdeklődést sikerült felkeltenie, élete végén megindult a grafikus művészetek fellendülése Magyarországon. Hogy ekkor a Kazinczy elveivel ellenkező romantikus ízlés győzedelmeskedett, az a történeti fejlődésből következő adottság és az új ízlésirány hívei között is megtalálhatjuk Kazinczy volt tanítványait.

A következő két fejezet az eddigi, inkább művészettörténeti vonatkozásokkal szemben irodalomtörténeti érdekű. Talán ez Csatkai dolgozatának legérdekesebb része. Elemzi azokat a verseit, „amelyeknek létrejöttét valamely művészettől független érzés sugallta, de át meg átszővi művészeti vonatkozásokkal.”²⁹ Más költeményei egy-egy konkrét műalkotás hatására keletkeztek. Ilyenek elsősorban az epigrammák: Canova Psychéjére, Ninon képe, Antinous, Venus Callipygos, Dolce Madonnája, Laokoon, Ferenczy Graphidionára, Io és Jupiter, Amor az oroslánon, Apollón. Csatkai foglalkozik az epigrammák keletkezéstörténetével, részletesen elemzi Kazinczy alkotó módszerét. A friss élmény rendszerint hosszú ideig érlelődött, míg a végleges forma kialakult. Az epigrammákat Kazinczy maga is nagyra tartotta, jelentős hatásuk is volt, és mára sem vesztek értékükből. Mint Csatkai írja: „Így szólal meg először a művészet alkotó tolmácsolásban magyar költő lantján; nem hiú kísérlet, versbe foglalni műtárgyak lényegét, tartalmát, hanem az, amint lehet, hárfahangja egy léleknek, melyet rezdülésbe hozott a művészet. Ebben szinte egyetlen Kazinczy költészetünkben.”³⁰

Csatkai ezután Kazinczy nyelvújító tevékenységének azzal a részével foglalkozik, amely a művészeti irodalom kifejezőképességének megújítását célozta. Sorra veszi a Kazinczy által javasolt kifejezéseket, majd megállapítja: „Egy és másban a mai kornak is adott örökséget (szobor), megadta a művész és műves megkülönböztetésével az első szónak kijáró súlyt, s ha kölcsönzött vagy fordított szavainak egy részét a mai magyar művészeti műnyelv ki is küszöbölte, ő ezekkel felkészülve mégis csak útnak indította a magyar művészeti irodalmat.”³¹ Ezek olyan szempontok, amelyekkel addig egyedül Csatkai Endre közelített a nagy irodalmi szervező alakjához.

Végül a kortársakra és az utókorra gyakorolt hatására tér rá: „Kazinczy egy Winckelmannt, egy Goethét nevezhet rokonléleknek. Egybevetve az első szellemi hőrosszal, nem csupán elveinek átvétele, a klasszikus művészetnek kizárólagos elismerése az, ami vele összeköti. De ahogy Winckelmann előtt nincs német művészeti irodalom s készületlen a nyelv e téren, ezt elmondhatjuk Kazinczyról is. Mind a kettő úttörő. Nincs adig irodalmunkban ennyire művelt ember, nincs ennyire kifejlesztett ízlés és nincs, aki

a művészet mezejére nagyobb felkészültséggel vezethette volna elmaradt nemzetét. De Winckelmann tudós, Kazinczy csak megmarad a gazdag műveltségű műértő jelentéktelenebb szerepében.”³² Goethével „leginkább abban egyezik, hogy lelkük hálózatában csak egyféle szál ismerszik fel: a szép szeretete, legyen bár művészetről vagy költészetéről szó”.³³

Végül bemutatja tanítványait, követőit, akik még akkor is elárulják, hogy Kazinczy hatott rájuk, amikor nevét nem említik (Döbrentei Gábor, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Dessewffy József, Fáy András). „Egy nemzet fejlődésében láncszemnek lenni ritka lehetőség. Kazinczy pedig azok közé tartozott, akik teljesítményük értékének tudatában bizvást remélhették, hogy azért érdemük nem merül feledésbe, még akkor sem, mikor az idő már messze tovább fűzte a láncot.”³⁴

Csatkai érdeme tehát, hogy elsőként ismerte fel a téma művelődéstörténeti jelentőségét, és disszertációjában meg is oldotta a kitűzött feladatot. Bár úttörő szerepre vállalkozott, szempontjainak sokoldalúságát, irodalom-, nyelv- és művészettörténeti kérdésekben való jártasságát tekintve később sem múlta felül senki, legfeljebb az újonnan előkerült adatok a képet finomították. Irodalmi színvonalú stílusa a mintaszerű és a logikus szerkezettel együtt élvezetes olvasmánnyá teszi a disszertációt.

A „Kazinczy és a képzőművészet” téma felszabadulás utáni sorsát tovább követve azt állapíthatjuk meg, hogy először a korábbi feldolgozásokhoz kapcsolódva néhány kisebb közlemény jelent meg, amelyek Kazinczy könyv- és térképgyűjtői tevékenységére vonatkozó ismereteinket bővítették.³⁵ 1957-ben jelent meg e sorok írójának tanulmánya, amely Csatkaiéhoz lényegében hasonlóan, — de, sajnos, annak ismerete nélkül — az addigi eredményeket összefoglalva, mindazon szempontokra figyelve tárgyalta a magyar író tevékenységét, amelyek a művészettörténet tudományának módszereivel megragadhatók. Áttekintve saját, dilettáns művészi próbálkozásait, elsősorban könyvek díszítésére vonatkozó megrendeléseit, gyűjteményeinek alakulását és művészettörténeti megállapításait végül összeállította az íróról készült képmások ikonográfiai katalógusát.³⁶

Közben tovább folyt a levelezés kiadása. Az első pótkötet még a két világháború közötti periódusban jelent meg,³⁷ a második már a felszabadulás után.³⁸ Az ez utóbbival kapcsolatban közzétett művészettörténeti kiegészítések³⁹ is azt mutatják, hogy Kazinczy alakjának korszerű feldolgozásához az irodalom- és művészettörténészek együttműködése szükséges. Természetes, hogy az utolsó kötet megjelenése után is kerültek elő újabb, fontos és érdekes tartalmú levelek, mint például az a gyűjtemény, amelyet Lengyel Imre fedezett fel Münchenben, és Busa Margit publikált.⁴⁰ Ebben egy Vincenz Georg Kiningertől fennmaradt és a Dayka-portréra vonatkozó levél arra mutat rá, hogy a megrendelő Kazinczy és egy kortárs-művész portré-felfogása milyen gyökeresen eltért egymástól, bár mindkettőjükre a neoklasszicizmus stíluskategóriája érvényes.

A hatvanas években, részben az egyre bővülő külföldi irodalom hatására, több fontos lépés történt nálunk is a neoklasszicizmus stílusfogalmának pontosabb meghatározása érdekében. Ebben a problémakörben Szendrei Julia Kazinczyval kapcsolatban a következőket állapítja meg: „Neve már önmagában magatartást jelképez s irodalmi jelentősége, az irodalmi életben betöltött kulcsszerepe is a mernitűdás, a vállalkozás és kezdeményezés, a szívós kitartás és akaraterő, az állandó öntökéletesedésre való törekvés, az ész által vezetett szenvedély és humanitás lecsapódásai”. A másolás sokat vitatott kérdéséről ezt olvashatjuk nála: „A korszerűséget éppen a világirodalmi örökség átvéte-

leben, befogadásában és továbbvitelében látta, az irodalmi megújhodást csak a befogadás következő lépéseként fogta fel.” Végül így foglalja össze az értékelést: „Az eredeti nemzeti irodalom klasszikussá fejlődésének távlatában ... ezért nőtt egyénisége, mint a nyelvújítás harcosáé, a szépirodalmiság apostoláé és irodalmi szervezőé saját irodalmi művének is fölébe.”⁴¹

Szauder József alapvető stílustörténeti tanulmányában a nyelvújítás és klasszicizmus szükségszerű kapcsolatáról beszél: „E klasszicizmusa — melyben a klasszikus már korántsem csak antikot jelent, hanem minden nagy nemzeti irodalom kiemelkedő művét — volt az 1811-ben kirobbant nyelvújítási harc elvi, eszmei föltétele.”⁴²

Bán Imre az író művészettörténeti ismereteinek jelentőségét és klasszicizmusának közízlés formáló szerepét hangsúlyozza: „Kazinczy klasszicizmusának egyik lényeges vonását ... ebben a képzőművészeteken csiszolt arisztokratikus ízlésben láthatjuk. Nem akarjuk természetesen azt mondani, hogy Kazinczy ízlését kizárólag a XVIII—XIX. század képzőművészeti törekvései határozták volna meg, író volt ő a javából, aki kora társadalmi-szellemi követeléseire adott nyomatékos választ, kétségtelen azonban, hogy a magyar középrétegek ízlésének finomításában (lényegében polgárosításában) a neoklasszikus művészet esztétikai normáinak döntő szerepet szánt.”⁴⁵ Emellett két példán megmutatva Winckelmann és Mengs Kazinczy művészettörténeti és elméleti megállapításaira gyakorolt hatását a kutatás további feladataira és lehetőségeire is utal.

Ugyancsak a műelméleti forráskutatás, közelebbről Winckelmann hatásának feldolgozásával foglalkozik Baskai Ernőné, aki az író máig ható aktualitásának titkát kutatja: „Ez az aktualitás elsősorban személyes tulajdonságaiból bontakozik ki. Tiszteletre, sőt csodálatra méltó az a soha nem múló szellemi készenlét és figyelem, amely mágnesként vonzotta magához kora társadalmának, irodalmának és művészetének égető kérdéseit. Ezekre a kérdésekre mindig aktívan reagált, véleményt alkotott róluk, és véleményét megvitatásra bocsátotta. Azonban természetes az, hogy az autodidakta, és sokszor a dilettantizmus határát súroló műértő elképzelése és véleménye nem volt mindenben helytálló.” Mégis „példát mutat a jövő számára abban, miként lehet nehézségek, lemondásra kényszerítő körülmények és csalódások ellenére is magasrendű célokért küzdeni.”⁴⁴

A két világháború közötti korszak általánosságban mozgó és elszigetelt feldolgozásaival szemben most már a részletkérdések megoldásánál is az elmélyülés válik jellemzővé. Ide kívánczok Pál József tanulmánya, amely Kazinczy Canova-élményével kapcsolatban a neoklasszicizmus halál-felfogását helyezi precízebb megvilágításba⁴⁵, és Szauder József nagy beleérző készségről tanúskodó dolgozata, amely a biográfia és az oeuvre, ezen belül pedig egy képzőművészeti tárgy által kiváltott ihlet kapcsolatára vonatkozó rekonstrukció klasszikusan szép példája.⁴⁶

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportja 1980-ban kiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Galériában „Művészet Magyarországon 1780—1830” címmel. A kiállítás látogatói vagy a gazdagon dokumentált katalógus olvasói többször is találkozhattak Kazinczy Ferenc alakjával, de plasztikusan kibontakozott az a művészi környezet is, amelyben élt és amelynek alakításában jelentős része volt. A kiállítással kapcsolatban megtartott Művészet és művelődéstörténet című vitaülés (1981) előadásai közül kettőt kell említenünk. Bíró Ferenc irodalom- és művészettörténet érintkezési pontjairól és közös feladatairól beszélt. Szerinte „a költészet és a vizualitás között lényegi kapcsolat figyelhető meg”⁴⁷ ebben a korszakban, s így Kazinczy művészet iránti ér-

deklődését személyes adottságai mellett a kor levegője is táplálta. Rózsa György három példán Kazinczynak kortárs műalkotásokról írott bírálatait mutatta be.⁴⁸ 1977-ben a Móra Kiadó Így élt-sorozatában Kazinczyról jelent meg egy kötet. A népszerű sorozat többi kötetéhez hasonlóan ez sem lép fel tudományos igényekkel, de – hibái ellenére is – hozzájárul az irodalom vezéralakjának népszerűsítéséhez.⁴⁹

1981-ben ünnepeltük Kazinczy halálának százötvenedik évfordulóját. Ebből az alkalomból napvilágot látott Busa Margit összeállításában egy személyi bibliográfia⁵⁰, valamint egy minikönyv, amely ugyan inkább a bibliofil pénztárcák és széfek számára készült, de Haiman György bevezetéséből érdemes idézni azt a mondatot, amely meghatározza az író helyét a magyar könyvművészet történetében: „új vonásokkal gazdagította a magyar könyv arculatát, és hozzájárult a századelő tipográfiai ízlésének alakításához.”⁵¹ Az évforduló legrangosabb rendezvénye az októberben Sátoraljaújhelyen tartott háromnapos tudományos ülészak volt. Ezen az érdekelt tudományok képviselői ismertették a Kazinczy-kutatás eredményeit és feladatait. Irodalomtörténészek és nyelvészek mellett az esztétika és a művészettörténet művelői is szerepeltek. Az utóbbiak közül Rózsa Kazinczy és a képzőművészet témakörben, Sinkó Katalin Kazinczy és a műgyűjtés, Szabó Péter pedig Kazinczy esztétikai nézetei és a portré címmel tartott előadást, mintegy folytatásaként annak a munkának, amelyet Csatkai Endre 1925-ben megkezdett. Tisztelgés tehát emléke előtt ez a kötet, amely jelentősen hozzájárulhat végleges Kazinczy-képünk kialakításához.

JEGYZETEK

1. Kazinczyhoz, 1794.
 2. Kazinczy Ferenc Levelezése. Kiadta Váczy J. I–XXI. köt. Bp. 1890–1911 (a továbbiakban = Lev.); VII. köt. 1747. sz. A levél dátuma: 1810.
 3. Lev. VII. köt. 1708. sz. 1810. április 12.
 4. Jelen kötet 45.
 5. Lev. XI. köt. 2675. sz. 1814. július 8.
 6. Lev. VIII. köt. 1902. sz. évszám nélkül.
 7. Lev. VIII. köt. 1886. sz. Dátum: 1810.
 8. Kazinczy és Szemere: Hat szonett. Kiadta Horvát I. Pest (1811).
 9. Az 1907-ben megindult Thieme-Becker Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler-ből 1925-ig tizennyolc kötet látott napvilágot, a feldolgozás az I-betűig jutott.
 10. Magyar művészet 1800–1850. Bp. 1922. Harmadik kiadása 1981-ben jelent meg.
 11. Ferenczy István, Bp. 1905. 163.
 12. Mitrovics Gy.: Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései. In: Budapesti Szemle, 1929, Kiny is.
 13. Ort J.: Irodalomesztétikai kérdések Kazinczy korában. Bp. 1936. 16–17.
 14. Dániel T. né: Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései. Bp. 1940. 6.
 15. Faluhelyi H. V.: Kazinczy esztétikai műveltségének forrásai. Pécs, 1940. 7., 38.
 16. Bayer J.: Kazinczy és Oeser. In: Művészet VI(1907) 382. V.ö. Rózsa Gy.: Chodowiecki, Oeser und Ferenc Kazinczy. In: Acta Historiae Artium XXVIII (1982).
 17. Örkényi O.: A művészettörténeti gondolat. Bp. 1941. 52.
 18. Entz G.: Kazinczy Ferenc és a nemzeti művészet gondolata. In: Szépművészet II (1941) 81. Entz Géza: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. (Bp. 1937) című disszertációjában külön fejezetet szentelt Kazinczynak, 59–71.
 19. Jelen kötet 17.
 20. Jelen kötet 18.
 21. Az alábbiakban megkíséreltük összeállítani Kazinczy legfontosabb, konkrétan meghatározható esztétikai és művészettörténeti olvasmányait. Ilyen összeállítás mindezekig nem készült.
- B. de Montfaucon*: L'Antiquité expliquée et représentée en figures. Paris, 1719. I–V. kötet.
- A. Fr. Gori*: Museum Florentinum exhibens insigniora vetustatis monumenta quae Florentiae sunt. Gemmae antiquae ex thesauro Mediceo et privatorum dactylothecis Florentiae exhibentes tabulis C imagines virorum illustrium et decorum cum observationibus. Statuae antiquae deorum et virorum centum aereis tabulis incisae quae extant in thesauro Mediceo, cum observationibus. Florentiae 1731–1734. I–III. köt. Francia kiadása nyolc kötetben Párizsban jelent meg 1787-től 1802-ig.
- J. Fr. Penther*: Anleitung zur bürgerlichen Bau-Kunst. Augsburg 1744–1748. I–IV. kötet.
- J. J. Winckelmann*: Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerei. Dresden, 1755.
- Ch. Batteux*: Einleitung in die schönen Wissenschaften. Nach dem französischen mit Zusätzen vermehret von K.W. Ramler. Leipzig, 1762. I–IV. kötet.
- J.J. Winckelmann*: Geschichte der Kunst des Altertums. Dresden, 1764. (megjelent 1763 végén).

- W. Hamilton: *Antiquités étrusques, grecques et romaines*. Naples 1766–1767. I–II. kötet.
- J.G. Sulzer: *Allgemeine Theorie der bildenden Künste*. Leipzig, 1771–1774.
- J.G. Füssli: *Raisonnaierendes Verzeichnis der vornehmsten Kupferstecher und ihrer Werke*. Zürich, 1771.
- G.B. és E.Q. Visconti: *Il Museo Pio-Clementino*. Roma, 1782–1807. I–VII. kötet.
- Fr.W.B. von Ramdohr: *Über Malerei und Bildhauerarbeit in Rom*. Leipzig, 1787. I–III. rész.
- Fr.W.B. von Ramdohr: *Beschreibung der Gemälde des Freiherrn von Brabek in Hildesheim, mit kritischen Bemerkungen und einer Abhandlung über die Kunst das Schöne in den Gemälden der Niederländischen Schule zu sehen*. Hannover, 1792.
- Fr.W.B. von Ramdohr: *Charis, oder über des Schöne und die Schönheit in den nachbildenden Künsten*. Leipzig, 1793. I–III. rész.
- Ch.P. Landon: *Annales du Musée et de l'École Moderne des Beaux Arts*. Paris, 1800–1822. 42 kötet.
- Les monuments antiques du Musée Napoleon dessinés et gravés par Th. Piroli, avec une explication par J.G. Schweighäuser (tome II–IV. L. Petit Radel)*. Paris, 1804–1806. I–IV. kötet.
22. Jelen kötet 26.
23. Jelen kötet 33.
24. Kazinczy és a kertművészet. In: *Magyar Művészet IV* (1928), 716–718. A témát szélesebb összefüggésben később feldolgozta: Rapaics R.: *Magyar kertek*. Bp. é.n. Zádor A.: *Az angolkert Magyarországon*. In: *Építés–Építészettudomány V* (1973) 3–53.
25. Jelen kötet 79.
26. Jelen kötet 44.
27. Esztergár L.: Kazinczy és Krafft Péter Zrínyi képe. In: *Művészet IV* (1905) 64–67. V.ö. Galavics G.: A Zrínyi kirohanása téma története. *Művészet Magyarországon 1830–1870*. Bp. 1981, 61–65.
28. Jelen kötet 56.
29. Jelen kötet 60.
30. Jelen kötet 65.
31. Jelen kötet 69.
32. Jelen kötet 69.
33. Jelen kötet 69.
34. Jelen kötet 73–74.
35. Hubay I.: Kazinczy Ferenc a könyvbarát. In: *Magyar Könyvszemle LXX* (1946) 37–45.; Borbély A.: A térképkedvelő Kazinczy Ferenc. In: *Földrajzi Értesítő 4* (1955) 489–491.; Csatkai E.: Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum. In: *Magyar Könyvszemle LXXV* (1959) 360–363. Csatkai ebben a tanulmányában említi disszertációját.
36. Rózsa Gy.: Kazinczy Ferenc a művészetben. In: *Művészettörténeti Értesítő VI* (1957) 174–192.
37. Kazinczy Ferenc Levelezése. 22. köt. Közzéteszi Harsányi I. Bp. 1927.
38. Kazinczy Ferenc Levelezése, 23. köt. Közzéteszi Berlász J., V. Busa M., Cs. Gárdonyi K., Fülöp G., Bp. 1960.
39. Rózsa Gy.: *Művészettörténeti jegyzetek a Kazinczy-levelezés 23. kötetéhez*. In: *Művészettörténeti Értesítő, X.* (1961) 30–31.
40. V. Busa M.: Kazinczy Ferenc kéziratgyűjteménye Münchenben. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1981. 442–458.
41. Szendrei J.: Kazinczy Ferenc klasszicizmusának kérdéséhez. In: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár) X.* (1966) 229–243.
42. Szauder J.: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. In: *Filológiai Közlöny*, 1969 és *Az este és az álom*, Bp. 1970. 120.
43. Bán I.: Kazinczy Ferenc klasszicizmusa. In: *Irodalomtörténeti Közlemények 1969, és Eszmék és stílusok*, Bp. 1976. 241.
44. Baskai E.: Gondolatok Kazinczy Ferenc művészettörténeti érdeklődéséről. Eger, 1974. Az egri Ho Si Minh tanárképző főiskola füzetei, 644.sz. 550.
45. Pál J.: Canova és Kazinczy. In: *Irodalomtörténeti Közlemények LXXXII* (1978), 187–194. V.ö. korábban: Csatkai E.: Canova magyar mecénásai. In: *Magyar Művészet I.* (1925), 19–32. Az epigrammát ihlető álló Psyhé angol magántulajdonban. Képe: *L'opera completa del Canova*. Presentazione di Mario Praz. *Apparati critici e filologici di Giuseppe Pavanello*. Milano, 1976. Kat. 68.sz.

46. Szauder J.: *Veteris vestigia flammae*. In: *Az estve és az álom*, Bp. 1970, 347—432.
47. Bíró F.: *Irodalomtörténet és művészettörténet*. In: *Ars Hungarica* 1981. 187.
48. Rózsa Gy.: *Kazinczy a műbíráló*. In: *Ars Hungarica* 1981. 203—209.
49. Z. Szabó L.: *Így élt Kazinczy Ferenc*. Bp. 1977.
50. *Kazinczy Ferenc bibliográfiája*. Összeállította V. Busa M., Miskolc, 1981.
51. *Kazinczy és a könyvművészet*. Haiman György tanulmánya Kazinczynak Poétai berke szövegének, valamint Kazinczy kezdeményezésére készült rézmetszetek hasonmásával. Bp. 1981.
52. Előadásom egyrésze az *Acta Historiae Artium* 1982. évi évfolyamában (lásd. 16. jegyzet), Sinkó Katalin és Szabó Péteré pedig az *Ars Hungarica* 1983. évi évfolyamában jelenik meg.

RÖVIDÍTÉSEK

- Abafi = Abafi Lajos: Nemzeti Könyvtár (1878–90) 36. köt.
Bp-i Szemle = Budapesti Szemle
Erd. Lev. = Erdélyi levelek, kiadta Abafi Lajos, Nemz. Könyvtár.
Erd. Múz. = Erdélyi Múzeum
E. Phil. Közl. = Egyetemes Philológiai Közlöny.
Hadi s más nev. tört. = Hadi és Más Nevezetes Történetek
Hazai Tud. = Hazai Tudósítások
Itk = Irodalomtörténeti Közlemények.
Lev. = Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI.; a római szám a kötetet, az arab szám a levél sorszámát jelzi.
Lyka = Lyka Károly: Magyar művészet (1800–1850). Singer és Wolfner intézet (é.n.)
MNM = Magyar Nemzeti Múzeum
Magy. ut. = Magyarországi utak. 1873.
Mont. ... = Montfaucon: L'Antiquité expliquée et représentée en figures. Paris 1719. I–V. kötet.
Nagy kiadás = Kazinczy Ferenc Munkái 1814–16. 9 kötet.
Pályám eml. = Pályán emlékezete. Kiadta Váczy János a Magyar Remekírók vállalatban 1903.
Suc. Med. Hung. Biogr. = Succinta Medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia I–IV. Lipcse, Bécs 1774–1787
Szarvas = Szarvas-Simonyi: Nyelvtörténeti szótár
Szily = Szily K.: A magyar nyelvújítás szótára
Tört. Tár = Történelmi Tár
Winckelmann = Összegyűjtött munkái 1874. I.G. Heimann gondozásában.

HELYNÉVMUTATÓ

ÁCS — község Komárom megyében. Emeletes, ma is álló, volt Eszterházy kastélya feltehetőleg a 17. sz. elején épült. 1901–3 között megújították. Kazinczy minden valószínűség szerint ennek a kastéllynak a kertjét látta. 34, 35

ALMÁS(Tóalmás) — község Pest megyében. Itt alapította a 19. sz. elején br. Prónay Sándor az ország egyik legszebb parkját (tavakkal, fürdőházzal), az úgynevezett Bócz-kertet. A hajdani Bócz-kert nem tartozott Prónay 1759 körül épült kastélyához, a falun kívül mintegy 60 hold terjedelemben terült el. 35

ASZÓD — nagyközség Pest megyében. Kazinczy 1773-ban a Podmaniczky-kastélyt és kertjét kereshette fel. 21

BABILON (héber Babel, akkád Bab-ilu 'isten kapuja') — az ókor egyik leghíresebb városa. Fénykorát az i.e. 7–6.sz.-ban élte. Ma romváros Irakban. A hatemeletes babiloni torony, Marduk babilóniai isten szentélyének a tornya, 33 méter magas talpazatra épült, építésének pontos időpontja ismeretlen. 20

BALASSAGYARMAT — város Nógrád megyében. A megyeháza képei, amelyeket Kazinczy láthatott: az egykori főispán Brunswick József arcképe, régi főispánok képmásai (a Grassalkovich és a Forgách család tagjai közül), valamint I. Ferenc és József nádor arcképe Peter Krafftól. E műalkotások az I. világháború alatt eltűntek. 44

BÁRCA(Barca) — község, egykor Abaúj-Torna megyében, ma Csehszlovákiában. A Bárczay család több kisebb-nagyobb kúriát épített Bárcán. Egy barokk stílusban épült kúriát a 18. és 19.sz. fordulóján klasszicista stílusban építettek át. Egy másik kúriát a 19. sz. elején klasszicista stílusban építettek. A diófavert a két kastély egyikéhez tartozhatott. 34

BÉCS(Wien) — Ausztria fővárosa. Az említett Szt. István templom (Stephansdom) alapköveit 1137-ben tették le. Többször átépítették. Kazinczynak nem tetsző oszlopai a gótikus csarnoktemplom boltozatát hordják. 17, 18, 21, 22, 24, 26, 27, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 45, 46, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 63, 70.

BELVEDERE (olasz szó: szép kilátást nyújtó hely) — az általános szóhasználatban magaslaton épült palotát vagy villát jelent, különösen a barokk idők nagyúri parkjainak volt kedvelt tartozéka. A bécsi Belvedere eredetileg Savoyai Jenő palotája, ma múzeum. Kazinczy meghatározó élménye fűződik a bécsi Belvedere-palotához, ahol az európai festészet jó néhány fő művét tanulmányozhatta. 21, 22, 27, 39, 45, 53, 68

BRUCK(Bruck an der Leitha) — városka Ausztriában. A gr. Harrach-család a Lajta menti birtokán — Bruckban — a 18. sz. végén angolkertet telepített. Dessewffy Józsefnek az volt a véleménye, hogy minden hazai kert a bruckit másolja. 36

CSÁKTORNYA(Čakovec) — mezőváros egykor Zala megyében, ma város Jugoszláviában. A Zrínyi-család egyik központja, amely a 18.sz. második felében a Festeticsek kezére került. Zrínyi Miklós által kiépített vára ma múzeum és iskola. 55

DEBRECEN — egykor Hajdú megyéhez tartozó város, ma Hajdú-Bihar megye székhelye. Református Nagytemploma a magyar klasszicista építészet kiemelkedő értékű alkotása, négy periódusban épült. Péchy Mihály az első háromban (1805–08) vett aktívan részt. Ugyancsak Péchy tervei szerint épült újjá 1803–16 között a Református Kollégium is. Kazinczynak fenntartásai voltak mind a két épülettel szemben, főként a két épület egymáshoz való viszonyát kifogásolta. Kazinczyt Debrecenhez fűzte Csokonaival való kapcsolata, majd a Csokonai-síremlék körül kialakult vita, az úgynevezett „Árkádia pör”. Kazinczy ebben a városban látta először Ferenczy István Csokonairól készült szobrát, itt gyönyörködött Fáy János és Nagy Gábor műgyűjteményében, s a Református Kollégium rajztanárainak néhány jól sikerült alkotásában. 30, 33, 43, 46, 47, 48, 50, 61

DÉDÁCS(Biscaria) — kisközség egykor Hunyad megyében, ma Romániában. A Gyulay-család kastélyában Kazinczy Ferenc 1816 nyarán négy hetet töltött. A látogatás emlékére 1881-ben obeliszket emeltek. 36, 42, 50.

DEMSUŞ(Demsus) — község, Kazinczy korában Hunyad megyéhez tartozott, ma Romániában van. Gör.kel. temploma Várhelyről idehordott, római eredetű síremlékekből és feliratos oszlopok anyagából épült a 13.sz.-ban. 42

EBESFALVA(Erzsébetváros) (Dumbrăveni) — egykor Szeben megyei, ma Romániához tartozó város. Kazinczy talán barátaitól hallotta, hogy Apafi György síremléke „nagyon cifra” és ezért — mint ahogy ez az Erdélyi levelekből kiderül — meg sem nézte. Ez lehet az oka annak, hogy a síremlék feltalálási helyét pontatlanul jelöli meg. Elias Nicolai Apafi-síremléke (1635) eredetileg ugyan is nem Ebesfalván, hanem a Nagy-Küküllő megyei Almakeréken (Mălincrav) volt. Ma a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. 42

EGER — Heves megye székhelye. Egyetemnek tervezett Líceumát Esterházy Károly egri püspök 1765–80 között Josef Gerl terveinek felhasználásával Fellner Jakab építtette. Dísztermét Franz Sigrist (1781), kápolnáját Maulbertsch (1792–93), könyvtárát Krackernek — Kazinczy által is nagyra tartott — tridenti zsinatot ábrázoló freskója díszíti (1779). Kazinczy többször is járt Egerben. Felkereste Kracker egykori lakóházát (ma Bródy S. u. 8.), ahol Kracker leányánál egy Rubens képet, valamint Grund tájképeit látta. (Kracker hagyatéka szétszóródott, csupán rajzgyűjteményét azonosították nemrég a szegedi Móra Ferenc Múzeum anyagában.) Kazinczy járt Balkay egri műtermében, megcsodálta Fáy János gyűjteményét és az épülő székesegyházat. 38, 39, 40, 43, 46

ENICKE(Haniska) — község egykor Abaúj-Torna megyében, ma Csehszlovákiában. Kastélyának magva az 1621. évi leltár tanúsága szerint már állt. A múlt század végén eklektikus stílusban átépítették. Kazinczy a kastélyt „en goût d'antique moderne” kifejezéssel jellemzi, ami Kazinczynál valószínűleg klasszicizáló felfogást jelent. 40

Eperjes(Prešov) — város egykor Sáros megyében, ma Csehszlovákiában. Kazinczy 1781–82 között Eperjesen folytat joggyakorlatot. Zenei, irodalmi, festői készségét gyakorolja. A város hagyományosan a környék művészeti központját jelentette. Kazinczyt itt festette le Rombauer János, itt működött Ginovszky József, Pongrácz Ferenc. 21, 52, 53

EPHESOS(Efezus) — görög város a kisázsiai tengerparton (ma Törökországban) Artemisz szentélye az ókori görögség egyik legjelentősebb kultuszhelye volt. Az archaikus kori temploma i.e. 356-ban leégett. Az új templom szobordíszait Praxitelész és Szkopász készítette. Molnár János Ephesos kapcsán Artemisz helyett az Artemisszel azonosított római istennőt Dianát említi. 20

ERMENONVILLE — franciaországi falu, amelynek kastélyparkjában volt eredetileg Rousseau eltemetve. Tájban elhelyezett síremléke metszetábrázolásokon egész Európában ismert volt, és a klasszicista parkok emlékköveinek példája lett. Kazinczy is többször hivatkozik rá. Ma csak jelképes sírja található itt, a forradalom idején ugyanis a konvent a nagy gondolkodó földi maradványait a Pantheonban helyeztette el. 49

ÉRSEMJÉN(Érsemlén) (Simian) — község egykor Bihar megyében, ma Romániában. Itt született 1759. október 27-én Kazinczy Ferenc. A nádfedelese, vályogból épített ház Bossányi Ferencnek, Kazinczy anyai nagyapjának a háza volt. Kazinczy Ferenc 1767-ig lakott itt. 18, 63

ESZTERHÁZA(Fertőd) — község egykor Sopron, ma Győr-Sopron megyében. Magyarország

legnagyobb barokk kastélyát régebbi épületek felhasználásával 1764–66-ban Esterházy (Fényes) Miklós herceg építtette. A kastélyt és parkját Kazinczy leírásokból jól ismerte. 21, 34, 36, 41

ESZTERGOM – város Komárom megyében. A Kazinczy által dicsért körtemplom, a Szent-Anna templom – Pákh János műve (1828–35) – a római Pantheon kerek terének redukált változatát adja. Kazinczy Esztergomban látta a székesegyházba szánt, Hess János Mihály által festett oltárképeket. 43

FARUS – lásd a PHAROS helynévnl 20

FEHÉREGYHÁZA(Albești) – község egykor Nagy-Küküllő megyében, ma Romániában. Haller-várkastélya a 16. sz.-ban épült a régi erődítmény helyén. Ma is látható romos állapotban. 36

FRECK(Felek, Avrig) – község egykor Szeben megyében, ma Romániában. Itt áll Brukenthal Sámuel 18.sz.-ban épült kastélya. Ma szanatórium. 44

GÁLDTŐ(Galtiu) – község egykor Alsó-Fehér megyében, ma Romániában, ahol Kazinczy Bethlen Imre gróf(+1834) kertjét kereste fel. 36

GÖDÖLLŐ – város Pest megyében, a valószínűleg 1744–47 között épült Grassalkovich kastély parkjának meglátogatása Kazinczy legkorábbi kertélményei közé tartozik. 21, 34, 36

GYŐR – ma Győr-Sopron megye székhelye. Székesegyházának alapjai még I. István idejéből valók. A török pusztítások után barokk stílusban építették újjá (1635–50). 1774-ben, majd 1823-ban újabb átalakítások következtek. Belsejét Maulbertschnek 1772-ben, illetve 1782–83-ban készült falképei díszítik. Kazinczy nem szerette Maulbertsch barokk hagyományú művészetét, s ennek máshol is, például Eger leírásánál is kifejezést adott. A székesegyházban inkább az általa Donnernek tulajdonított domborművet értékelte, amelyek azonban a Donner-tanítvány, Jakob Gabriel Mollinarolo alkotásai. 38

GYULAFEHÉRVÁR(Alba Iulia) – város egykor Alsó-Fehér megyében, ma Romániához tartozik. A Hunyadiak síremlékei a püspöki székesegyházban ma is láthatók. Ugyancsak itt található Izabella királyné és János Zsigmond manierista felfogású sarkofágjai, amelyek Kazinczy tetszését egyáltalán nem nyerték meg, mint írta: „Igen cifrák”. A gyulafehérvári Bethlen-kollégium ma is áll, az erdélyi kései reneszánsz építészet jellegzetes példája. 23, 43

HEGYFALU – község Vas megyében, kastélyát egykor Dorffmaister István festményei díszítették. A falképeket csak a festő német nyelvű leírásából ismerjük, amelyeket Czinke Ferenc magyarrá fordítva is megjelentetett (1794). 62

HERCULANEUM(Herculanum) – ókori római város a tengerpart közelében Campaniában. I. sz. 79-ben a Vezúv kitörése Pompeji és Stabiae városokkal együtt láváréeggel borította el. Romjait 1709-ben fedezték fel. William Hamilton (1730–1803), angol követ Nápolyban 1764-től ásatásokat kezdett Herculaneum és Pompeji helyén. Kutatásainak eredményét a következő művekben tette közzé: *Observations on mount Vesuvius* (London, 1772); *Campi Phlegraei* (U.o. 1776–79); *Account of the discoveries at Pompeii* (U.o. 1777). 22, 29, 59, 75

HOTKÓC(Hodkovce) – falu egykor Szepes megyében, ma Csehszlovákiában. A Csákyak hajdani szepesvári uradalmának volt a központja, ahol a kastély körül Csáky Emánuel nagyszabású angolkerter épített ki. A kerter 1803-ban Rombauer Jánossal 24 részletben lefestette. A festmény ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található. Rombauer aprólékos kidolgozású képe, és Kazinczy leírása alapján viszonylag pontosan rekonstruálható a kerter egykori formája. A képet lásd a képanyagban. 33, 34, 35, 42, 47, 66

IPP(Ip) – község egykor Szilágy megyében, ma Romániában. A faluban észlelte Kazinczy – erdélyi útja során (1816) – a kelet-magyarországi és erdélyi hagyományos építkezés egyik legsajátosabb jellemvonását, a taposott szalmafődelet. A 19.sz.-ban ez az építéstechnikai vonás a népi építkezés körébe szorult vissza, korábban más rétegek építő kultúrájában is gyakori volt. 41

JÁSZÓ(Jasov) – nagyközség egykor Abaúj-Torna megyében, ma Csehszlovákiában. Premontrei templomát a bécsi Franz Anton Pilgram tervei alapján a kassai Salzgeber Antal vezetésével építették

fel (1745–65). Kracker festette a templom fal és oltárképeit, az ebédlő és a lépcsőház képeit (1762–64). 38

KASSA(Košice) – egykor Abaúj-Torna megye székhelye, ma Szlovákiában. Kazinczy 1786 és 1791 között volt a kassai tanulmányi kerület igazgatója. A Szt. Erzsébet plébániatemplom (dóm, székesegyház) a 14.sz. végén és a 15. sz.-ban épült. Kazinczy ellenérzését a gótikával szemben itt is kifejezésre juttatta. A franciskánusok temploma mai formáját az 1786 és 91 között történő barokk átalakítással nyerte el, szentélye gótikus maradt. A városháza egyemeletes oromzatos klasszicizáló későbarokk épület (1779) Lang Lajos pozsonyi mester alkotása. 21, 32, 37, 38, 39, 40, 49, 57

KESZTHELY – város Zala megyében. Kazinczy Rummyhoz szóló levelének részlete: „Weselenyi erzählte in Keszthely sey ein Altarblatt der Heil. Sophia. Er sagte mir auch die Inschrift ein herrlicher Gedanke. Wolten sie mir nicht sagen, wie das blatt ist, und wie diese Inschrift lautet? Wer hat das Stück gemalt?“ (Lev. XI. 2598.). Garas Klára a 18.sz. magyarországi festészetét feldolgozó munkája, és a művészeti topográfia megfelelő kötete nem tud a kérdéses festményről. 33

KISMARTON(Eisenstadt) – város egykor Sopron megyében, ma Burgenland központja. Esterházy-kastélya 1663–72 között épült. Kerti homlokzatát Charles Moreau alakította át klasszicista stílusban, angolkertjét, amely megváltoztatott formában ma is látható, ugyancsak ő tervezte. 34, 36

KOLOZSVÁR(Cluj) – város egykor Kolozs megyében, ma Romániában. A Szt. Mihály plébániatemplom, – épült a 14–15. sz.-ban – a gótikus 3 hajós csarnoktemplom egyik legszebb erdélyi példája. A Kazinczy által számontartott kolozsvári művészeket, Neuhauser Gottfridet, a rézmetsző Simon Jánost, a rajztanár Nagy Sámuel, a kőfaragó Csűrös Mihályt lásd a személynevek között. 31, 41, 42, 59

KÖRMEND – város Vas megyében. Itt áll a középkori alapokra a 18.sz. közepén épült Batthyány-kastély, amelynek kertjét 1795 után franciakertből alakították át angolkertté. A kertben állt Gessner emlékköve. Az angolkert átalakítva ma is megvan, Gessner emlékköve nélkül. Kazinczy Csehy József leírásából ismerte Körmendet. 34, 41, 48

KRASZNA(Crasna) – község egykor Szilágy megyében, ma Romániában. Itt állt Cserey Farkas udvarháza, amelynek műkincsei, könyvtára az 1849. évi szabadságharc idején elpusztultak. 36, 41, 49, 63

LUDÁNY(Ludányhalászi) – ma község Nógrád megyében. Az egyemeletes klasszicista Ráday-kastély ma szociális otthon. A 19.sz. elején épült kertje a Rádayak idejében valószínűleg nagyobb kiterjedésű lehetett. Kazinczy tervei alapján ebbe a kertbe kívánta ifj. Ráday Pál ősei síremlékeit felállítani. 46

MAROSNÉMETHI(Mintia) – község egykor Hunyad megyében, ma Romániában. Kastélyát I. Rákóczi György kapitánya Gyulay Ferenc építtette 1640 és 1642 között. Ma is áll, az 1836-os átalakítás nyomait őrizve. Az a kert, amelyet Kazinczy láthatott a kastély előtt elterülő park lehetett. 36, 42

MAROSVÁSÁRHELY(Tîrgu Mureş) – város egykor Maros-Torda megyében, ma Romániában. A hajdani Teleki-könyvtár épülete, Teleki Sámuel, Erdély kancellárjának palotája ma is áll. A könyvtár szignálatlan és datálatlan festményei, amelyek szerzőségét illetően Kazinczy is csak találgatásokba bocsátkozott Baróti Szabó Dávid, Teleki Sámuel, Brukenthal Sámuel arcképei. 23, 42

NAGYALMÁS(Almaşu) – község egykor Szilágy megyében, ma Romániában. Wass grófné férje, Wass Sámuel emlékére készíttetett emlékoszlopa, ahogy Cserey Farkas egy leveléből kiderül Nagyalmás határában egy dombon állt (Lev. X. 2353.). 41, 50

NAGYENYED(Aiud) – város egykor Alsó-Fehér megyében, ma Romániában. A kollégiumot Bethlen Gábor erdélyi fejedelem alapította 1622-ben Gyulafehérvárott, de a török dúlások miatt 1662-ben Nagyenyedre telepítették. Az 1849-es tűzvészben a kollégium számos műkincse elégett, a kollégiumkert ekkor pusztult leginkább. A Bergmann Ferenc nagyszabani festő által festett Bánffy Farkas és Bethlen Gergely arcképek ma is láthatók a kollégium épületében. 23, 36, 43

NAGYKÁROLY(Carei) — város egykor Szatmár megyében, ma Romániához tartozik. A Mátyás kori vár helyén építették a Károlyiak ősi családi fészkekét, amelyet később klasszicista és neogót stílusban alakítottak át. Ma művelődési otthon. A 19.sz. elején kiépített angolparkjában a legkülönbözőbb növényritkaságok ma is megtalálhatók. 36, 37, 48

NAGYKÜRTÖS(Vel'ký Krtíš) — község egykor Nógrád megyében, ma Szlovákiában. A 17.sz.-ban későreneszánsz stílusban épült kastélyát a 19.sz. első harmadában klasszicista stílusban átépítették. A szlovák művészeti topográfia szerint kert is tartozik hozzá. Kazinczy valószínűleg ezt a kertet írja le a Magyarországi utakban. Ambrózy Lajos helytartói tanácsos özvegyének a kertje: „A hasznavehetetlen földben vad bokrok és nagy tölgy- és nyírfák nevedtek meg. De éppen ezek a vad árkok az értelmes kertészt felette szerencsés gondolatokra vonák az utak rajzolásában.” 37

NAGYMIHÁLY(Michalovce) — város egykor Zemplén megyében, ma Szlovákiában. Dessewffy József Sztáray Mihály (1749–98) leányát, Sztáray Eleonórárt vette feleségül. Így került Dessewffy kapcsolatba a Sztárayak ősi birtokával, Nagymihállyal. Ma is áll — részben hivatal, részben múzeum — a Sztárayak 17.sz.-ban épült kastélya. Az épülő park, amelyet Kazinczy megtekintett, ennek a kastélynak a parkja lehetett. 37

NAGYSZEBEN(Sibiu) — város egykor Szeben megyében, ma Romániában. A Brukenthal palota 1781–85 között épült, múzeuma 1817-ben nyílt meg. Brukenthal Sámuel gyűjteménye azóta középkori kötérral, képtárral (16–19.sz.), népművészeti, történeti, őskori régészeti gyűjteményekkel, könyvtárral és nyomtatványtárral egészült ki. 39, 42, 46, 52

NAGYVÁRAD(Várad) (Oradea Mare) — egykor Bihar megye székhelye, ma Romániában. Schöpf képei díszítik az 1752 és 1780 között épült székesegyházat. A kupola mennyezetképe: Krisztus diadala (1776), főoltárkép: Mária mennybevétele (1778, J.N. Schöpf majd 1779, V. Fischer). Kazinczy szerint Schöpfnek ez a festése „mocskos”. Schöpf képei a püspöki palota kápolnájában 1776 előtt készültek. A főoltárkép Borromei Szt.Károlyt ábrázolja.Ma is láthatók. Elvesztek viszont a vármegyeháza Schöpf-művei: allegórikus festmények (4 db, olajkép) és Patachich püspök arcképe (olajfestmény). Kazinczy tud még egy Szt. István és egy Szt. László képről is (Lev. II. 437.). Hickelnek egykor a vármegyeházán függő képei ugyancsak elvesztek (Mária Terézia, II. József, Teleki Sámuel kancellár arcképe, 1772). Nagyvárad mellett két fürdő található ma is: a Félix-fürdő, amelynek vizét a legenda szerint Szt. László fakasztotta és a Püspök-fürdő. 27, 38, 40, 43, 50, 62

NÁPOLY — város Itáliában. A Kazinczynál Esztergomnál említett Szt. Ferenc templomot (S. Francesco di Paola) 1817-ben a Bourbonok kezdték el építeni. Mint sok európai társa, ez a templom is a római Pantheon ígázatában született. Homlokzatát korinthusi porticus díszíti. 43

NEUHAUS — kisváros Salzburg mellett Ausztriában. Parkja elpusztult. Lásd még a „LODRON” személynévről. 36

OLYMPIA(Olympia) — ókori görög szentélykörzet a Peloponnészosz Ny-i részén. Igazi jelentőségét a görögség négyévenként rendezett kultikus versenyzátékainak a színhelyeként érte el (i.e. 776-tól). Itt állt többek között az i.e. 7.sz. végi dór stílusú Héra-templom és az i.e. 5.sz.-ban épült — napjainkig viszonylag épen fennmaradt — Zeusz-templom. 20

OROSZVÁR(Rusovce) — község egykor Moson megyében, ma Csehszlovákiában. Nem tudjuk, mikor épült és milyen volt az a kastély, amely a napjainkban is álló 1841–44 között épült romantikus stílusú kastély helyén állt. Kazinczy ugyanis fogsága idején a korábbi épületet és kertjét látta. „Gr. Zichy”, akivel itt találkozott minden valószínűség szerint gr. Zichy Károly (1753–1826) a kastély akkori ura volt. 31, 34

PANNONHALMA — község egykor Győr megyében, ma Győr-Sopron megyében. A főapátság könyvtár épülete 1824–32 között épült. Itt látható ma is Szt. István és Ferenc király szobra Josef Kliebertől. A pannonhalmi kert Kazinczy leírása szerint a monostor dombjának keleti felén kezdődött, s a völgyig terjedt. 37, 43, 44, 53, 67

PANTHEON — napjainkig épségben fennmaradt, centrális alaprajzú antik épület Rómában. A római kupolás fedésnek legkiválóbb példája. I.e. 27-ben Agrippa építtette. Azóta többször átépítették. 20

PÁPA — város Veszprém megyében. Plébániatemplomát 1771–86-ig Esterházy Károly püspök építtette. Főoltárképe 1785-ben készült; Hubert Maurer Szt. István megkövezését ábrázoló munkája. A Székes Madonnát (másolat Raffaello után) s a pálos templomban őrzött Kazinczy által említett tabernákulumot a topográfia ide vonatkozó kötetei nem tartják számon. A tabernákulumra vonatkozó sorok: „Akit szerencséje Pápára vezérel egy-két pillantást vessen a tabernákulum zöld márványára is, mely egy föld alatt Veszprémben talált régi oszlopból szeldeltetett.” 37

PÉCEL — nagyközség Pest megyében. A Ráday-kastély 1744-ben épült, nagytermében található azok a mitológiai tárgyú freskók, amelyek feliratairól szó van (1764). Id. Ráday Gedeon Ovidius Metamorphoséséből vette a freskó-feliratot, 15. mondatot ismertet a felirattól az Orpheus I. kötetében (1790). Egy másik szobában Herkules 12 tettének ábrázolása díszítette a falat (1788 előtt). Ez a freskóciklus valószínűleg ugyanabban a 19.sz.-i tűzvészben pusztult el, amelyben az említett Stunder képek elégték. A földszinti terembe Schöpf festette meg a Jog allegóriáját (1784 k.?). 39, 44, 62

PEST — az ev. templom Pollack Mihály tervei szerint készült 1799–1808 között. 1811-ben szentelték föl. Az épület az ev. csarnoktemplom első, újításszámba menő megoldása. Itt látható ma is Raffaello Krisztus színévaltozásának Lochbiechler Ferenc készítette másolata. Kazinczy Báránczy Sándor életrajzában egyik jegyzetében szól erről. — A családi per, ami miatt Kazinczy igen gyakran járt Pestre, a Török Lajossal folytatott birtokper volt. Kazinczy első pesti tartózkodása alatt készült képmása (1775) elveszett, szerzőjét nem ismerjük. 20, 21, 22, 23, 25, 32, 36, 38, 43, 44, 47, 50, 52, 53, 56, 58, 70

PHAROS(Farus) — sziget Alexandria (ma El-Iszkandarija) ókori várossal szemben. Itt állt az ókori világ hét csodájának egyike, a világítótorony, a hellenisztikus kultúra egyik kiemelkedő teljesítménye. Magassága meghaladta a 100 métert. 20

PIO CLEMENTINUM(Museo Pio-Clementino) — a vatikáni múzeumok egyike. Teremegyüttese a 18.sz.-ban alakult ki. A múzeum ókori plasztikáknak, elsősorban görög műveknek ad otthont ma is. 23, 59

POZSONY(Bratislava) — egykor Pozsony megye székhelye, ma Szlovákia fővárosa. Kazinczy itt a gr. Erdődy család kertjét tekintette meg. A kert kialakítására Sanssouci-nak közvetlen hatása volt. 35, 39, 57

REGMEC(Alsóregmec) — község egykor Zemplén, ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A Kazinczy-család kúriája állt itt. Kazinczy a Fogságom naplója c. művében közli házuk alaprajzát. 22, 57

RHODOS — sziget az Égei-tengeren, Kisázsia partjai előtt. Kikötőjében egy 34 méter magas bronz Héliosz-szobor állt. Charész rhodoszi szobrász készítette az i.e. 3.sz. elején. A kolosszust a világ hét csodája közé számították. Az i.e. 227. évi földrengés döntötte romba. 20

RIMASZOMBAT(Rimavská Sobota) — egykor Gömör és Kishont megye székhelye, ma város Szlovákiában. Katolikus templomának oltárképeiről Kazinczy így írt: „Három oltártáblája van, s nem rossz kézből. A János fővételén jó musculatura látszik, de a színek nem jók. A két oldaloltár a Theresiaé és a Nepomuké.”

A szlovák művészeti topográfia szerint a Nepomuki Szt. Jánost ábrázoló mellékoltár már nincs a templomban. A Szt. János fővételét ábrázoló oltárkép ma is látható, Vinzenz Fischer munkája (da-tálatlan). A Szt. Terézia-oltár J. Zanussi festménye (1781). 44

SÁROSPATAK — egykor nagyközség Zemplén megyében, ma város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Kazinczy 1769 őszétől 1779-ig itt folytatta tanulmányait. 19, 21, 27, 46

SÁTORALJAÚJHELY — város egykor Zemplén, ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Itt állt a zempléni nemesi felkelés emlékműve, amelynek tervdokumentációjáról lásd Dr. Högye István: Kazinczy zempléni közszolgálati c. tanulmányát (In: Kazinczy Abaújban és Zemplénben, Sátoralja-újhely, 1978). Az emlékmű, amelyet végül is a város központjában állítottak fel, elpusztult, 48, 49

SCHÖNBRUNN — a Habsburgok bécsi nyaralókastélya, amelynek kiépítését Mária Terézia

idejében fejezték be. A középszárnny elsőemeleti termei a rokokó díszítőművészet kiemelkedő alkotásai. Mind a kastély építészeti kialakítása, elrendezése, mind pedig kertje a Habsburg monarchia számos főúri kastélyegyüttesének szolgált mintaképül. 21, 34, 35

SEGESVÁR(Sighişoara) — egykor Nagy-Küküllő megye székhelye, ma Romániához tartozik. Az 1556 után a lutheránusok kezére került 13.sz.-i eredetű kolostortemplomát 1677-ben újjáépítették. Kazinczy Stock András Krisztus az olajfák hegyén (1788) témájú — ma is meglévő — olajképét látta. 42

SZÉPHALOM(Bányácska) — község egykor Abaúj és Zemplén megye határán, ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Nevét Kazinczytól kapta, Kazinczy 1806-ban költözik ide feleségével, Török Sophie-val. Ma itt áll Kazinczy neoklasszicista stílusban épült emlékmúzeuma, amely a hajdani Kazinczy-ház dolgozószobájára épült rá. 22, 39, 44, 51, 52

SZIGETVÁR — mezőváros egykor Somogy megyében, ma város Baranya megyében. Dorffmaister István freskója a plébániatemplom mennyezetén (1788) a vár 1556-os török ostromának és 1689-es felszabadulásának leglényegesebb mozzanatait jeleníti meg. 55

SZIKSZÓ — község egykor Abaúj-Torna megyében, ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. 14. századi építésű, gótikus, támpilléres szentélyű református temploma hívta magára Kazinczy figyelmét. 40

SZOMBATHELY — Vas megye székhelye. Kazinczy Cseh József leírásából ismerte a város nevezetességeit. 41, 62

TATA — egykor az Esterházy-család birtokközpontja, ma város Komárom megyében. Kertjének nevezetessége a Charles Moreau által 1801-ben tervezett műrom, ma is látható. A vértesszentkereszti románkori apátság és a római Brigetio (Ó-Szőny) köveiből épült. 31, 35, 37, 43

TÉGLÁS — község egykor Hajdú, ma Hajdú-Bihar megyében. Kazinczy így ír róla: „Téglás Debrecenhez két mérföld. Beck Pál azt és Bökönyt impetrálta, s nem lévén ott az előtt semmi ház, egy kibeszélhetetlenül kies ang. kertet, s anglus izlésű házat építé.” Az O.M.F. műemlékjegyzéke úgy tudja, hogy a ma is álló Beck kastély a 19.sz. második felében épült. Feltehetően ennek a romantikus stílusban épült kastélynak az előzménye volt a Kazinczy által látott épület. 46

TIHANY — község egykor Zala megyében, ma Veszprém megyében. Kazinczy nem kis nehézségek árán kelt át a félszigeten: „Az út alkalmatlan volt; majd vízenyős réteken, majd meredek s nedves kősziklákon kellett mennem” — írja a Magyarországi utakban. Egykorú lát képe az Aurorában (1822). 34

TIHÓ(Tihau) — község egykor Szilágymegye, ma Romániában. Cserey írt Kazinczy-nak Tihó váráról, amely „... a rómaiak építése volt”, s szövege itt talált „inscriptiós kövekről” is. 41

TOKAJ — község egykor Zemplén, ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Kazinczy Igaz Sámuelnek lerajzolta a Tokaj-hegy kontúrját, aki azt a Hebe-ben meg is jelentette. Lásd a képanyagban. 60

TORNA(Turna nad Bodvou) — község egykor Abaúj-Torna megyében, ma Csehszlovákiában. R.k. templomában ma is látható az a Hubert Maurer oltárkép (Szent Péter és Pál), amelyet Kazinczy — ismervén alkotóját — már akkor magasztalt, mielőtt látta volna. 38

TÖRTEL — község Pest megyében. Törteli élményeiről így ír Kazinczy a Felsőpenczi Vida Lászlóhoz címzett episztolájában: „... kályhám mellett helyt fogok/ s visszatesszem képzeletemben magam/ a szép napokba, melyeket virult/ tulipánjaidnak gazdagsága közt,/ és a midőn a rekkenő meleg/ nyilait tovább kinn már nem tűrhethétnék,/ romod boltjában és a hűs berekben,/ barátom, együtt töltöttem veled./ Oh Törtelen élt három szép napom...” 61

VÁC — város Pest megyében. Migazzi püspök mecénási szerepéhez köthető a diadalkapu (1764) és a Canevale tervei szerint épült váci székesegyház (1763–1777). Az itt található barokkos Maulbertsch-freskók (1770–74) és Schmidt-oltárkép (1774) nem nyerték meg a klasszicizmus szépségeszményéért lelkesedő Kazinczy tetszését. Raffaello Székes Madonnájának másolata nincs a templomban. 37, 43, 44, 46

VAJDAHUNYAD(Hunedoara) — egykor Hunyad megye székhelye, ma város Romániában. 13. sz.-i eredetű várát a Hunyadiak alatt újra építették. Mai formáját 1854-ben nyerte. Kazinczy 1816-ban járt ott, de a vár nem tett rá különösebb hatást, bár részletesen leírta. 43

VEZEKÉNY(Nagyvezekény) (Vozokany) — község egykor Bars megyében, ma Csehszlovákiában. 1652-ben itt halt hősi halált a török ellen az Esterházy család 4 férfi tagja. Esterházy Imre, esztergomi érsek a vezekényi mezőn ennek emlékét emlékművel tisztelte meg (1734). 49

VIA APPIA — Rómából Brindisibe vezető ókori út, melyet i.e. 312-ben kezdtek el építeni. Nevét első építője Appius Claudius Caecus cenzorról kapta. Ilyen értelemben tehát az út építtetőjének emlékét őrzi nevében. 47

WÖRLITZ — ma helység az NDK-ban. 1764-ben Anhalt-Dessau akkori fejedelme, Lipót Frigyes Ferenc herceg itt nagyszabású építkezéseket indított el (kastély és angolpark). A park tavának egy apró szigetén áll Rousseau emlékműve. A klasszicista stílusú emlékmű a körülötte kör alakban elhelyezkedő jegenyefák együttesével az Ermenonville-i Rousseau emlékmű hatását mutatja. 48

ZEMPLÉN MEGYE — lásd a Sátoraljaújhely címszót. 48, 49

ZSIBÓ(Jibou) — egykor Szilágy megyei, ma Romániához tartozó község. Kastélyát 1770 után id. Wesselényi Miklós építtette, az erdélyi barokk egyik legjelesebb alkotása. Itt nevelkedett ifj. Wesselényi Miklós. A kastély ma is áll, jelenleg úttörőház, s parkja is a régi pompájú kertet idézi. Kazinczy Zsibó leírását az Erdélyi levelekben adja (Erd. Lev. XXV.). 35, 36, 49, 50

SZEMÉLYNÉV MUTATÓ

ABAFI LAJOS, családi nevén: Aigner — (1840–1909), kiadó, könyvkereskedő, író. Számunkra különösen érdekes a Kazinczy Ferenc mint szabadkőműves c. könyve (év nélkül). A Nemzeti Könyvtár (1878–90) 36. kötetében megjelentette Kazinczy életrajzi írásait. 41

ADAM, JAKOB — (1748–1811), bécsi akadémiai végzettségű osztrák rajzoló és rézmetsző. A Habsburg-ház számos tagjáról és magyar arisztokratákról metszett portrékat. 75

ALT JAKOB — (1789–1872), osztrák tájképfestő, litográfus, akinek az Alpok, a Duna-vidék jelentették a legizgalmasabb festői és rajzi témát. Dunai látképeinek zömét 1818 és 1822 között készítette. 55

ALTICHIERO (ALIGHIERI) DA ZEPIO — (1320–1385), Veronában és Padovában működő olasz festő. Életről és festészetről a 17. és a 18. század folyamán két könyv is megjelent. (F. Balducci, Altichiero o Aldighieri di Zevio, Notizie, I., 1681., B. dal Pozzo, Altichiero ovvero Aldighieri pittore, Vite d'pittori, etc. veronesi, Verona, 1718, p. 7.) Nem tudjuk Kazinczy melyik kiadást ismerte. 48

ÁMOR — a szerelem istene, görög nevén Erósz. A hotkóci Ámor szobor jól látható Rombauer Jánosnak a hotkóci kertről készített képén (Rombauer J.: Hotkóc kertjének részletei, 1803. MNM Történelmi Képcsarnok; lásd a képanyagban). Kazinczy Ámor az oroszlánon c. epigrammája: „Mint hajlong a gyermek alatt a gyapjas oroszlán, / S mennyei zengzetinek vad tüze mint mosolyog / S ő, a büszke, miként érezteti véle hatalmát, / És, hogy égen-földön ő egyedül az erős. / Vélem is ezt érezteti most szép Niké, miolta / Elfogva ajkaidon, durva bilincsre vetett.” 33, 41, 48, 49, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 75

ANTINOOS (ANTINOUS) — szép bithyniai ifjú, Hadrianus császár kegyeltje. A császár egyiptomi utazásakor, i.sz. 130-ban a Nílusba fulladt. Az ifjú számos portréja a Hadrianus-kor klasszicizmusának jellegzetes alkotása. Kazinczy Antinous c. epigrammája: „Kellemet önte reám metszőm, fenséget Apollra. / Én vagyok első itt, a nagy Olympon Apoll.” 26, 60, 62, 64

ÁNYOS PÁL — (1756–1784), pálosrendi szerzetes, költő, a nemesi ellenállás és a szentimentalizmus képviselője. Verseinek első kiadása Batsányi János gondozásában jelent meg: Á.P. munkáji (Bécs, 1789). Két idézett költeménye közül a Venus faragott képét idézi egy ifjú címűt közlőjük: „Hidd el csalatkozott Fídiás művében, / hogy Venust rajzolta híres műhelyében / mert arra tölcözvén igyekezetében, / azonban te képed láttszott remekjében.” 51, 52, 62, 64, 67

APÁCZAY CSERE JÁNOS — (1625–59), filozófiai és pedagógiai író, a magyar művelődés, nevelésügy és tudomány egyik kiemelkedő úttörője. Anyanyelven tanító alsófokú iskolákat és magas színvonalú, világi szakembereket is képző, felsőfokú oktatást követelt. Enciklopédiájában az ismereteket kora legjobb tudományos színvonalán dolgozta fel. 19, 34

APAFI GYÖRGY — (?–1635), Küküllő megyei főispán. „Álmélkodtam a munka szépségén, melynél soha szebb kő faragást nem láttam” — írja Cserey Farkas 1806-ban Kazinczynak, Apafi György síremlékéről. A síremlék ma a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. Elias Nicolai magas reliefű

faragásban, német díszítőelemek alkalmazásával alkotta 1635-ben. Kazinczy téved amikor a síremlék eredeti feltalálási helyének Ebesfalvát jelöli meg. A síremlék az almakeréki sírkápolnából került a MNM tulajdonába. Bővebbet lásd az Ebesfalva helynévnl. 42

APÁTI FERENC — (16. sz. eleje), költő. Valószínű középnyemesi származású. Cantilenája, mely az 1526 körül keletkezett Peer-kódexben maradt fenn gúnyos, keserű hangon korholja hűtlen barátait, a fejedelmeket, a léha lányokat, a vagyongyűjtő nagyurakat, és az erkölcsstelen papokat. 19

APOLLÓN — A görög mitológia szerint Zeus és Létó fia. A fény, a világosság istene. A görögök a hirtelen halált az ő nyilának tulajdonították, de ő küldi a gyógyulást is. Apollónt gyakran ábrázolták triumfáló szekéren. A Belvederei Apollón elnevezésű ókori márványszobrot a 15.sz. végén találták. A márványszobor a Vatikán Belvedere nevű részén állt, innen kapta a melléknevét. Kazinczy, — ahogy a kor általában — a klasszikus görög művészet csúcspontjának tekintette. Valójában i.sz. 2.sz.-i római másolat. — Kazinczy Apollón — epigrammája: „Jön, lő, s győze; bukott a szörny, az az iszonyú! / Még reng. / Rogytában a föld, még riadozza dühét. / Ő pedig a győző, nyugalomban hág fel az égnek / Szent küszöbén, társai sokszori tapsa között.” 32, 33, 60, 62, 63, 64, 71.

ARANKA GYÖRGY — (1737–1817), költő, nyelvművelő, az erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság vezéregyénisége. Elsősorban mint irodalomszervező vált nevezetessé. 37

ARMIDA ÉS RINALDO — Tasso hőskölteményének, a Megszabadított Jeruzsálemnek a szereplői. 35

ARTARIA, DOMINIK — (1775–1842), híres bécsi műkereskedő, könyvkiadó, könyvtáros. Kazinczy sokszor megfordult bécsi időzései alatt üzletében, itt ismerkedett a híres festményekről készült metszetek többségével. 22

ASZALAI (ASZALAY) JÁNOS — (1769–1796), író, sárospataki tanár. Eredetileg Szabónak hívták, Kazinczy tanácsára megváltoztatta a nevét. Részt vett a magyar jakobínusok összeesküvésében, büntetése ötévi fegyház volt. Legfőbb műve: Lessing meséinek fordítása. Ez Kazinczy fordításához (Lessing Paramythionjai) csatolva jelent meg Bécsben Lessing meséi címmel. 57

AVENARIUS — kasseli eredetű festő a 19.sz. első felében, aki főleg a Hallereknek dolgozott. Haller János grófnál Fehéregyházán, majd Bethlen Imre gr. családjánál Gáldtön rajz- és zenetanárként működött. Gáldtön ismerkedett meg vele Kazinczy 1816-ban, s főképp a Gyulay Lajos grófról készített arcképét csodálta. Erdélyt 1820-ban hagyta el, és átköltözött Budára. Itt egy évtizedig működött még. Verseygy Ferencről készített portréja budai munkásságának legjelentősebb darabja. 54

BÁJA ISTVÁN — dilettáns festő, Hunyad megyei táblabíró, az erdélyi sereg kapitánya. Kazinczy erdélyi utazásakor találkozott vele: „...ügyesen és tanultan rajzol, fest és miniatúrban portrékat úgy dolgozik, hogy ha a sors és születés arra kárhoztatta volna, ezzel Bécsben is kenyér kereshetné” — írja róla Kazinczy (Erd. Lev. 175.). 42, 59

BAJZA JÓZSEF — (1804–1858), költő, kritikus, szerkesztő és publicista. Kisfaludy Károly halála után az Aurora, majd Toldyval és Vörösmartyval az Athenaeum szerkesztője. Kritikusai példaképe Lessing. Ezt mutatja az Epigramma teóriája c. tanulmánya, amelyben a herderi gondolatokat is átvéve Lessing felfogásához igazodik. 24, 65

BALKAY PÁL — (1785–1846), festő, Bécsben tanult, majd 1817-től Egerben élt és dolgozott. Arcképeivel, oltárképeivel vált ismertté. Kazinczyt is megfestette (MNM). Kazinczy különösen másolatait tartotta nagyra. Műterme Egerben volt. Itt láthatta Kazinczy az említett műveket. 39, 53, 54, 56

BARABÁS MIKLÓS — (1810–1898), a 19.sz. legjelentősebb magyar portréfestője. Cigányok c. rajzához Petőfi írt verset. 73

BARCSAI ÁBRAHÁM — (1742–1806), költő. A bécsi nemesi testőrségnél szolgált, ezredesi ranggal vonult nyugalomba erdélyi birtokára. Költői leveleiben, bölcselkedő verseiben a francia felvilágosodás eszméit szóltatta meg. Költeményeit Révai Miklós adta ki Orczy Lőrinc műveivel együtt (Két nagyságos elmének költeményes szüleményei, Pozsony, 1789). Neje gr. Bethlen Zsuzsanna volt. 50, 68

BARKÓCZY FERENC — (1710–1765), egri püspök, 1761-től esztergomi érsek, aki az irodalom és a művészet kiemelkedő mecénása volt. Megvetette a barokk Eger alapjait. Pozsonyi nyári palotájában műgyűjteménye volt. Esztergomban ő létesítette az első könyvnyomtató intézetet. Entz Géza írt róla tanulmányt: *Barkóczy Ferenc gróf a magyar barokk-kor nagy mecénása* címmel (Esztergom, 1939. Klny. Történetírás). 75

BÁRÓCZI (BÁRÓTZI) SÁNDOR — (1735–1809), író, műfordító, Bessenyei György szellemi körének a tagja. Fordította Calprenède és Marmontel műveit, fordítói gyakorlata, esztétikai igényessége hatott Kazinczyra. Összes műveit I–VIII. kötet, életrajzával és Weiss Dávid által metszett portréjával Kazinczy adta ki (Pest, 1813–14). Az életrajzban szóba hozza Pollack evangélikus templomát, Dürer, Pheidiasz művészetét. 28, 44, 46, 51, 52, 57, 58, 59, 66, 69, 76

BARÓTI SZABÓ DÁVID — (1739–1819), költő, fordító, a klasszikus versformák kitűnő ismerője. Kazinczy társa volt a kassai Magyar Museum kiadásában. Vergilius Aeneis-éből és Milton Elvesztett paradicsomából fordít le részleteket. 62, 66, 67

BÁRTFAY LÁSZLÓ — (1797–1858), ügyvéd, a Kisfaludy Társaság tagja. Kazinczyval 1822-ben kezdett el levelezni, s levelezőtársát Széphalmon is meglátogatta. Kölcsey, Bajza, Toldy is barátja volt. Munkái: regény- és színmű fordítások, novellák, utazási leírások. 51, 53, 54, 59, 64

BARTOLOZZI, FRANCESCO — (1727–1815), olasz rézmetsző. Velencében, majd 1764-től Londonban dolgozott, ahol a király rézmetszője, az akadémia tagja volt. 2000-nél több, olasz és angol mesterek után készült, pontozó technikájú metszetet készített. 28

BATONI (BATTONI), POMPEO — (1708–1787), olasz festő. Píktúrája Raffaello és Correggio hatását mutatja, nyilván ezért szerette Kazinczy művészetét. Nagyra becsülte Winckelmann és Mengs művészeti írásait, ezek szellemében akotta sokalakos kompozícióit. 38, 61

BATSÁNYI (BACSÁNYI) JÁNOS — (1763–1845), költő, a magyar politikai líra megteremtője. Irodalomszervezői tevékenységét a Kazinczyval és Baróti Szabóval közösen szerkesztett Magyar Museum (1788–92) c. folyóiratban fejtette ki. Kazinczyval kezdetől fogva nem kedvelik egymást, világnézeti és politikai okok távolítják egymástól a két költőt. A kassai Magyar Museum első számában „A fordításról” c. írásában a modern műfordítás alapelveit fektette le. 28, 45, 52

BATTHYÁNY IGNÁC — (1741–1798), 1773-ban egri nagyprépost, majd 1780-ban erdélyi püspök lett. Legnevezetesebb alkotása a gyulafehérvári B. könyvtár. Történelmi és teológiai munkákat írt. 43

BELEZNAY MIKLÓS — (1723–1787), tábornok, fia a Mária Terézia alatt nagy szerepet vivő megegyező nevű tábornagnak. Az evangélikusok ügyvivője az udvarnál. A Kazinczy-testvérek iránt különös érdeklődéssel viseltetett. Kazinczy a Pályám emlékezetében leírja, hogyan ismerkedett meg vele. 21, 34

BEREGSZÁSZI NAGY PÁL — mérnök, rajztanár. 1819-től 40 éven át rajztanára volt a debreceni Ref. Kollégiumnak. 1833-tól a város építéseiinek a vezetője volt. 1820 és 1830 között több építésre és rajzra oktató könyvet adott ki. 43

BERVIC, CHARLES CLÉMENT — (1756–1822), francia grafikus, korának kiváló rézmetszője volt, főműve XVI. Lajos képmása. 61

BERZEVICZY GERGELY — (1763–1822), a magyar közgazdasági irodalom úttörője. Első munkája 1797-ben *De commercio et industria Hungariae* címen jelent meg Lőcsén. Közeli kapcsolatban állt a magyar jakobínusokkal. Főműve: *De condicione et indole rusticorum in Hungaria*, 1806 (A magyarországi parasztság helyzete és természete). 25

BERZSENYI DÁNIEL — (1776–1836), a nemesség utolsó nagy költője. A nyilvánossághoz főleg Kazinczy közvetítése útján jut el 1813-ban kinyomtatott kötetével. De éppen Kazinczy barátaitól érkeznek pár évvel később a műveltségét, provinciáliszmusát, stílusának darabosságát érintő bírálatok, ezért elszakad Kazinczytól is. 23, 27, 31, 41, 45, 52, 55, 56, 60, 65, 67, 70, 71

BESSENYEI GYÖRGY — (1746? – 1811), író, filozófus, kultúrpolitikus, a magyar felvilá-

gosodás első szakaszának vezető alakja. Kazinczy levélben személyesen tőle nyer biztatást az írói pályára. Említett műve, az Eszterházi vigasságok c. könyve 1772-ben jelent meg Bécsben. 21, 52

BLASCHKE JÁNOS – (1770–1833), Bécsben dolgozó rézmetsző, Schiller, Goethe, Wieland, stb. műveinek kiadásaihoz ő készítette a címképeket. Kisfaludy Sándor regéit, Kisfaludy Károly Auroráját is az ő metszetei díszítették. Kazinczy, Berzsenyi műveihez is készített illusztrációkat. 53, 54, 75, 76

BOÉR MÁRTON – (1762–1830), kolozsvári születésű festő, aki főleg Marosvásárhelyen működött. Portréival vált ismertté. M. Kiss Pál írt művészetéről tanulmányt (Műv.tört.Ért, 1957. 192–199.). 54

BÓLYAI FARKAS – (1775–1856), a marosvásárhelyi kollégium tanára, az MTA levelező tagja, a fiát, Bolyai Jánost megelőző időszak legkiválóbb magyar matematikusa. 73

BORN IGNÁC (1742–1791), erdélyi származású mineralógus, a prágai pénzverő hivatal, majd a bécsi természettudományi múzeum vezetője. ÉrdekeseK magyarországi úti levelei (német, angol, francia, olasz nyelven is megjelentek). 39

BOUFFERS (BOUFFLERS), STANISLAS JEAN – (1738–1815), francia költő. Kazinczy „Isteni költőnek” nevezi. Mint egy leveléből kiderül műveinek összegyűjtött kiadása volt a tulajdonában (Boufflers Stanislas. Oeuvres, Paris, 1786. Lev. X. 2331.). 55

BRECZENHEIM KÁROLY ÁGOST (BRETZENHEIM) – (1769–1823), herceg, császári és királyi kamarás, aki a Zemplén megyében lévő sárospataki és az Abaúj megyében lévő regéci uradalmak és várak örökös ura lett. Életrajza megjelent a Hazai Tudósítások 1823-as évfolyamában Kazinczy Ferenc tollából. 27, 45

BRINCKMANN, ALBERT ERICH – (1881–1958), német művészettörténész, a szellemtörténeti irány képviselője. Főleg a barokk művészet tér és forma problémáival foglalkozott. 40

IFJ.BRUEGHEL, PIETER – (1564 k. – 1638 k.), Pokol Brueghelnek is nevezték híres pokol-jelenetei miatt. Sok éjszakai, sőt alvilági jelenetet festett a kor manierista ízlésének megfelelően. 25, 32

ID.BRUEGHEL, PIETER – (1525–1569), a 16.sz.-i németalföldi festészet legjelentősebb mestere. Főleg falusi életképeket festett. Kazinczy sokra tartotta művészetét, noha Brueghel képeinek tematikája, előadásmódja nagyban eltért idealizáló művészetszemléletétől. 25, 32

BRUKENTHAL (BRUCKENTHAL) SÁMUEL – (1721–1803), 1777-től 1787-ig Erdély kormányzója. Nagyszebenben tudományos múzeumot alapított: képcsarnokot, éremtárt, régiségek és rézmetszetek gyűjteményét és könyvtárt. Palotáját és gyűjteményét a szebeni evangélikus gimnáziumra hagyta. Az Archiv für Geographie, Historie, Staats und Kriegskunst című folyóirat (red. Hormayer, Bécs, 1826–27) már Kazinczy életében egy katalógusszerű ismertetést ad a képtárról (az itt található festmények azonosítási problémáiról lásd: Ionescu, Theodor: Probleme identificarii tablourilor din Galeria Brukenthal, Sibiu, 1956). 39, 42, 44, 71

BRUNSWICK ANTAL – (1735–93), septemvir, két leánya volt; Mária Terézia és Jozefin. Martonvásári műgyűjteményének alapját a 18.sz. 70-es 80-as éveiben a péceli Ráday-kastélyból vásárolt képek jelentették. Testvére, József (1750–1827) ugyancsak jelentős műgyűjtő volt. 38, 41

BRUNSWICK HENRIETTE – (1789–?) Brunswick József országbíró leánya, műkedvelő, szintén festeggett. 44

BRUTUS, LUCIUS IUNIUS – i.e. 509-ben római néptribunus, majd első konzul. Két fiát – akik a király visszatérését kívánták – kivégeztette. 50

BRUTUS, MARCUS IUNIUS – (i.e. 85 – i.e. 42), a Caesar zsarnokságát megdönteni kívánó köztársaságpárti összeesküvők egyik vezéralakja. 50

BUCZY EMIL – (1782–1839), író, az Erdélyi Múzeum c. folyóirat megalapításában és szerkesztésében vett részt. A görög tragédiáról és a lírai költészetéről írt tanulmányai jelentős esztétikai írások. 58

BUDAI EZSAIÁS — (1766–1841), ref. szuperintendens, a debreceni kollégiumban költészetet, történelmet, hellén és latin irodalmat tanított. Kazinczyval számos levelet váltottak, amelyekben a nyelvújítási kérdésekről vitáztak. 29, 30

CALDERARI, CONTE OTTONE — (1730–1803), olasz építész, aki Palladio építészeti elveihez kapcsolódva tervezett vicenzai palotákat, észak-itáliai villákat. Építészeti rajzai két nagy kötetben 1808 és 15 között jelentek meg *I disegni e scritti d' Architettura del Calderari* címmel (hely nélkül). 50

CANOVA, ANTONIO (1757–1822), olasz szobrász, a klasszicizmus nagy mestere. Mitológiai témájú szobrait gyakran emlegeti Kazinczy a leveleiben (lásd Pál I: Canova és Kazinczy, in: Irodalomtörténeti Közlemények, LXXXII. 1978. 187–194. I.). Canova említett Napóleonnól készített szobra: Napóleon mint első konzul (1802. márvány, Firenze, Palazzo Pitti) vagy Napóleon álló szobra (1803–11. bronzmásolat, Milano, Brera). Mind a két szoborra illik ugyanis az a jellemzés, amelyet Kazinczy ad. — Amor és Psyche alakját Canova két szobor-kompozícióban jelentette meg. Az egyikben Psyche és Amor csókjának megelőző pillanatát örökítette meg (Amor és Psyche, 1783–93. márvány, Párizs, Louvre). A másikon Amor és Psyche áll, Psyche lepkét vesz át szerelmese tenyeréből (álló Amor és Psyche, 1796–1800. márvány, Párizs, Louvre). Mindkettő szobornak több változata van. Kazinczy metszetek alapján mind a két szobrot ismerte. Leánya sírjára azonban — mint ahogy ez egy Cserey Farkashoz 1806 szept. 25-én írt leveléből kiderül — Psyche önálló szobrát kívánta állíttatni (Psyche, Ince Blundell. Hall. mag. tul. 1789–92., másik változat: Bremen, Kunsthalle, 1793–94). Vagy pedig egy valószínűleg metszetről ismert antik Psyche és Amor szobrot („...Psyche statuája Canova után ... vagy az Amor és Psyche egymást ölelő groupja görög régiség fog állani.”). Kazinczy Canova Psyché-jére lépével c. epigrammájának ihletője minden bizonnyal az önálló Psyche-szobrok egyik metszetben látott változata volt. Kazinczy verse: „... Oh a mennyei lányka! miként ömlött el alakján / Mind az az ék, mellyel Cypris igázni szokott! / Vérem gyúl, húllong; boldog, boldog lepe! vagy te. / Kelj ki a márványból, lányka, vagy én legyek az!” — Krisztina főhercegnő síremlékéről (Bécs, ágostonosok temploma) Kazinczynak az a véleménye, hogy túlságosan dramatizált az ábrázolás. A téma inkább festői, mint szobrászi. 23, 25, 31, 32, 33, 43, 54, 62, 63, 64, 65, 66, 67

CARRACCI, AGOSTINO — (1557–1602), festő és grafikus. A bolognai barokk festőiskola egyik alapító mestere. Fáy János műgyűjteményében Kazinczy szerint két képe is volt. 38

CATO, MARCUS PORCIUS „Censorius” — (i.e. 234–149), római államférfi, i.e. 204-től 184-ig cenzor. Róma hatalmának kiterjesztése érdekében nem riadt vissza a legszigorúbb eszközöktől sem. 50, 52

CATO, MARCUS PORCIUS — (i.e. 95–46), római államférfi, a polgárháborúban Caesar ellenfele volt, ennek afrikai győzelme után öngyilkos lett. 50

CERACCHI, GIUSEPPE — (1751–1802), római születésű szobrász, aki kezdetben a bécsi udvarban működött. II. József és I. Ferenc büsztjei jelentik munkásságának főműveit. Dolgozott Washingtonban is, majd Napóleon szolgálatába állt. Born Ignácraól márványbüsztöt készített Kazinczy szerint. 39

CHODOWIECKI, DANIEL NICOLAUS — (1726–1801), lengyel származású festő és rézkarcoló Berlinben. Mint rézkarcoló vált ismertté. Kazinczy Klopstock Messiásának fordításához őt kéri fel illusztrátornak. Az elkészült rézmetszetet lásd a képanyagban. 54, 57, 58

CHOISEUL GOUFFIER — az Erdélyi Levelek (155. I.) szerint konstantinápolyi francia követ volt. 42

CICERO, MARCUS TULLIUS — (i.e. 106–43), római szónok, író, konzul. Kazinczy több beszédét magyarra fordította. 24, 32, 47, 61, 72

CIGNANI, CARLO — (1628–1719), olasz festő, a bolognai iskola tagja. Correggio és G. Reni hatott stílusára. Főműve a forli dóm Mária mennybevitelét ábrázoló falképe. 23

CLAUDE LORRAIN tkp. CLAUDE GELLÉE — (1600–1682), francia festő, élete nagy részét Rómában töltötte. Kizárólag tájképfestő volt, fényhatásokra érzékenyen, álmodozón, nosztalgikus

vággal festette az antik Rómát és a római hitvilágot idéző képeit. Kazinczynak egyik legkedvesebb festője volt. Kazinczy Nagy Gáborhoz írt episztolájában Gellée-nek, azaz Claude Lorrain-nek „mosolygó tempéi”-ről beszél. 32, 41, 61, 71

CORREGGIO, tkp. ANTONIO ALLEGRI – (kb. 1489–1534), pármai olasz festő. Merész fény és árnyék hatásaival, mozgalmas kompozícióival már túllép a reneszánsz stílus hagyományos keretein. Kazinczyra képeinek édeskés érzékisége, szelíd idealizálása hathatott. Ő illetve Ganümédész c. 1531-ben keletkezett festményeit a bécsi képtár őrzi.

Kazinczy Io és Jupiter c. epigrammája: „Elvesztem, s ah lyányka, tebenned vesztem el! E csók, / mely ajakidra nyomul engem is elragadott. / Félre, te menyirázól fordulj, szép lyányka, le hozzám; / Szedje az emberi lyány csókjait emberi száj.” 26, 29, 32, 42, 60, 62, 65

COSWAY, RICHARD, – (1742–1821), angol miniatúrafestő. Elefántcsontlapra akvarellezett miniatúr képmásaival vált híressé. Legtöbb műve a Windsor Castle-ben van. Választékos, könnyed előadását, raffinált technikáját sokan utánozták. 75

CRANACH, LUCAS, id. – (1472–1553), német festő és grafikus. A reformáció lelkes híve, művészetével ennek szolgálója, kemény rajzú képeivel, sokszor népies felfogásmódjával, szöges ellenében állt Kazinczy esztétikai ideáljával. 71

CZETTER (TZETTER, ZETTER) SÁMUEL – (1765–1819), korának legjobb magyar rézmetszője. Orosházán született, Bécsből dolgozott magyarországi megrendelőknek. 1807-től Oroszországban élt. József nádorról, Teleki Sámuelről, Dugonics Andrásról, Károlyi Józsefről, stb. készített arcképet. Kazinczynak is dolgozott. (Rózsa György: Czetter Sámuel; A Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, Bp. 1953). 56

CZINKE FERENC – (1761–1835), egyetemi tanár, 1808-tól Budán a magyar nyelv és irodalom tanára. Az említett művének címe: A hegyfalvi, történetbeli képesszálának magyarázatja. Vitézi versekben németből Dorffmaister István után szabadon fordította egy Tiszaháti magyar (Veszprém, 1794). Egyébként a nyelvújítás esküdt ellensége volt. 62

CZUZOR GERGELY – (1800–66), költő, az MTA tagja, szerzetes tanár. Ferenczy István művéről írt Mátyás szobra c. verse (dátum nélkül): – „Honban erős, békében igaz bíró vala Mátyás, / művészet, tudomány hírlí nevét, / évek századin átragyogának tettei hozzánk, s a nép ajakin él róla sok úri kaland. / Mátyás annyi dicső emléket hagyta nevének, / mily kár, hogy szobor is nem juta róla reánk!” 73

CSÁKY EMÁNUEL – (1763–1825), hivatali pályafutását a helytartótanácsnál kezdte. Élete vége felé Szepes megye örökös főispánjává nevezték ki. Mint szónokot és államférfiút korában nagyra becsülték. Ő építtette ki a hotkóci angolkertet, ahol Kazinczy meglátogatta. 35

CSÁKY ISTVÁN – (1741–1810), gróf, aki bécsi éveit után visszavonulva a szepességi Illésfalvára, kastélya mellett pompás kertet építtetett, amelyet Sanssoucinak neveztek. Az erről készült verses leírás a rokon gr. Sztáray Mihály alkotása francia nyelven, magyarra gróf Csáky István (1776), latinra Demkó János Szepes megyei növendék pap fordította (1777). Az illésfalvi Sanssoucit miután Csáky István összeveszett feleségével, maga romboltatta le. 66

CSÁSZÁR ELEMÉR – (1874–1940), konzervatív irodalomtörténész, 1909-től az MTA igazgatósági tagja. 51, 52, 64

CSEHY JÓZSEF – (1778–1812), tiszt a császári hadseregben; Kazinczyval igen sok levelet váltott. Kazinczy politikai tisztánlátását segítette elő a Csehyvel való barátság. A hadtudományokkal foglalkozó Csehy egy jellemző levélsora például: „Mit ítélsz Napoleonnak incorporatioiról? A tengerpartok által akarja birni a continenst” (Lev. VIII. 1920.). – Portréját lásd a képanyagban. 34, 36, 41, 45, 57, 75

CSENGERI JÁNOS – (1856–1945), filológus, műfordító, kolozsvári, majd szegedi egyetemi tanár. Műfordításai a legjelentősebbek. Magyar nyelvre ültette át Aiszkhülosz (1903), Euripidész (1911–19) és Szophoklész (1919) összes tragédiáját. 63

CSEREY FARKAS – (1773–1842), őrnagy, korának egyik legműveltebb nemese Erdélyben.

Jelentős műgyűjtő. 1805-től kezdve Kazinczynak egyik legbizalmasabb barátja. Kazinczy rövid életrajzot írt róla (megjelent: Hazai Tudósítások, 1807. II. 85.) és meglátogatta kastélyában Krasznán. Cserey itt lévő műkincsei az 1848–49. évi szabadságharc pusztításai során semmisültek meg. Cserey Farkas 1798-ban nősült meg. Neje gr. Haller Gábor főispán leánya volt. 25, 26, 35, 36, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 60, 63, 65, 66, 69

CSEREY MIKLÓS — (+1844), erdélyi kormányzékai tanácsos. Az erdélyi országgyűléseken az ellenzékkel tartott s mint irodalombarátot is nagyra becsülték. Kazinczyval több mint száz levelet váltott. 25, 41

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY — (1773–1805), a magyar felvilágosodás legnagyobb lírikusa. Világnézeti, költői fejlődését többek között Kazinczy segítette. Valószínű Kazinczy juttatja el hozzá Martinovics egy rőpiratát, de Kazinczy ismerteteti meg vele a német költészet újdonságait is. Több apróbb írása, így Dayka verseinek bírálata, Kazinczy kérésére, ösztönzésére keletkezett. Kazinczy nekrológot írt halálakor (Magyar Kurir, 1805.I.235.). Csokonainak sírköve c. írása megjelent: Hazai Tudósítások, 1806. II.119–20. Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve iránt tett jelentésre c. írását a Hazai Tudósításokban közölte (1806. II.252–55.). Csokonai 1836-ban emelt emlékköve Debrecenben a Hatvan utcai temetőben található. 23, 24, 32, 33, 43, 47, 48, 50, 52, 55, 64, 66, 68

CSÜRÖS ANTAL — (?–1843), szobrász, aranyozó, aki Kolozsvárott működött. Legjelentősebb művészeti vállalkozása a császárlátogatás emlékére emelt oszlop kőfaragó munkája lett volna, ha a város tanácsa az elkészült részletek állítólágos alacsony színvonala miatt ezt a tevékenységét meg nem szakítja. B.Nagy Margit sok lappangó empire síremlék és templomi felszerelés készítőjét látja benne (Reneszánsz és barokk Erdélyben, Bukarest, 1970. 297.). Csűrös Antal testvére, Mihály szobrász és festő. Főműve a székykálai katolikus templom Nepomuki Szt. János oltára. 54

DANIELE DA VOLTERRA tkp. RICCIARELLI — (1509–1566), Rómában működő festő, aki Michelangelo követője volt. A Levétel a keresztről c. műve 1541-ben készült (freskó a római Trinità dei Montiban). Kazinczy a képet rézmetszetről ismerhette. 38

DAVID, JACQUES LOUIS — (1748–1825), francia festő, a klasszicizmus kiemelkedő alakja. A nagy francia forradalom híve, majd Napóleon udvari festője volt, a császár bukása után Brüsszelben száműzetésben élt. Nagyhatású, az antik erkölcsöket példának állító kompozícióiban a forradalmi polgárság világszemlélete fejeződött ki. Arcképfestőnek is jelentős. Piktúrája száraz, a rajz szerepe válik dominánssá. Kazinczy a kortárs francia festők között a legtöbbre becsülte. — Nagy Gáborhoz írt episztolájában Kazinczy Davidnak a „Szókratész halála” című, valószínűleg metszetről ismert képére gondol (Louvre). 32, 61

DAYKA GÁBOR — (1769–1796), költő, a felvilágosodás kori szentimentalizmus kiemelkedő formaművész lírikusa. 1792-től 95-ig a löcsei gimnáziumban tanít, ott látogatja meg őt Kazinczy. Lírája Kazinczyra, Berzsenyire, Csokonaira is hat. Első életrajzát Kazinczy írta és adta ki 1813-ban. Az itt megjelent rézmetszetes képe Kazinczy rajza után készült. Csak a haj fűrtözését változtatta meg Gerstner József, aki itt egy Orpheus-gemmát használt mintául. 29, 45, 51, 57, 59, 64, 76

DELAGARDETTE, C.M. — (?–1804), francia építész, aki irodalmi munkásságán keresztül vált ismertté. Néhány ismertebb munkája: Le nouveau Vignole: Essai sur la restauration des piliers du Dôme du Partheon français (1778); Nouvelles règles pour la pratique du dessin et du lavis d'architecture civile et militaire (Paris, 1803). 48

DERER IGNÁC, — gazdasági tisztviselő Esterházy Miklós szolgálatában Kismartonban a 19. sz. első felében. A kismartoni kastélyt és kertet két munkájában írta le (Graphica exhibitio arcis et horti Kismartoniensis cum subnexa contemplatione aethica. Kismartonii, 1827; Illustr. ac Rev. Antonio Juranits humillime dedicata poetica exhibitio arcis et horti Kismartoniensis, cum contemplatione ethica tanquam anima corpori subnexa, U.ott, 1828). 66

DESSEWFFY AURÉL — (1808–1842), gr., politikus. Már 25 éves korában vezető szerepet vitt Zemplén megye politikai életében. Az 1839–40. évi országgyűlésen a konzervatív főrendiek vezére volt. Ő volt az, aki elkészítette a konzervatív párt programját. 32, 44, 56, 62

DESSEWFFY JÓZSEF — (1771–1843), gr., országgyűlési követ, több megye táblabírája s a

Magyar Tudományos Akadémia igazgatója, majd tiszteletbeli tagja. A nemzeti irodalomnak Kassán próbálja egyik központját megteremteni. A Felsőmagyarországi Minerva c. évnegyedes folyóirat alapítója. Főképp itt jelennek meg költeményei, történeti, nyelvészeti és gazdasági cikkei. Kazinczy rövid életrajzot írt róla (közli Abafi Lajos: Magyar Pantheon, Nemzeti Könyvtár, 36.k.). 24, 26, 30, 31, 36, 37, 38, 43, 48, 49, 50, 52, 53, 58, 63, 64, 67, 70, 71, 72

DIÓSZEGI (DIÓSZEGHI) SÁMUEL – (1761–1813), ref. lelkész. Debrecenben élt és dolgozott. Sógorával, Fazekas Mihállyal együtt írták az úttörő jelentőségű Magyar fűvészkönyv c. munkát (Debrecen, 1807). Diószegi önálló munkája az Orvosi fűvészkönyv... (U.ott, 1813). 46

DOLCI (DOLCE), CARLO – (1616–1686), olasz festő, érzelgős, túlcorduló költőiséggel teletöltött félalakos Madonnákat festett, ezekkel vált népszerűvé. Kazinczy Dolce madonnája c. epigrammája: „Melly báj, mely fenenség, mely isteni bánat ez arczon, / És mely szent megadás s gyermeki bizodalom! / Bús anya, mennyei szűz, e kép láttatja mi voltál: / Vidulj fel, s e kép fogja mutatni mi vagy.” 23, 27, 62, 64, 65

DOMENICHINO, tkp. **DOMENICO ZAMPIERI** – (1581–1641), olasz festő, építész. Agostino Carracci, Caravaggio hatott rá. Több képet festett Szt. Jeromosról. Főműve is Szt. Jeromost ábrázolja (Szt. Jeromos áldozása, 1614. Vatikán, Képtár). A londoni National Gallery szintén őriz egy Szt. Jeromos és az angyal c. képet tőle, és a Szépművészeti Múzeum tulajdonában is van – Domenichino egy követőjétől – egy Szt. Jeromost megjelenítő festmény (korábban az Esterházy-képtárban). Kazinczy azonban minden bizonnyal metszetről ismerte Domenichino Szt. Jeromosát. 38, 43

DONÁT JÁNOS – (1744–1830), bécsi akadémiai végzettségű osztrák festő, aki öregkorára települt át Pestre. Kazinczy a Pest-Budán élő művészek közül a legtöbbre becsülte, barátainak is portréjuk elkészítésére Donátot ajánlotta. Kazinczy arcképe 1812-ben készült (MNM Történelmi Képcsarnok). 53, 54, 55

DON CARLOS (Itt Don Carlos de Austria) – (1545–68), spanyol trónörökös, II. Fülöp és Portugál Mária fia. Elmebetegsége és egy állítólagos atyja elleni összeesküvése miatt börtönbe zárták, ahol hamarosan meghalt. Történetét erősen eszményítve – Don Carlost már már a szabadságvágy szimbólumává emelve – Schiller dolgozta fel drámájában (1787). 32

DONNER, GEORG RAPHAEL – (1693–1741), az osztrák barokk szobrászat kiemelkedő alakja. Dolgozott Bécsben, Salzburgban és Pozsonyban. 1731 és 1739 között Esterházy Imre primás szolgálatába állt. Ekkor készítette híres pozsonyi műveit (pl.: Szt. Márton lovassobrát). Magyar főúri megrendeléseknek is eleget tett (mitológiai tárgyú szobrok). Kazinczy Donner életrajzát sohasem írta meg. Garay János Donner művészetéről írt versét lásd Garaynál. 39, 73

DORFFMAISTER (DORFMEISTER) ISTVÁN – (1725–1797), osztrák származású festő, akinek legjobb művei, a szentgotthárdi és a szigetvári templom freskói a bécsi barokk iskola festői hagyományait viszik tovább. Műveit a korban versekkel ünnepelték (lásd még a Hegyfalu helynév-nél). Dorffmaister István fia, ifj. Dorffmeister István a későbarokk hagyományokat vitte tovább a 19. sz. elején. 1806-ban Csehy József-ről készített portréját a Kazinczy összkiadás számára J.G. Mansfeld metszette rézbe. 62, 75

DÖBRENTAI GÁBOR – (1785–1851), folyóiratszerkesztő. Még mint soproni diák adta ki első versesfüzetét. Kazinczy rögtön felfigyelt rá. 1814–18-ig az Erdélyi Múzeum c. folyóiratot szerkesztette. Az MTA első titkára volt (1831). Nyelvtudományi munkásságának eredménye a Régi Magyar Nyelvmélekek c. sorozata (1838–46). Kupeczky életrajza az Erdélyi Múzeum VIII. kötetében (1817) jelent meg. 23, 26, 32, 39, 40, 49, 51, 53, 59, 63, 65, 67, 70, 72

DÖME KÁROLY – (1786–1845), író, műfordító, az MTA tagja. Pozsonyban mint papnövendék irodalmi kört alapított. Itt ismerkedett meg Kazinczyval, később Baróti Szabó Dáviddal is baráti és irodalmi kapcsolatba került. Életművében kiemelkedőek Metastasio olasz író műveinek fordításai. 29

DUGONICS ANDRÁS – (1740–1818) író, matematikatanár. Budai tanárkodása idején (1777-től) írta legnagyobb sikert arató művét, az Etelkát. Kazinczy és köre népiessége, nem egyszer durva hangvétele miatt bírálta. 56

DÜRER, ALBRECHT (1471–1528), magyarországi származású, nürnbergi német festő, grafikus. Származása körüli vitákról lásd a Ráday Gedeon személynévnél. 27, 28, 39, 68

ÉDES GERGELY – (1763–1847), ref. lelkész, pentametekben, rímes hexameterekben írta verseit. Kazinczy a legtöbb versét alacsony színvonalúnak, néhányat viszont elsőrangúnak tartott. 33

EHRENREICH ÁDÁM – (1784–1852), Bécsben és Pesten működő rézmetsző és kiadó. Pesten műkereskedése volt, 1823-tól kezdve adta ki az „Icones principium” című arcképsorozatát, mely nevét a korban ismertté tette. Kazinczy számára is dolgozott. Részt vett a „Nagy kiadás” rézmetszeteinek elkészítésében. 58, 75

ENDER, JOHANN – (1793–1854), osztrák festő. Történeti tárgyú képeket festett és a miniatűr arcképfestészetet is művelte. Széchenyi István grófit mint rajzoló kísérté olasz és görögországi útján, az ő rendelkezésére festette meg a MTA címerképét. Néhány nagyméretű, akadémikus ízlésben készült olajportréja is fennmaradt. Kazinczyról 1828-ban festett arcképe ma a MTA épületében látható. 53

ÉRASIAL ? –, nagyváradi kőfaragó, aki Kazinczy levelei szerint kizárólag sírkőfeliratok kifaragásával foglalkozott. 50

ESTERHÁZY IMRE – (1663–1745), esztergomi érsek. Nem ismerjük a róla készült és Kazinczy által birtokolt Kracker-festményt. 38, 67

ESTERHÁZY KÁROLY – (1725–1799), egri püspök, az egyetemnek tervezett egri Líceum (1765–80) építtetője, akit Kazinczy Egerben személyesen is felkeresett. 37, 43

ESTERHÁZY MIKLÓS – (1582–1645), Magyarország nádora, a főúri barokk kultúra meg-honosítója Magyarországon. 34

ESTERHÁZY („FÉNYES”) MIKLÓS – (1714–1790), herceg, magas rangú katona. 1764-ben helyettesítette Mária Terézia királynőt mint Csehország választófejedelemét Frankfurtban József főherceg római királlyá választásán (ezt az ünnepséget írja le, és szól Esterházyról is Goethe a *Dichtung und Wahrheit* c. művében). Ő építtette az Esterházy-kastélyt (1766–69). A művészet nagy pártolója volt. 19

ESTERHÁZY MIKLÓS – (1765–1833), soproni főispán, a magyar testőrség kapitánya. Később diplomáciai küldetéseken vett részt, mindig nagy pompával. A tudományt és a művészetet bőkezűen támogatta. Berzsenyi ódát írt hozzá. Az Esterházy-képtár nagy részét ő gyűjtötte. Kazinczy a „bécsi Esterháznak” jelöli. 38

FACIUS, FRIEDRICH WILHELM – (1764–1843), Weimarban működő rézmetsző, éremkészítő, akit jó kapcsolat fűzött Wielandhoz, Goethehez és Herderhez. Elkészítette Goethe, Schiller, Wieland (1812) éremportréit. Rézmetszeteivel népszerűsítette a klasszicizmus nagy alakjait. 57

FALKA SÁMUEL – (1766–1825), nyomdász, betű és rézmetsző Budán, 1798-tól az egyetemi nyomda betűmetsző műhelyének vezetője. Ő metszette Verseghy Aglája c. kötete (1806), Kisfaludy Sándor Himfy szerelmei (1807) és az Erdélyi Múzeum (1814) betűit. Keze alól nem egy arckép került ki: Gr. Teleki László, Szuvorov orosz tábornok, Cornides Dániel, Éder József arcképe. 75

FARKAS FERENC (FARKASFALVI), – (1785 –?), ügyvéd, a Brunswick grófok futaki és cserevici uradalmainak ügyésze. Több közgazdasági írása mellett legjelentősebb munkája: A világ ritkaságai avagy a természet és mesterség remekei, Németből magyarázta, Pest, 1807. 20

FAZEKAS ISTVÁN – (1742–1812), evangélikus lelkész előbb Nagy-Kállóban majd Diószegen. A Hazai s Külföldi Tudósításokban megjelent nekrológban így jellemzik: „Élete módja felette egyszerű, társalkodása nyájas, víg és hol kellett, oktató, erkölcsi hivatalához s tisztességes korához illők voltak...” Kazinczyval folytatott levelezéséről a Levelezések II. és III. kötete tanúskodik. 46, 31

FAZEKAS MIHÁLY – (1766–1828), költő és botanikus, a Ludas Matyi (1804) szerzője. Magyar fűvészkönyvével (1807) megalkotta a magyar botanika műnyelvét, és bevezetett mintegy 350 új növénynevet. Részt vett az úgynevezett „Árkádia - pörben” a Debrecen védelme c. cikkével

(Hazai Tudósítások, 1806). Felfogása szerint Kazinczy úgy tekintett Debrecenre, mint az ostoba lo-kálpatrióta görög és a maradiság fellegvárára. Fazekas több szegényletes esetet is említ az Árkádiával kapcsolatban: „Az arcadiaiak Jupiter olympiai templomát kirabolták és ezzel minden görögök előtt utálatosok voltak.” Egy görög példabeszédet említ: „Hol venné-magát Arcádiában a sophista és philosophus (Lucian)”. Végül: „1805. Márcz: így jött ki egy híradás: Starb Ritter Cs. etc. és ez nem minden fundamentum nélkül való tclőző jövőndőlés volt az ő sírkövére mettzendő Arcádiára, mert hogy Arcádiában sok Rittereknek kellett lenni, ki tetszik abból, hogy geneologiájokat a holdnál előbb valónak és régibbnek tartották. Ovid. Fast. 2893.” 47

FÁY ANDRÁS — (1786–1864), író, a reformkor jelentős közéleti alakja. Első műve a Bokré-ta c. dalokat, epigrammákat, meséket tartalmazó gyűjtemény (1807) Kazinczynak ajánlva jelent meg. Politikai és erkölcsi nézeteket kifejező meséivel vált népszerűvé. Az idézett Bálteky ház (1832) c. regény, a reformkor társadalmát kritikai élel vázolja fel. 73, 74

FÁY ISTVÁN — gróf, az Abaúj megyei Fáy községben lévő kastélyában kb. száz festményből álló gyűjteménye volt. 55

FÁY JÁNOS —, debreceni tanácsos, műgyűjtő, akinek 400 képből álló gyűjteménye volt. Ennek egy részét debreceni házában, egy kereskedőnél, és az egri Líceumban helyezte el. 1812-ben Fáy arra kérte meg Kazinczyt — aki az időben éppen Bécsbe készült —, hogy adja el negyven ezer bankó-forintra becsült éremgyűjteményét a császárvárosban, s a kapott pénzen vegyen képeket számára (Lev. XIV. 3203.). A képek kiválasztásánál — esztétikai szemléletük különbözősége miatt — Fáy és Kazinczy között nézeteltérések támadtak. A Magyarországi utak illetve a Festés faragás nálunk c. Kazinczy-írárok alapján Fáy János birtokában volt Kazinczy szerint „Ferrarinak egy igen szép nativitása”, valamint „Carracci Ágoston” két képe. 38, 43, 70

FEJÉR GYÖRGY — (1766–1851), történész, író, a pesti egyetem teológiai tanára. Főműve a középkori magyar történelem oklevélgyűjteménye. (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis 1–3. köt., 1829–44). — Fejér György verse a kert szentimentális értelmezéséről tanúskodik: „A bajnoki kemény szívek / itt kegyesre lágyulnak / Az érzékeny gyenge szívek / gyönyörködve ujjulnak.” 65

FERENC — (1768–1835), 1792-től I. Ferenc néven magyar király, II. Ferenc néven a Német-Római Birodalom utolsó császára. 1804-től „Ausztiria császára” címet viselte. 22, 39, 43, 53, 56

FERENCZY ISTVÁN — (1792–1856), szobrász. Műveit Kazinczy igen nagyra tartotta; az a néhány mondat, amelyet leveleiben leír róluk Kazinczy esztétikai szemléletének kulcsát jelenti. Lényege az, hogy a klasszikusokhoz való igazodást formai és tartalmi tekintetben a szobrászatban értelmezte különösen szigorúan. Csokonai, vagy a saját készülő portréjával kapcsolatban nem a hasonlítás, hanem a „nemesítés” foka érdekli. — Ferenczy Pásztorlányka c. szobráról Kazinczy verset írt (Hebe, 1825). Ugyanitt a szoborról készült rézmetszet (Schöffert-rajz, Berkovetz metsz.). Kazinczy Ferenczy művét Graphidionnak nevezte. A szoborhoz írt epigrammája: „Lyánka, találva van ő! s te mosolyogva csudálod, hogy arcját, / A homok illy híven szökteti vissza feléd. / Szóllj, ki vezette karod? ki sugalta kebledbe, hogy ezt mered? / Mert e gondolatod egy kegyes Isten adá. / „Ámor hagyta hogy az ujjam rajzolja szeretve, / S a mit nekem hagyott, hagyta Ferenczynek is.” — Ferenczy István Kazinczy Ferencről készült portréja több változatban maradt fenn. Az eredetit ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Egy változata a Magyar Tudományos Akadémia birtokában van (egykor Ferenczy István bátyjának a tulajdona volt). Másik változata a széphalmi Kazinczy-mauzóleumban található. Ezt 1859-ben Marschalkó János fejezte be. — Kisfaludy Károly emlékműve (1830–34, pozsonyi gránit és rusziczai márvány) a második világháborúban részben elpusztult, töredéke a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében van. — A Mátyás-emlékmű csak terv maradt (a Mátyás-emlék terve 1847, ecsettel színezett tusrajz, MNG), két domborműve készült csak el. — Kazinczy Ferenczy Csokonairól készült szobrát 1824-ben látta először a Református Kollégium könyvtárában. A Kedveskedő c. bécsi lapban (1824) azt írja róla: „Nem Csokonai, s az nem is szükség... A Plasztika nem a Hasonlóságot tette céljává, hanem a Szépítést...” Az antikos műveltségű Kazinczynak a magyaros öltözet hangsúlyos alkalmazása nem nyerte el a tetszését. 26, 43, 50, 51, 55, 56, 61, 63, 64, 68, 73

FERENCZY LAJOS —, ügyvéd Borsod megyében, 1818-tól a Tiszán inneni ref. egyházkerület jegyzője. Költeményeiről Kazinczy levélben kritikát írt. 63

FERRARI, GAUDENZIO — (1480 körül — 1546), olasz (lombardiai) festő, B. Luini tanítványa volt. Varallói freskói és saronói falképei jelentik életművének csúcsteljesítményeit. Stílusára hatott Correggio piktúrája. Olajfestményei közül zenélő angyal-képei a legismertebbek. Fáy János tulajdonában Ferrarinak volt egy képe. 43

FESTETICS LÁSZLÓ — (1786–1846), gr. Festetics György fia, jóllehet akárcsak apja, Festetics László is bőkezű pénzbeli támogatással segítette a hazai intézményeket, léha élete, gondatlan gazdálkodása az anyagi csőd szélére juttatta. 55

FISCHER, JOSEF — (1764–1822), bécsi akadémiai végzettségű rézmetsző és grafikus, aki magyarországi megrendelésekre is dolgozott. Vág menti tájképeinek (12 lap, színes aquatinta) rézmetszeteit 1818-ban maga adta ki *Mahlerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* címmel. A második kiadás Mednyánszky Alajos gondozásában jelent meg (1826). Kazinczy ezt ismerteti a Felsőmagyarországi Minervában (1827). Kazinczy a Festés, faragás nálunk (1812) c. tanulmányában két Fischer-képet ír le: „...egyike az Orczy-kertnek egy partiáját” ... — a másik — „...egy Budára tett kinézését adja...” A képek Orczy László tulajdonában voltak. 38, 55

FRÁTER GYÖRGY (MARTINUZZI) — (1482–1551), bíboros érsek, államférfi. Portréja, amelyet Kracker festett róla és Kazinczy tulajdonában volt eredetileg, ma lappang. Kazinczy a Tudományos Gyűjtemény 1820. évi XI. kötetében életrajzot közöl róla. 38

FRIGYES II. (NAGY) (ur. 1740–86), porosz király, a felvilágosult abszolutizmus kiemelkedő képviselője. Berlin utcáit ő alakíttatja át nyílegyenes széles utakká. Erre céloz Kazinczy. 40, 41

FÜGER, HEINRICH — (1751–1818), bécsi festő, aki hosszabb itáliai működése után Bécsben telepedett meg. 1784-től a Belvedere képtárának az igazgatója lett. Habár idealizáló felfogásban, Mengset követve festett, Kazinczy amellett, hogy dicséri, többször korholja is. Egyik levelében fölhevítve a figyelmet arra, hogy Füger nem olvas elég Winckelmann-t és Mengset, pedig a legmagasabb rendű művész, a „poétai művész” számára ez elengedhetetlen. 25, 32, 38, 54

FÜREDI VIDA —, Kisfaludy Sándor írói álneve (Tudományos Gyűjtemény, 1818. VI. A recensioról). Korábban sokat vitatott írói álnév volt. 31

FYT, JAN — (1611–1661), flamand festő, F. Snyders tanítványa volt, akitől az állatfestést kiválóan elsajátította. Híresek finom érzékkel megfestett tájképei. 41

GANÜMÉDÉSZ (GANYMEDES) —, görög mondai alak, Trósz király fia. Szépsége az isteneket is elbűvölte. Zeusz sas képében magával ragadta az Olümposzra, és az istenek pohárnokává tette. A legismertebb képzőművészeti ábrázolása Correggio festménye. 60

GARAY JÁNOS — (1812–1853), költő, lapszerkesztő. Rájnis és Virág Benedek versei voltak rá nagy hatással. Garay említett Közteher c. verse (datálatlan): „Látta az oltáron Pozsony egyházába a szónok / Szent Márton lovagot s lába alatt a szegényt, / s a mit a szent, a koldussal tett, azt egy egész hon / összes koldusaival tenni a szónok hevül. / Meghasítá testén a kiváltság bő köpenyegjét / s kit betakar vele, az a hazai népe vala.” (G.J. összes munkái, teljes kiadás, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és életrajzzal kísérte Ferenczy József, 1886). 73

GATTERER, JOHANN CHRISTOPH — (1727–1799), német történész. 1759 óta a göttingeni egyetemen történelmet tanított. Összefoglaló világtörténelmi munkákat és a segédtudományokkal foglalkozó műveket írt: *Abriss der Heraldik* (Göttingen, 1774); *Abriss der Diplomatik* (Uott, 1798). 28

GELEI (GELEJI) JÓZSEF — (1754–1838), műfordító. Szacsavay Sándor bécsi Magyar Kurir-jának segédszerkesztője. Fordításai: *Ifjabbik Robinzon* (Íródott a gyermekeknek ... J.H. Kampe által. Fordítódott németből magyarra, Pozsony, 1787); *Hallónak boldog estéje*, fordítás németből, 1788. Pozsony). 59

GELLÉE — lásd Claude Lorrain 32, 41, 61, 71

GERSTNER JÓZSEF — (1768–1813), észéki eredetű rézmetsző aki egész életét a császárvárosban töltötte. Tájképeket, regényjeleneteket, arcképeket metszett rézbe. Kazinczynak is dolgozott, s az ő rajza után készült Dayka Gábor arcképe (1813). 76

GESSNER, SALAMON — (1730–88), svájci német költő és festő. A rokokó legjellegzetesebb képviselője a német irodalomban. Versei és drámái mellett modoros, szentimentális prózai idilljei tették világszerte ismertté. 1788-ban Kazinczy Ferenc fordításában jelentek meg ezek az írások Gessner *Idylliumai* címmel. Kazinczynak első kedvelt világirodalmi írója volt Gessner, akinek özvegyével érdekes leveleket váltott. 21, 23, 26, 34, 35, 48, 56, 58, 66, 75

GINOVSZKY (GINOWSZKY) JÓZSEF — (1800–1857), bécsi akadémián tanult, Eperjesen működött, zsánerképfestő. Túlnyomórészt vadászjeleneteket, staffázs-állatalakkal teli tájképeket festett. Kazinczy Kis Jánoshoz 1825 febr. 23-án írt levelében említi a nevét egy eperjesi festő tulajdonában lévő Magdolna-képpel kapcsolatban, amelyről sem Rombauer, sem Ginovszky nem tudták meghatározni „kitől van”. 45

GIULIO (GULIO) ROMANO, tkp. Giulio di Pietro Pippi dei Gianuzzi — (1499–1546), olasz építész, festő, dekorátor. Raffaello tanítványa, mestere halála után a vatikáni Stanzák kifestésének folytatója. Legfontosabb építészeti műve a Palazzo del Tè Mantovában. 32

GLEIM, JOHANN WILHELM LUDWIG — (1719–1803), német költő, Legjelentősebb műve: *Preuss (Kriegslieder)*. Akárcsak Kazinczy, ő is gyűjtötte a barátairól festett portrékat. 52

GOETHE, JOHANN WOLFGANG — (1749–1832), német költő, dráma és regényíró. Kazinczy fogsága előtt négy Goethe-drámát fordított (*A vétkesek, A testvérek, Clavigo, Stella*). Lelkesedett az *Iphigeneia* mély humanizmusaért. Esztétikai nézeteit Schillerével, Winckelmannéval együtt a legtöbbre becsülte. 19, 25, 27, 30, 32, 33, 46, 64, 65, 69, 70

GORGÓ —, szörnyeteg a mitológiában. A mítosz szerint eredetileg gyönyörű nő volt, de versenyezni kívánt Pallasz Athéné szépségével, ezért az istennő bosszúból rúttá változtatta. Perszeusz levágta a fejét, s azt az istennő pajzsára tűzte. Homérosz az *Odüsszeiában* csak egy Gorgóról, illetőleg annak is csak a fejéről tud. Más írók három Gorgóról beszélnek. A három Gorgó közül az egyik halandó, ez Medúza. 24, 33, 43, 58

GORÓ LAJOS (AGYAGFALVI) — (1786–1843), cs.k. mérnökkari százados, katona, régész. Pompeji romjait a *Wanderungen durch Pompeji* (Wien, 1824) c. munkájában írja le. Kazinczy e műről kritikát írt. 67, 68

GROHMANN, JOHANN GOTTFRIED — (1763–1805), német művészeti író. Kazinczy valószínűleg a *Handwörterbuch der bürgerlichen Baukunst und schönen Gartenkunst* c. művét (Leipzig, 1804) ismerte. 35

GROSSCHMIDT RÓZA ANTAL — festő a 19.sz. elején Kelet-Magyarországon. Kazinczy 1810. szept. 19-én kelt levelében Döbrentei Gábor figyelmébe ajánl egy ilyen nevű festőt: „Tarczalón, Tokaj mellett van egy Grosschmidt nevű Úr, a fija a Máramarosi megholt Camerális Administrátornak” (Lev.VIII.1838.). Lyka úgy tudja, hogy a tarczali Grosschmidt Róza Antal bécsi iskolázottságú volt, inkább a maga gyönyörködtetésére festett. 1812-ben Kazinczy nejeének képeről készített másolatot. 54

GRUND, NORBERT — (1717–1767), cseh festő. Kizárólag Prágában dolgozott. Kisméretű, az atmoszférikus hatásokat jól érzékeltető tájképei voltak különösen népszerűek. Képeit Kazinczy Kracker lányánál látta Egerben. 40, 68

GRÜNER, VINCENZ RAIMUND — (1711–1832), prágai születésű, Bécsben tevékenykedő rézmetsző, író, aki a német klasszikusok és az antik szerzők műveinek kiadásaihoz készített illusztrációkat. 58, 68, 75

GUZMICS IZIDOR (LÁSZLÓ) — (1786–1839), bencés pap, műfordító, Kazinczy híve és egyik leghűségesebb levelezőtársa. Az Egyházi Tár c. folyóirat szerkesztője. Irodalmi munkásságának legmaradandóbb emlékei görög fordításai (Szophoklész és Euripidész is fordított). Kazinczy nagy

szeretettel ír róla a Magyarországi utak c. művének lapjain (Bp. 1878. 53. l.). 1831. április 9-én találkoztak Pannónhalmán. 24, 25, 33, 43, 53, 56

GYÖNGYÖSI (GYÖNGYÖSSI) JÁNOS — (1741–1818), református lelkész és költő. Rímes hexameterekben, u.n. leoninusokban írta verseit. Kazinczy és köre az ízlésbeli eltérélyedés kirívó példái között emlegette. Verseskötete: Gy. J. magyar versei (1790), majd bővítve (1802–1803). Kazinczy rövid írása Gyöngyösi Jánosról megjelent: Tudományos Gyűjtemény, 1818. V. köt. 33

GYULAY-CSALÁD — A Gyulay-családnak azon ágáról van a szövegrészben szó, amelynek tagjai a 17. sz. elejétől Erdélyben mint marosnémeti és nádaskai grófok játszottak szerepet. 42

GYULAY KAROLINA — Kazinczy utolsó nagy szerelme, grófnő, akit Kazinczy leveleiben Lottinak szólított. Gyulay Karolina sokáig nem ment férjhez, Kazinczy szerelme úgy tűnik nem maradt viszonzatlan (lásd erről: Szauder József: Veteris Vestigia flammae — Kazinczy szerelme —, in: Az estve és az álom, Bp. 1970. 347–433.). 27, 50, 51, 55

GYULAY LAJOS — (1800–1869), gróf, erdélyi politikus, aki Döbrentei és Kazinczy hatására maga is írogatott. Kazinczyt személyes okok is hozzá fűzték: volt szerelmének, Kacsándy Zsuzsannának a fia volt. 52, 53

HALLER JÁNOS — csábigorbói gróf, akire 1785-ben id. Wesselényi Miklós birtokrendezési nézeteltérések miatt megharagudott, és 400 darabonttal és jobbaggyal megostromolta kastélyát. A császár ezért Wesselényit Kufstein várába záratta. 32

HALLER JÁNOS (? — 1839) — gróf, Fehéregyházán volt birtokainak központja. Kazinczy egyik legkedvesebb erdélyi barátja volt. 36

HAMPEL JÓZSEF — (1849–1913), archeológus, a budapesti egyetem érem és régiségtárának professzora. Sok egyéb tevékenysége mellett behatóan foglalkozott a magyar királyi korona történetével, ábrázolásaival. Így érdekelhette Kazinczynak a koronáról készített rajza is. 22

HARRON — Valószínű, hogy kortárs francia rajzoló volt. Kazinczy ide vonatkozó sorai: „Kévé ideje, hogy Harron Párisban Poussinnek tiszteletére egy szacellumot rajzolt — eddig talán készen áll —, melyben Poussin állóképének lábkövébe ezen mély értelmű szóknak kell vala vésetni... Et in Arcadia ego (lásd Landons französische Kunstannalen, II. Band. I. Abtheilung, Kupfer XIII. und XIV.).” 47

HEBE — az ifjúság istennője. A megdicsőült Héraklész halhatatlan felesége az Olümposzon. Ilyen címmel adta ki Igaz Sámuel a zsebkönyveit (1823–26). 49, 53, 55, 60, 70

HEINRICH, THUGUT — (1800–?), osztrák festőművész, aki a magyar fővárosban is huza-mos ideig élt. A gr. Brunswick háznál a Krisztina-városban lakott (Lev.XXI.5062.5073.). Heinrich Kazinczyról készített képe nem maradt fenn, csak a róla készült litográfia (Rohn Alajos 1859). 53, 54, 55, 70

HEINTZ (HEINZ) JOSEF, id. — (1504–1609), német festő. Rómában tanult, Prágában II. Rudolf császár udvari festője volt. Mitológiai kompozícióit és arcképeit a manierista stílus jellemzi. Főművei: Perszephoné elrablása, Lóth és leányai (Drezda, képtár). Correggio ló-festményéről készített másolata lappang, Correggiótól csak egy másolata maradt fenn (Madonna gyermekkel, Prága, képtár). 29

HÉLIODÓRA (HELIODORA) (nap ajándéka) — az ókori görög epigrammákban gyakran előforduló női név. Kazinczy, mint ezeknek az epigrammáknak jó ismerője, átveszi és felhasználja saját versében is ezt a nevet, mint az eszményi női szépség fiktív megszemélyesítőjét. Kazinczy Heliodorához c. epigrammája: „Tartsa meg Európát, Lédát, Semeléit, loit) A nagy Zeüs: az enyém, Heliodora, te vagy.” 62, 63, 64

HELMECZY (BIERBRAUER) MIHÁLY — (1792–1852), író és fordító. Jelenkor címen lapot szerkesztett. A nyelvújítás túlzó képviselőihez tartozott. Ő rendezte először sajtó alá Berzsenyi műveit. 22, 29, 32, 53, 54, 55, 57, 58

HENSZLMANN IMRE — (1813–1886), archeológus, művészettörténeti író, kritikus. A Kis-

faludy Társaságban tömörült haladó reformkori értelmiség egyik kiemelkedő képviselője. Tudományos érdeklődési területe elsősorban a középkori magyar művészet volt, de kortárs művészeti kritikákat is írt. 73

HÉRAKLÉSZ —, latinul: Hercules, magyarul Herkules is. Görög mondai hős. A minden nehézségeken úrrá levő akaraterő szimbóluma. 59, 75

HERDER, JOHANN GOTTFRIED — (1744–1803), német író, költő, kritikus, műfordító, idealista filozófus. Kutatásainak nagy összefoglalója az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791) c. műve. Életművével hozzájárult az elvont ész, a meddő „józan okoskodás” filozófiai egyeduralmának megdöntéséhez. Kazinczy az Erdélyi Múzeum IV. kötetébe „A szép tudományok befolyásáról a felsőbb tudományokra” c. Herder-írást fordította le. 19, 25, 29, 31

HÉRODOTOSZ, (HERODOTUS) — (i.e. kb. 484–425), görög történetíró, aki a görög-perzsa háborúk eseményeit dolgozta fel, de kitért a perzsa birodalom, Asszíria, Egyiptom és a szkíták leírására is. Itt említi Ninive kertjeit is. 20

HESS JÁNOS MIHÁLY — (1768–1833), festő és rézmetsző, a magyar klasszicista és korai romantikus oltárképfestészet legjelentősebb alakja. 1791 és 1794 között Bécsben Maurer tanítványa. Itt lett a cs.kir. mérnökkari akadémia rajztanára. Számos oltárképet festett (Eger, Esztergom, stb.). Néhány művét maga metszette rézbe. Az esztergomi székesegyház számára készült képe: Vajk megkeresztelése (1822), erősen megcsontkítva, ma a bazilika belső sekrestyéjének falán függ. Hessnek a Vajk megkeresztelkedése c. művéről bővebben ír Prokopp Gyula: Adatok Hess János Mihály (1768–1833?) festészetéhez (Műv.tört.Ért. 1981. 200–206.) 43

HICKEL JÓZSEF — (1736–1807), kamarai festő. Mária Teréziának kedvelt embere volt, a királynő pénzbeli támogatásával utazta be Olaszországot. Leghíresebb művei: Mária Terézia és II. József arcképei. Többször dolgozott magyar megrendelésre. Kazinczy a Festés faragás nálunk (1812) c. munkájában említi Hickel Splényi Mihályról készült arcképét a Zemplén megyei Szilváson, valamint Nagyváradra készült portréit. 38

HIRSCHFELD KERESZTÉLY — német botanikus. Az a műve, amelyet Kazinczy ismert minden valószínűség szerint a „*Theorie der Gartenkunst*” című 5 kötetes munka (Leipzig, 1775–1780). 34, 35, 47, 50, 65

HOLÉCZY MIHÁLY — (1795–1838), ev. lelkész, esperes, a komáromi egyházközség iskolájában tanító. Történeti írásai a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg. 54

HONDEKOETER (HONDECOETER), MELCHIOR — (1636–1695), holland festő, Hágában s Amszterdamban működött. Leginkább madarakat, pávákat, galambokat, indiai kakasokat festett. Aprólékos kidolgozás, nagy természetűség jellemzi képeit. 68

HORATIUS, FLACCUS, QUINTUS — (i.e. 65–i.sz. 8), az ókori Róma legkiválóbb lírikusa. Hatása Kazinczy korában elsöprő erejű. Virág Benedek teljes Horatius-fordítása mellett Csokonai és Vörösmarty is lefordította több költeményét. Maga Kazinczy is több versét ültette át magyar nyelvre. 26, 29, 64

HORVÁTH ÁDÁM, PÁLÓCZI — (1760–1820), költő és népdalgyűjtő. Gondolkodását a felvilágosodás és a szabadkőművesség eszméi irányították. Irodalmi kapcsolatokat tartott fenn Csokonaival, Ányos Pállal, Kazinczyval, de ez utóbbival később ízlés és szemléletbeli különbségek miatt elhidegedtek egymástól. Eposzokat írt (Hunniás, Rudolphiás), de életművének értékesebb része lírája és dalgyűjtő tevékenysége. Életrajzát, — „tulajdon szavaival” — Kazinczy közölte (Tudományos Gyűjtemény, 1822.II.köt. 68–73 l.). 29, 41, 52

HORVÁTH ENDRE (PÁZMÁNDI) — (1778–1839), költő. Téten volt hosszabb ideig plébános, itt Kazinczy is meglátogatta. Az Árpádiász c. eposza (1831) hatalmas hatással volt korára. Bírálatot írt — N — névjegy alatt Kazinczy fordítói elveiről a Tudományos Gyűjtemény 1818. évf. IV. füzetébe. 27, 31, 68, 71, 73

HORVÁTH ISTVÁN — (1784–1846), bölceleti doktor, egyetemi tanár. Ürményi József országbíró fiainak házitanítója, az Ürményi család elválaszthatatlan bizalmi embere. Kazinczyval 1803-

ban ismerkedett meg, s vele állandóan nyelvészeti kérdésekről vitatkozott. 1837-től a pesti egyetemen magyar nyelvet és irodalmat tanított. Nyelvészeti munkáiban a naívu nacionalista etimologizálás képviselője. Életrajzát, melyet Kazinczy írt, lásd Abafi Lajos: Magyar Pantheon c. művében. 45, 54, 56

HÖFEL (HÖFFEL), BLASIUS — (1792–1863), bécsi rézmetsző. Donát János képei közül jónéhányat rézbe metszett. Dolgozott magyarországi megrendelésre is. 37, 54

HUNFALVY PÁL — (1810–1891), nyelvész, az újkori összehasonlító finnugor nyelvészet egyik megalapítója. 72

HUNYADI JÁNOS — (? 1407–56), a török elleni küzdelmek kiemelkedő magyar hadvezére, 1446-tól 1452-ig Magyarország kormányzója. Síremlékét Kazinczy Gyulafehérváron látta. Hunyadi János fiának Lászlónak a tumbáját ugyancsak itt tekintette meg. 43, 60

HUPMANN — a bécsi akadémia festészeti osztályának növendéke, aki valószínűleg nem érett jelentős mesterré, mert nevét a szaklexikonok sem említik. 37

IGAZ SÁMUEL — (1786–1826), író, lapszerkesztő. A Magyar Kurir egyik szerkesztője volt. Szépirodalmi zsebkönyveket adott ki, melyek a magyar romanticizmust készítették elő. Bécsben jelent meg: Zsebkönyv (1822), Hebe (1823–26). Kazinczy szoros kapcsolatban állt vele. 53, 59

IMRE SÁNDOR — (1820–1900), irodalomtörténész, nyelvész. A magyar nyelvtörténettel foglalkozó munkái a legjelentősebbek. Tanulmányt írt Kazinczy nyelvújításáról (Szépirodalom, Fügylő, 1862). 18

IO (IO) — Inakhosz király leánya, Zeusz kedvese a mitológiában, akit a féltékeny Héra tehéné változtatott. A legismertebb ábrázolása Correggiótól származik (Bécs, képtár). 29, 42, 62, 65

IPHIGENEIA (IPHIGENIA) — görög mitológiai alak, mükénéi királylány, Agamemnón és Klütaimnéstra lánya. 32

IPOLYI ARNOLD — (1823–1886), katolikus püspök, művészettörténész, az MTA tagja, a középkori magyar művészet kutatója. 72

IZABELLA — (1519–59), magyar királyné, Jagelló Zsigmond lengyel király leánya, Szapolyai János felesége (1539-től). Szapolyai halála (1540) után fia, János Zsigmond kiskorúsága idején Erdély kormányzója. Síremlékét Kazinczy a gyulafehérvári székesegyházban kereste fel. 43

JANKOVICH MIKLÓS — (1773–1846), műgyűjtő. A budai kir. udvari kamaránál szolgált titkárként, majd a hivatali pályától visszavonulva az oklevelek, irodalmi ereklyék, ékszerek gyűjtésével foglalkozott. 63000 kötetnyi könyvgyűjteménye ma az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van. Kazinczy Wadasi Jankowich Miklóshoz címmel episztolát írt hozzá. 45, 61

JÁNOS ZSIGMOND — (1540–71), Magyarország választott királya és Erdély első fejedelme. Szapolyai János és Jagello Izabella fia. Anyja halála után 1559-ben vette át az uralmat az ország keleti részén. 1570-ben a speyeri egyezményben lemondott a királyi címről, Miksa pedig elismerte erdélyi fejedelemnek. Gyulafehérvári síremlékét Kazinczy túlságosan „cifrának” találta. 43

JASCHKE, FRANZ — (1775–1847), tájképfestő. Tájképei főleg azon utazásai alatt készültek, amelyeket Lajos főherceg kíséretében a török határszélre (1807–8), illetve Rajner főherceg kíséretében Bukovinába, Galiciába, Erdélybe és Magyarországra tett (1810). Aprólékos, dokumentummérvényű képeket festett. Tevékenységéről lásd Rózsa György: Adatok Franz Jaschke tájképfestői működéséhez, in: Művészet és felvilágosodás, Bp. 1978. 443–465. 54

JOHN, FRIEDRICH — (1769–1843), bécsi rézmetsző, rajzok, festmények után készített arcképeket. „Ő olyan, a ki ha nem szép a festés, a képet fel sem vállalja ... fizethetetlenül drága” — írja róla Kazinczy (Lev. VIII. 1887.). Valóban kiváló festmények után készített rézmetszeteket, így például Füger Batsányi-portréja után. Kazinczy azonban elégedetlen volt azzal a munkájával (pontozó modorú rézmetszet), amelyet Kininger Kazinczyt ábrázoló rajza után készített. 29, 52, 53, 54, 58, 71, 75

JÓSIKA JÁNOS — (? –1843), erdélyi nagybirtokos Hunyad megyei főispán. Kazinczy 1816.

aug. 16-án találkozott vele az erdélyi Branyicskán: „Branyicska Martinusiusnak lakója [lakhelye] volt: még áll kápolnája, s Jósika régi falainak szennyét respectálja” (Lev.XIV.3246.). Kazinczy verset írt Jósika Jánoshoz (Lev.XIV.3301.). 64

II. JÓZSEF — (1741–90), 1780-tól 90-ig magyar király, 1764-től német-római császár. 25

JÓZSEF — (1776–1847), Habsburg főherceg, II.Lipót magyar király fia, ötvenegy éven át Mo. nádora. Sokat tett a reformkori Pest-Buda városrendezéséért, kulturális fellendüléséért. 35, 55

JUPITER, (IUPPITER) —, a római vallás főistene, az istenek és emberek királya. Tiszteletének központja a capitoliumi Jupiter-templom volt. 20, 62, 64

JÜGEL, JOHANN FRIEDRICH — (? –1833), berlini rézmetsző és könyvillusztrátor. 1826-tól a berlini képzőművészeti akadémián tanított. Grafika–technikai újításaival vált híressé. 54

KANT, IMMANUEL — (1724–1804), a klasszikus német idealista filozófia nagy alakja. 25

KÄRLING (KAERGLING), JOHANN TÓBIÁS — (1780–1845), Augsburgban született, 1801-ben Bécsbe ment, s itt a belvederei képtár igazgatójával, Peter Krafftal volt baráti viszonyban. 1809-ben költözött Pestre, s itt élt haláláig. Népszerű arcképfestő volt. Arcképet készített Spissich Jánosról, Majláth Györgynéről, Trattner Jánosról, stb. 54, 75

KÁROLY AMBRUS (ESTEI), — (1785–1809), osztrák főherceg, magyar kir. herceg, esztergomi prímás. 1808 jan. 25-én lett prímássá, de már 1809. szept. 2-án meghalt. Síremléke, Pisani Giuseppe alkotása, az esztergomi bazilikában van. 43

KAUFFMANN, ANGELICA — (1741–1807), svájci festőnő. Rokokó és klasszicista jellegű történeti és allegorikus képeket festett. Itáliában Winckelmann művészet-szemlélete hatott rá. Portréi a legjelentősebb alkotásai. A Szépművészeti Múzeum egy önarcképét és egy mitológiai kompozícióját őrzi. 32

KAZINCZY ANDRÁS — (1738–1804), itt Kazinczy Ferenc nagybátyja (K.F. dédapját is így hívták), aki 1777-ben az Albert szász, tescheni herceghez rendelt Zemplén megyei küldöttség tagjaként Kazinczy Ferencet is Bécsbe viszi. Az út döntő jelentőségű Kazinczy esztétikai képzése szempontjából, hiszen rövid bécsi tartózkodásának szinte minden idejét a Belvedere műkincsei között tölti. Amikor Kazinczyt a Martinovics-féle összeesküvés miatt elfogják, Kazinczy András személyesen megy el a császárhoz kegyelmet kérni. Kazinczy Ferenc nekrológja K. Andrásról megjelent: Magyar Kurír, 1805. 203. 59, 70, 75

KAZINCZY DÉNES — (1761–1824), Kazinczy legidősebb öccse, 1803-tól Bihar megye alispánja, majd kir. tanácsos Nagyváradon. Kazinczy Ferenc és meglehetősen léha életű öccse között igen hideg volt a viszony. 21

KAZINCZY EUGÉNIA — (1807–1902), Kazinczy Ferenc és Török Sophie másodszületett leánya. Később Kraynik Imre felesége. 52, 53

KAZINCZY LÁSZLÓ — (1763–1807), Ferenc negyedik testvére. Katona volt, az ezredesi rangig vitte. Eleinte meghitt viszony volt a két testvér között, később elhidegültek egymástól, levélváltásaik is elmaradtak. Kazinczy róla írt életrajza megjelent: Hazai Tudósítások, 1807.II.176. 41

KAZINCZY MIKLÓSNÉ — Békés megye táblabírájának, Kazinczy testvérének, Kazinczy Miklósnak (1774–1844) az első neje, szül. Beöthy Viktória. Kazinczy Ferenc hozzá írt leveleiben művészeti, irodalmi élményeiről számol be. 32

KEMÉNY ZSIGMOND — (1814–1875), elszegényedett erdélyi főnemesi család sarja, író, publicista, politikus. 72

KENDERESSY MIHÁLY — (1758–1824), nagy műveltségű erdélyi főúr. Pártfogója a tudósnak és íróknak. Barátságban volt Virággal, Kazinczyval, Vályi Nagy Ferencsel. Sokat fáradozott a kolozsvári játékszín megalapításán. Munkája: A tudomány és virágzó nemzeti nyelv hazánk boldogságának talpkövei. Kolozsvár, 1805. 32

KERÉNYI FRIGYES — (1822–1852), költő, Petőfi barátja, Petőfi több verset intézett hozzá.

Tagja volt a Tizek Társaságának. 1848-ban az eperjesi fiatalság vezére lett. 1850-ben Észak-Amerikába vándorolt ki. Az egri templomban c. verse (év nélkül): „Szent egyház! benned szöszéket máris emeltek?/ A hit fenséges szónoka vagy te magad!” 73

KININGER, VINCENZ GEORG – (1767–1851), bécsi rajzoló és rézmetsző, többször dolgozott magyar megrendelők számára. Legjelentősebbek tusrajzai, amelyek után más grafikusok készítették rézmetszeteket. Kazinczy gyakran adott Kiningernek készülő rajzaihoz „ideákat”, így a Kis János munkáihoz készülő Szókratész-rajzhoz is (Lev.XI.2685.2692.). Kininger tusrajza után készített el 1804-ben John Kazinczyról készült rézmetszetét. 52, 53, 54, 57, 58, 75, 76

KISFALUDY KÁROLY – (1788–1830), író, költő, a romantika első nemzedékének irodalomszervezője, a romantikus festészet hazai kialakulása szempontjából mint festő is jelentős. Élénk érintkezésben állt Kazinczy pesti híveivel. Eljut Kazinczy neológijának elismeréséhez. Amikor Kazinczyval személyesen találkozik, már a pesti irodalmi élet vezére, az Aurora-kör képviselte új irány, a romantika legmarkánsabb egyénisége. Romantikus jellegű színművei, költeményei a magyar romantikus irodalom jelentős értékei. A találkozás pontos dátuma: 1828. február 19. 17, 18, 50, 60, 73

KIS IMRE – (1775–1831), kémikus, a debreceni salétromkészítő üzem főfelügyelője. 47, 46

KIS JÁNOS – (1770–1846), ev.püspök, író. Diákkorában, 1790-ben a magyar nyelv és irodalom művelése érdekében Sopronban megalapítja a Magyar Társaságot. Kazinczynak lelkes híve és barátja volt. Fordításai jelentősebbek költeményeinél. Filozófiai, esztétikai munkát is írt. Jelentős kordokumentum visszaemlékezése (K.J. superintendens emlékezései ... (1845–46). Kazinczy Kininbert ajánlotta Kisnek portréfestőül, azonban nem tudjuk, hogy a portré elkészült e. 17, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 38, 41, 43, 45, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 62, 68, 76

KIS SÁMUEL – (1781–1819), nagykőrösi születésű festő. Bécsben egy ideig Hess János Mihály tanítványa volt. 1811-ben a debreceni Ref.Kollégiumban rajztanító lett. Kazinczy elsősorban a rajziskolai tevékenységéért becsülte, mint művészt siralmas életkörülményei miatt félbemaradt fejlődésének tartotta (Lev.VIII.2031.). 30, 43, 56

KISS SÁMUEL (NEMES-APÁTHI) – (1796–1861) ev.lelkész, esperes, baráti viszonyban állott a század első negyedében élt nevezetes írókkal. Kazinczytól kapott leveleit a Vasárnapi Újságban (1860) közzölte. Költeményei jelentek meg a Hebeben (1825–26), irodalmi, esztétikai értekezései a Honművészen, az Élet és Literatúrában. 52, 65

KLIEBER, JOSEF – (1773–1850), osztrák szobrász, festő és éremvéső. A bécsi Akadémián tanárkodott, ahol Ferenczy István egyik mestere volt. Magyarországi megrendelésre készült munkái: pesti német színház: Apolló és a kilenc Múza (elpusztult); pannonhalmi könyvtár: István király és Ferenc császár szobra, a könyvtár mennyezetképei ma is láthatók. 43

KLIMESS (KLIMESCH), THOMAS – (18.sz.vége), Bécsben élő, valószínűleg morva származású festő. Kazinczy hívta Magyarországra; Klimeß Kazinczyról készített 4 portréja azonban elveszett, fennmaradt viszont Kazinczy feleségéről készített arcképe 1787-ből (Széphalom, Kazinczy-mauzóleum). Id.Ráday Gedeonról készített portréját, mely 1788-ban keletkezett Q.Mark, illetve Mansfeld metszette rézbe. 54, 75, 76

KLOPSTOCK, FRIEDRICH GOTTLIEB, – (1724–1803), német költő. Ihletője a Biblia és az antik világ volt. Főműve a hűz énekből álló, hexameterekben írt Messiás (1748–1773), a világirodalom utolsó nagy vallásos eposza. Kazinczy a Messiás I–V. énekét fordította le. A teljes fordítás nem jelent meg, de ehhez elkészült két illusztráció. Ezeket lásd a képanyagban. 32, 57

KOHÁRY-CSALÁD – Hont megyei család. Kazinczy a Festés, faragás nálunk c. tanulmányában (1812) Koháry Ferenc tárnokmester műgyűjtéséről ír. 38

KOLOSSY JÓZSEF – Előbb Zemplén megyei aljegyző, később alszolgabíró. Kazinczy a „zempléni hősöknek” állítandó emlékmű ügyében írt hozzá levelet (Lev.VII.1756.). 54

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY – (1744–1821), jogtörténész, egyetemi könyvtárőr, később kincstári hivatalnok. 1810 és 1815 között József nádor és az országgyűlési bizottság megbízásából fiával irodalmi utazást tett az országban lévő összes levéltárak kincseinek felkutatására. (Kézirati

gyűjteményét az Országos Széchenyi Könyvtár őrzi) Kazinczyval főleg az 1780-as évek végén levelezett. 52, 55, 57

KOVÁTS (KOVÁCS) FERENC — (1746–1819), megyei főmérnök volt Veszprémben. Ifjú korában hosszabb időt töltött külföldön, mérnöki tanulmányokkal foglalkozva. Levelezett Csokonai-val, Péczelyvel, Horváth Ádámmal és Kazinczyval. Főműve: Az utak és utszák építésének módja, melyet Gantier úr mostan pedig hasznos jegyzésekkel meg bővítve a szükséges táblákkal megékesítve magyarul kiadott (Pozsony és Kassa, 1778). 21

KOZMA GERGELY — (1774–1849), unitárius pap és esperes. Életét Kozma Ferenc írta meg (1876). 35, 41, 31

KÖLCSEY FERENC — (1790–1838), költő, kritikus, nagyhatású szónok és politikus. Pályája elején Kazinczy nyelvújító mozgalmanak híve. Műkritikái szintén Kazinczyéval rokon felfogást tükröznek. Később elveti Kazinczy elveit: eredeti alkotásokat kér a fordítás-irodalom helyett. 24, 26, 31, 67, 70, 71, 72

KÖRNER, THEODOR KARL — (1791–1813), német költő. Részt vett, mint hadnagy, a Napóleon elleni harcokban. Irodalmi munkásságára Schiller volt hatással. Zrínyi című tragédiájáról Kölcsey tanulmányt írt. 71

KRACKER, JOHANN LUCAS — (1717–1779), osztrák festő, Morvaországban, Csehországban, Magyarországon dolgozott. Esterházy Károly egri püspök szolgálatában állva az egyházmegye számos templomába készített oltárképeket és freskókat. Főműve a jászói premontrei templom falképsorozata és az egri Líceum könyvtárának a tridenti zsinatot ábrázoló freskója. Művei a szövegben említett helynevek mutatójánál. 38, 40

KRAFFT (KRAFT), PETER — (1780–1856), osztrák festő, akit történelmi tárgyú nagyméretű képei és reprezentatív portréi tettek nevezetessé. Megfestette a magyarországi megyék megrendelésére Zrínyi kirohanását (1825), Ferenc császár koronázását (1822), ennek portréját, valamint a nádor arcképét (1822-ben). Ez utóbbi kettőt balassagyarmati megrendelésre. Balassagyarmati képei az I. világháború ideje alatt eltűntek. Zrínyi kirohanása c. festményét a Szépművészeti Múzeum, Ferenc királlyá koronázása c. festményét a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. 43, 44, 55, 56

KRÁMER JÓNÁS, GOTTLIEB — (1716–1771), eperjesi festő, aki 1763-ban Kazinczy Ferencet 4 éves korában festette meg. A kép, a vidéki festő szokványos 18. sz.-i gyermekképe (Széphalom, Kazinczy-mauzóleum). Krámer fia, Krámer Dániel is lefestette Kazinczyt 1781-ben Steinmetz Nini számára, a képnek azonban nyomaveszett. 21, 52

KRAYNIK IMRE — Kazinczy Ferenc testvérének, Klárának — Kraynik Józsefnének — a fia, aki Kazinczy Ferenczel való levelezése idején a Helytartótanácsnál volt fogalmazó. 53, 54

KREUTZINGER, JOSEF — (1767–1829), korának híres bécsi arcképfestője és rézmetszője. Az uralkodóház több tagjának arcképét is megfestette: József főherceget és nádorét, Ferenc császárt és királyét. Kazinczy legkiválóbb képmását ő készítette (1808). Ezt maga Kazinczy is így érezte, noha voltak a portréval szemben fenntartásai. A kép ma a Tudományos Akadémián van. A festmény 7 másolatát ismerjük, ezek közül azonban csak egynek sikerült az alkotóját meghatározni: a Pannonthalmán őrzött Kreutzinger-másolatot minden kétséget kizáróan Donát János készítette. Tudomásunk van róla, hogy Simó, Balkay és Richter is készített másolatot. Csatkai attribúálása a Simó-másolat kérdésében vitatható. Kreutzinger Kazinczy-portréját Donát János másolata „fiatalította meg” kifejezetten Kazinczy kérésére. — Kazinczy a Festés, faragás nálunk (1812) c. tanulmányában Kreutzingertől említi egy portrét, amely Teleki Józsefet ábrázolta. Akkor Teleki József gyermekeinek a tulajdonában volt. A portré J. Adam rézmetszetében vált közismertté. Kazinczy munkái 8. kötetében jelent meg (1816), lásd a képanyagban. 29, 38, 52, 53, 54, 55, 58, 75

KRIEHLER, JOSEF — (1800–1876), osztrák festő, litográfus. A bécsi biedermeier képviselője, aki litografált portréival, aprólékos, természetű tájképeivel vált népszerűvé. Többek között Lisztől, Széchenyi Istvánról is készített litográfiákat. 54

KUNIK, ADOLF FRIEDRICH — (1777–1838), bécsi litográfus, aki a litográfia alkalmazá-

sának egyik úttörője volt. A Kazinczy által említett műve: 264 Donauansichten nach dem Laufe des Donaustromes (1819–26. Wien). Kazinczy erről ismertetést közölt a Felsőmagyarországi Minerva 1827-es számában. 55

KUPECZKY JÁNOS – (1667–1740), Csehországból emigrált huszita szülőktől származott. 15 éves korában elhagyta Magyarországot, Bécsben, majd Rómában tanult. Hosszabb ideig élt Rómában, Bécsben és Nürnbergben. Kiváló, Rembrandt hatására utaló arcképeket festett. A Szépművészeti Múzeum több képét is őrzi. A Kuruc vitéz c. képét sokáig II. Rákóczi Ferenc portréjának tekintették, miként Kazinczy is. 39, 40, 42, 71

LAFAGE, RAYMOND – (1656–1690), francia rajzoló, rézkarcoló. Párisban és Toulouse-ban tevékenykedett. Virtuóz technikai tudással, nagy fantáziával készítette el a 17–18. sz.-ban rendkívül népszerű, főleg mitológiai tárgyú rézmetszeteit. 32

LAMPI, CHRISTIAN JOHANN – (1751–1830), festő, a bécsi akadémia tanára. Főképp a Pálffyak számára dolgozott. Kazinczy a Festés, faragás nálunk (1812) c. tanulmányában Lampi Somsich grófról készített arcképét említi. A portrét amely 1785-ben keletkezett, Czetter Sámuel rézmetszetéről ismerjük (1803). Erről lásd Rózsa György: Czetter Sámuel, in: A Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, Bp. 1953. 38, 53

LANDON, CHARLES PAUL – (1760–1826), francia festő és művészeti író. A Berry és Angoulême hercegek tanítója, 1816-tól pedig a Louvre festményeinek „konzervátora” volt. Főbb művészeti írásai: Annales du Musée et de l'école moderne des Beaux-arts (Páris, 1805–1808, 4. köt.). Vies et oeuvres des peintres les plus célèbres (u. ott, 1803–1825. 25. köt.) 23, 47, 48, 59

LAOKOÓN (LAOKOON) SZOBRA – a későhellenisztikus görög művészet egyik leghíresebb alkotása (Róma, Vatikán). Alkotói a rhódoszi Hagészandrosz Athénodórosz és Polüdórosz. Kazinczy Laokoon c. epigrammája: „Türed nagy kínjaidat, szent polgár, s halj meg! Hazáért / Türesz és halsz. Győzött a fene, s Trója nem áll.” 26, 62, 63, 64, 75

LAWATER, JOHANN KASPAR – (1741–1801), szabadelvűsége miatt életében folytonosan üldözött svájci író. Hírét s nagy népszerűségét a Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe (Winterthur, 1775–78. 4. kötet) c. művével szerezte meg, melyben megfigyelései alapján azt igyekezett bizonyítani, hogy az arc vonásaiból és sajátos alakulásából biztos következtetést lehet vonni az egyén jellemére. Kazinczy levelet is írt Lawaterhez. 44

LE NOTRE, ANDRÉ – (1613–1700), francia kerttervező, a barokk kertművészet stílusformáló egyénisége. Főműve: a Versailles-i kastélypark, melyben a terep, a víz, a növényzet és az architektúra teljes egységet alkot. 35

LEONARDO DA VINCI – (1452–1519), firenzei festő, szobrász, építész, író, zenész, anatómus, fizikus, mérnök. Az egyetemes művészet egyik legnagyobb alakja. 27, 54

LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM – (1729–1781), a német felvilágosodás, a német klasszicizmus egyik legjelentékenyebb alakja. Kazinczy sokat fordított tőle (Emília Galotti, Miss Sarah Sampson, stb.). Saját esztétikai nézeteit döntő mértékben befolyásolta. A „Handwerker” és a „Poetischer Mahler” szétválasztása, a portré „lelkességének” kívánalma stb. mind Lessing gondolataira vezethető vissza. 47, 63

LE SUEUR, LESUEUR (LESUEURRE), EUSTACHE – (1617–1655), francia festő. Az olasz művészet hatása alatt dolgozott. Barokk falképei Raffaello, Caravaggio a Carracciak és Poussin művészeti eredményeit ötvözik nagyszabású kompozíciókba. 29

LINNÉ, KARL von – (1707–78), svéd természettudós. A természet leírásával és rendszerezésével foglalkozott. Fazekas Mihály Magyar fűvészkönyve az ő rendszere alapján írja le a növényvilágot, noha ez a rendszer formális, mesterséges volt. Linné sírja Uppsalában van. 48

LODRON gróf – A Lodron grófok Salzburg városának világi és egyházi életében a 17. sz.-tól fogva jelentős szerepet játszottak. Számos építészeti vállalkozás közvetlenül az ő mecénási szerepükhöz köthető. „Nem fogom soha elfelejteni azon estvém emlékezetét, melyen Salzburghoz egy órá-

nyira gróf Lodroni-nak neuhausi kertjében ... 1800 júl.2-án ünnepeltem," — írja Kazinczy. A park, ahogy Csatkai Endre egy másik tanulmányban (Kazinczy és a kertművészet) írja, elpusztult. 35

LOMAZZO, GIOVANNI PAOLO — (1538—1600), olasz festő és művészeti író. Leonardo módraiban festette falképeit. Hírnevét művészetelméleti könyvei (*Trattato dell' arte della pittura, scultura ed architettura*, Milano, 1584; *Idea del Tempio della Pittura*, Milano, 1590) tartották fenn. 51

LOUTHERBOURG (LUTHERBURG), PHILIPPE JACQUES — (1740—1812), francia festő. 1771-től Angliában tevékenykedett. Főleg tenger- és csataképeket festett: A spanyol armada pusztulása 1588-ban, London égése 1666-ban. A Szépművészeti Múzeum tulajdonában van a Hajótörés c. képe. 32

LÜTGENDORFF, FERDINAND FREIHERR VON — (1785—1858), német festő és metsző. Pozsonyban iskolát nyitott. Sokat foglalkoztatott arcképfestő volt. Kora nagyjairól 125 db. rézkarcot készített, s a Magyar Pantheon című kiadványában jelentette meg őket. Biedermeier stílusú oltárképei és miniatűrjei is ismertek. Kazinczy a Felsőmagyarországi Minerva 1827-es évfolyamában kritikát írt róla. 55

MAILLARD, LUDWIG — (? —1806), bécsi rajzoló, rézmetsző. Mint tájképrajzoló kezdte a pályáját, de mint rézmetsző sem ismeretlen. Rajzain nagy természetűséggel a Bécs környéki tájakat örökítette meg. 75

MAJLÁTH JÁNOS — (1785—1855), író, műfordító. Német és magyar nyelven írta verseit, történeti cikkeit, mondai tárggyú elbeszéléseit. A bécsi udvar híve volt, szemben állt a reformtörekvésekkel. Irodalmi vállalkozásokra költötte pénzét, elszegényedve 1855-ben öngyilkos lett. A *Magyarische Gedichte* (Stuttgart, 1825) c. monda és mesegyűjteményét Kazinczy magyarra fordította. 32, 53, 63, 65, 68

MANSFELD (MANNSFELD), JOHANN GEORG — (1764—1817), osztrák rézmetsző, aki érdeklődött az újabb technikák iránt is. 1815-ben a közművészet kitanulása végett utazott el Münchenbe (Lev.XIII.3041). Kazinczy munkái IV—V. kötetének ő készítette a rézmetszeteit. 58, 75, 76

MÁNYOKI ÁDÁM — (1673—1757), a 17. sz. végének és a 18. sz. elejének legjelentősebb magyar festője. Hamburgban, Berlinben dolgozott, mint a porosz udvar kedvelt festője. 1707—9-ig II. Rákóczi Ferenc udvari festője, majd a fejedelem költségén Hollandiában képzi tovább magát. A szabadságharc bukása után Varsóban, majd Drezdában tevékenykedett. Arcképei kiváló jellemzőerőről tanúskodnak. Ráday Pálról és feleségéről 1724-ben készített arcképe nem pusztult el, ma a Ráday-Könyvtár gyűjteményében van. 39, 44, 47

MARCZINKEY ELEK — (18.sz.vége — 1835.k.), festő, aki Bécsben Maurernél tanult, gr.Festetics János és Keglevich Ágoston anyagi támogatásával. 1817-ben Pesten telepedett meg. Arcképeket hagyott hátra. 56

MARCZIBÁNYI ISTVÁN (1752—1810), nagybirtokos, a tudomány és az irodalom bőkezű támogatója. 50 000 forintos alapítványt tett az irodalmi művek jutalmazására (1815). Hagyatéka a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Kazinczy valószínűleg órá gondolt, amikor a Marczibányi-család műpártolásáról ír. 38

MÁRIA TERÉZIA — (1717—1780), magyar és cseh királynő 1740-től 80-ig. Kazinczy életrajzot írt róla (Hebe, 1824. 3—21.) 18, 62

MARK, QUIRIN — (1753—1811), bécsi akadémiai végzettségű osztrák rézmetsző. Több magyar vonatkozású műve ismeretes. Klimess, Thomas id.Ráday Gedeonról készített képét is ő metszette rézbe. 76

MARMONTEL, JEAN FRANCOIS — (1723—1799), francia kritikus, költő, regény és drámaíró. Az Enciklopédia számára irodalmi és esztétikai cikkeket írt. Népszerű volt Belizár, bizánci hadvezérről írt regénye (1767). Erkölcsi elbeszélései operák témáját szolgáltatták. Nagy hatással volt a magyar felvilágosodásra, Kazinczy és Báróczi is fordították műveit. A Kazinczy-fordítás a Kazinczy munkái (1814—16) I. kötetében jelent meg, Marmontel: Szívképző regék címmel. 57

MARSCHALKÓ JÁNOS – (1819–1877), sokat foglalkoztatott szobrász a múlt század közepén. Ismertebb munkái: Lánchíd oroszlánszobrai (1851); dolgozott a kassai székesegyház, a főtí templom, a debreceni színház (1866), az MTA, a Vigadó, a Rudas fürdő, a bp.-i Kapucinus templom szobrászi díszítésén. Ferenczy Kazinczyt ábrázoló szobrának egyik változatát ő fejezte be (Széphalom, Kazinczy-mauzóleum). 51

MARTINUZZI – lásd Fráter Györgynél.

MATTHISON, FRIEDRICH von – (1761–1831), német költő, érzelmes líráját, leíró verseit (Genfi tó, Romok, Holdas táj) korában mintaszerűnek tekintették. Schiller is elismerően szólt róla. A magyar irodalomban többek között Kazinczyra is nagy hatással volt. 32, 60, 61

MÁTYÁS, CORVIN – (1443–90), Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet második fia (ur. 1458–90). 34, 51, 61, 73

MAULBERTSCH (MAULPERTSCH), FRANZ ANTON – (1724–1796), osztrák festő, az egyetemes művészettörténet kiemelkedő egyénisége. Magyarországon főként nagyszabású murális feladatok kivitelezője. Korai munkáit rokokó elevenség (pl.: sümegi plébániatemplom freskói), kései műveit lehiggadás (székesfehérvári, váci freskók) jellemzi. 27, 38, 40

MAURER, HUBERT – (1738–1818), a bécsi Képzőművészeti Akadémia klasszicista ízlést képviselő tanára. Arcképeket s oltárképeket festett. Bécsi művei közül a legjelentősebb a Hofkapelle Szt. Katalin-oltárképe. Magyarországi alkotásai a tornai és a pápai templomban maradtak fenn. Ezeket lásd a helynevek mutatóinál. 32, 37, 38

MAUSZÓLOSZ (MAUSSÓLOS) – (i.e.ur. 377–353) – a Halikarnasszoszban székelő, káriai-dinasztia legjelentősebb uralkodója, aki Perzsiától független politikát folytatott. Ő építtette azt a 46 m magas négyszeges alapépítményű oszlopcsarnokos sírépítményt, amelyről Molnár János könyvében beszél. 20

MEDNYÁNSZKY ALAJOS – (1784–1844), író. Német nyelvű tanulmányaiban és novelláiban a magyar mondananyagot kívánta feltárni (Malerische Reise auf dem Waagflusse...1826). Az Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit (1829) c. könyve kimutatható hatást gyakorolt a magyar költészetre. 55

MEMNÓN SZOBRA –, a hagyomány szerint Egyiptomban állt, s amikor a hajnal első sugarai érték, az emlékműből a napot köszöntő zengő hang szállt fel. 20

MENGES, ANTON RAPHAEL – (1728–1779), német festő, művészeti író. Képzőművészeti alkotásaiban, írásaiban a szigorú klasszicizmus képviselője. Kazinczy műbírálatait Menges nézetei igen nagy mértékben befolyásolták. 38, 39

MEREZSKOVSZKIJ (MERESKOVSZKIJ), DMITRIJ SZERGEJEVICS – (1856–1941), főleg történelmi regényeket írt (Julianus Apostata, Nagy Péter, Napóleon élete), Leonardo da Vinci c. könyvét magyarra Hönigsmied Oszkár fordította le (első kiadása Bp. 1914). Írásait a történelem misztifikálása jellemzi. 54

MICHELANGELO BUONAROTTI – (1475–1564), olasz szobrász, festő, építész és költő. Az egyetemes művészet egyik legnagyobb alkotója. 27, 68

MIGAZZI KRISTÓF – (1714–1803), váci püspök, 1761-től bécsi érsek és bíboros, a váci székesegyház és diadalív építtetője. 37, 44

MOLNÁR JÁNOS – (1728–1804), jezsuita hitszónok, majd szepesi kanonok. A magyar időmértékes verselés úttörői közé tartozott. Prédikációkat, egyháztörténetet, és régiségtant írt magyar nyelven (A régi jeles épületekről, 1760). Az antikvitás íróitól ránk örökölt művészeti írásokat először közvetítette magyar nyelven. Kazinczy sárospataki diákévei alatt ismerte meg, amikor Molnár az iskola tanára volt. A régi jeles épületekről c. művét bővebben elemzi Bibó István: A magyar építészeti szakirodalom kezdetei (Építészeti szakkönyvek Magyarországon a 18. században), in: Művészet és felvilágosodás. 1978.Bp.27–122. 20, 37

MONOSZLAI (MONOSZLÓI) ANDRÁS – (1552–1601), a magyar ellenreformáció első hitvitázója, 1599-től veszprémi püspök. Pázmány Péter tevékenységét készítette elő. Művei: Az Szentec-

nec segetésekről (Nagyszombat, 1589). Az Kepeknek tiszteletirul (u.ott, 1589); Az Isten malasztya-rol (u.ott, 1600). 67

MONTFAUCON, BERNARD de — (1655–1741), francia régiségbúvár, 15 kötetes gyűjteményt adott ki az antik művészetről. Művét Kazinczy sokat forgatta. 20, 22, 41, 48, 59, 63, 75, 76

MORGHEN, RAPHAEL — (1758–1833), rézmetsző, 1793-tól a firenzei akadémia tanára. . Petrarca, Dante, Ariosto, Tasso arcképei életművének legértékesebb darabjai. 28

NAGY GÁBOR — (1770–1861), debreceni ügyvéd, a Kazinczy-család jogtanácsosa, Kazinczy meghitt, jó barátja. Kazinczy 1811-ben episztolát írt Nagy Gáborhoz címmel. 22, 25, 31, 41, 43, 47, 54, 61

NAGY LÁSZLÓ (PERECSENYI) — (1771–1827), megyei szolgabíró, Arad vármegye esküdtje. Antik mintákat követő verseket írt (A busongó Ámor, Pest, 1806; Heroineis, Pest, 1817). 62

NAGY SÁMUEL — (1783–1845), kolozsvári kollégiumi tanár, rézmetsző. Több rézmetszete jelent meg az Erdélyi Múzeum kötetében. A IV. kötetben pl.: Cserey Farkas képe (1815). 42, 54, 59, 70

NEIDL, JOHANN JOSEF (1776–1832) — gráci születésű, hosszabb ideig Budán dolgozó rézmetsző. Eleinte ötvösnek készült. Magyarországi kiadványok számára is készített munkákat. Első sorban magyar írók portré-metszeteit ismerjük tőle, illusztrációit kevésbé. 54, 75, 76

NÉMETH LÁSZLÓ — (1770–1806), a győri evangélikus gimnázium igazgatója. 1790-ben, alapítója volt a soproni Magyar Társaságnak, Kazinczy egyik leghűségesebb levelező társa. Kazinczy maga írja 1802-ben Virág Benedeknek: „Barátim nekem számosak vannak, Kis János és Németh László azok a kikkel szorosán levelezek” (Lev.II.539.). Nyelvészeti, történeti, földrajzi munkákat írt. 52

NEUGASS, ISIDOR — (1780? –1847?), berlini származású, 1808 körül Budán is működő festő. Dolgozott az Esterházyak számára. Brunswick Ferenc 1806-ban, Bécsben vele festette meg Beethoven arcmását. Élete végén 1847-ben Temesváron keresett munkát. 64

NEUHAUSER GOTTFRID JÓZSEF — (1773–1830), kolozsvári rajztanár. A négy Neuhauser testvér közül ő az egyetlen, aki elkerült Nagyszebenből. 42

NIEDERMANN, JOHANN — (1759–1833), Graudenzban, Varsóban és Bécsben tevékenykedő festő, akinek műveit Friedrich John, Johann Neidl metszette többek között rézbe. Mitológiai, valóságos és történeti tárgyú képeket festett. Magyar megrendelésre is dolgozott. 76

NINON — lásd Próány Simonné. 62, 64

OELENHAINZ, FRIEDRICH — (1745–1804), osztrák festő, aki bécsi tevékenysége (1766–1788) után vándoréletet élt. Megfordult Svájcban, olasz földön és Franciaországban. Magyar megrendelők számára néhány arcképet és Somorjára oltárképet festett. Kazinczy Orczy Lászlóról készült portréját (1798) láthatta. 38

OESER, ADAM FRIEDRICH — (1717–1799), pozsonyi születésű festő, aki Donnernél és 1735-től 9 évig a bécsi akadémián tanult. 1764-ben a drezdai akadémia egyik tanára, majd a lipcsei akadémia igazgatója lett. Winckelmann figyelmét ő irányította a képzőművészetre. Goethe rajztanára volt (erről lásd Karl Benyovszky: Adam Friedrich Oeser. Der Zeichenlehrer Goethes, Leipzig, 1930). — Kazinczy Oesernek 3 képét ismerte a korabeli Magyarországon: Egy oltárképet a pozsonyi lutheránus templomban (ma is itt található). Egy festményt egy bizonyos Fried Sámuel nevezetű kassai szenátornál (erről közelebbit nem tudunk) és Oesernek egy, a saját tulajdonában lévő művét. Ez a mű az a Gábrriel arkangyalt ábrázoló munka volt, amelyet Kazinczy Oesertől a tervezett Messiásfordításhoz rendelt meg (ma a MNM Történelmi Képcsarnokában). 21, 23, 39, 54, 56, 57, 75

OLÁH MIKLÓS — (1493–1568), esztergomi érsek, humanista író. A képzőművészeti alkotásokra rendkívül fogékony, gyakran említ és értékeli műalkotásokat műveiben. 19, 20

ORCZY LÖRINC — (1718–1789), költő, a nemesi ellenállás írója. Bessenyei György csoportjának tagja. Verselésben a rimes próza megújítója. Poézise befolyással volt a felvilágosodás eszméinek. Költészetében a II. József németesítő abszolutizmusa ellen foglal állást. Kazinczy mint joggyakornok ismerkedett meg vele. Orczy ekkor Abaúj megye főispánja volt, a nagyúr sok jóindulatot muta-

tott iránta, s 1784-ben kinevezette aljegyzővé; a kassai megyeházán lépett hivatalba. Életrajza Kazinczy tollából megjelent: Hazai Tudósítások 1805.I.397. Kazinczy Orczy Lőrinc életrajzában Donát Jánost emlegeti, aki képén Orczyból „egy Herkulest csinált”. Orczyról többen festettek arcképet (Prihelli János, Stunder), Tischler Antal pedig rézmetszetet készített. 21, 31, 38, 44, 55, 58

ORMOS ZSIGMOND – (1813–1894), író, műtörténeti író, politikus. Főbb műtörténeti írásai: A Széchenyi-szobor és a szobrászat realizmusa (1863); A herceg Esterházy-képtár műtörténeti leírása (1864); Urbinói Santi Raffael (Temesvár, 1867). 72

ORPHEUS – irodalmi, filozófiai jellegű folyóirat, mely 1790-től 1792 elejéig került Kassán 8 füzetben a közönség elé. Kazinczynak Helvétius-, Holbach-, Rousseau- és Voltaire-fordításai jelentek meg itt. 39, 40, 62, 65, 67, 68, 70, 76

OSTADE, ADRIAEN van – (1610–1648), holland festő, rézkarcoló. A paraszti zsánerkép legjelentősebb képviselője. Öccse Ostade, Isaac van (1621–1649) szintén jelentős festő volt, aki azonban inkább a tájképfestészetben, s nem az életképfestészetben alkotott nagyot. 33

OSSZIÁN – keltakirályfi, aki állítólag a 3. sz.-ban élt. Macpherson James, angol költő (1736–1796) ír népi hagyományok nyomán írta meg az u.n. „ossziáni költeményeket”, amelyek igen nagy hatással voltak korabeli világirodalomra. A magyar irodalomból Batsányi és Kazinczy fordításait ismerjük. 32, 45, 68

PÁLFFY (PÁLFY) KÁROLY JEROMOS – (1735–1816), főispán, aulikus nagybirtokos. Pártfogolta az irodalmi vállalkozásokat, Kazinczy az Orpheus-ban (1790.I.15–17.) közli Pálffy egyik levelét, melyet Pálffy Péczeli Józsefhez intézett Voltaire Henriásának ügyében. Kazinczy biztatására készült arcképmetszetét lásd a képmellékletek között. 57, 76

PALLADIO, ANDREA – (1508–1580), olasz építész, építészeti író. Az antik építészet hagyományát úgy vitte tovább, hogy ezzel eleget tett annak a követelménynek, amelyet a reneszánsz korai elméletírói felállítottak.

Kazinczy A nyelvrontók c. epigrammája: „Rontott, mert építeni akart, Palladio; benne / Csak rontót látál, vad kora, jó ideig / A művész érzette magát, s Neked én fogok, úgy mond, / Törvényt és példát adni, de nem te nekem. / S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja: ki több itt, / A művész-e vagy a szolgai tompa szokás.” 27, 29, 30, 50, 65, 71

PÁPAI PÁRIZ FERENC (PÁRIZ PÁPAI) – (1649–1716), szótáríró, orvos. Latin-magyar szótára, valamint Pax corporis c. orvosi könyve munkásságának legértékesebb alkotásai. 67

PÁPAY SÁMUEL – (1770–1827), ügyész, 1802-től Eszterházy Miklós gróf devecseri uradalmának intézője. 1807-től Kazinczyval sűrűn levelezett. Fő nyelvészeti munkája: Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra alkalmaztatásáról az oda tartozó kifejezések gyűjteményével, melyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye, Veszprém, 1807. 54, 63

PÁSZTHORY SÁNDOR – (1749–1798), jogtudós, fiumei kormányzó, irodalompártoló. Kazinczy igen nagyra becsülte, tanácsait megfogadta. Kis Jánosnak 1794-ben írja például: „A Fiumei Gubernátor Pászthory, nekem egyszer, midőn vele Nyelvünk s Literatúránk emelkedése felől szözlék egy feledhetetlen intést ada. Munkádat úgy mond ez a nagy ember, csak akkor tekints jónak, midőn azt még jobbá semmi erőlkedések nem tehetik.” 52, 58, 75

PATACHICH ÁDÁM – (1717–1784), 1759-től nagyváradi püspök, Bihar megye főispánja. 19 évi egyházfő, főispáni kormányzása alatt felépítette a székesegyházat és a püspöki palotát, a tanítási rendszert újjáalakította. 1776-tól kalocsai érsekké nevezték ki. 1777-től Mária Terézia megbízta a magyar oktatásügy vezetésével. 38, 62

PATAKY MÓZES – ifj. Wesselényi Miklós, tehetségesen verselő, művelt nevelője. 1815 elején halt meg. A Zrínyiek életének történetével is foglalkozott (Lev.XIV.3326.). Kazinczy mindig megbecsüléssel szól róla: ifj. Wesselényi Miklósnak írja: „Ne feledd soha, kedves barátom, ki volt az Atyád, ki az Anyád, s mivel tartozol a te Patakydnak” (Lev.XIV.3259.). 32, 51

PATONYI TÁDÉ – (1753–1817), gimnáziumi tanár Miskolcon, majd Lőcsén. Bölcslektanár Aradon, végül házfőnök Szegeden. 62

PAUER, JOHANN — (1795–1840), bécsi rézmetsző. 76

PÁZMÁNY PÉTER — (1570–1637), a magyar ellenreformáció legjelentősebb alakja, esztergomi érsek, hitvitázó író. Ő alapította 1635-ben a nagyszombati egyetemet. Írásainak, vitairatainak múlhatatlan értéke kitűnő stílusában van. 68

PÉCHY IMRE — (+1841), bihari alispán, Kazinczy hugát, Zsuzsannát vette feleségül. 46

PÉCHY MIHÁLY — (1755–1819), építész, mérnökkari tábornok. Hadmérnökként tevékenykedett. Főműve a debreceni református Nagytemplom (1805–1821). Művészete a késő barokk hagyományból táplálkozott, de klasszicista jellegű volt. Az ő tervei szerint épült újjá 1804–1818 között a debreceni kollégium épülete is. 46

PÉCZELI JÓZSEF — (1750–1792), író, szerkesztő, komáromi lelképásztor. Társaságot szervezett a magyar nyelv és irodalom művelésére. Megalapította irodalmi és tudományos jellegű folyóiratát, a Mindenest Gyűjteményt, mely Komáromban hetenként kétszer jelent meg (a közönség nem pártolta, csak 1789–92-ig jelent meg). Voltaire-t fordított, verses meséket írt. 48

PENTHER, JOHANN FRIEDRICH — (1693–1749), német építész, a göttingeni építészeti akadémia professzora. Művének címe: *Ausführl. Anleitung zur Bürgerlichen Bau-Kunst*, 4 Bände, Augsburg, 1744/48. Penther munkája a 18. sz. legnagyobb hatású építészeti könyve volt. 19

PERGER, SIGISMUND — 1817–27 között működő bécsi festő, rajzoló. Nyitra megyében és Zemplénben is járt: 1816-ban kiállította Bécsben a kopcsányi löverseny olajfestésű képét. 1823-ban megjelent az ő rajza nyomán, Kovatsch metszetében a Hebe-ben a „Zempléni vitézek emléke”. Ez azonban már a Kazinczy elképzeléseitől eltérő változatot mutatja. Egyébként ő rajzolta Hunyadi János mellképét, amely Kisfaludy Hunyadi Jánosának mellékleteként 1816-ban jelent meg Höfel metszésében. 76

PHEIDIÁSZ (PHÍDIAS) — (i.e.5.sz.), görög szobrász, a klasszikus kor legnagyobb művésze. Az Akropolisz újjáépítésének művészi felügyelője. Főművei, a Parthenon számára készült Athéné Parthenosz szobor és az olümpiai Zeusz-szobor elpusztultak. 19, 32

PINTÉR JENŐ — (1881–1940), konzervatív irodalomtörténész, 1911-ben Baross Gyulával és Horváth Jánossal együtt megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, amelynek 1933-tól elnöke volt. 61

PIRANESI, GIOVANNI BATTISTA — (1720–1778), olasz építész és rézmetsző. Mint építész klasszicizáló ízlésben alkotta műveit. Mint grafikus a rézmetszet és a rézkarc kombinációjával épületteromok, épületbelsők szuggesztív erejű megjelenítője. Grafikai *Vedute di Roma* (1748), *Le Antichità Romane* (1756) címmel jelentek meg. A „*Carceri d' invenzione*” c. sorozata fantasztikus látomásként hat. 23

PISANI, GIUSEPPE — (1757–1839), olasz szobrász. Rómában, majd 1798-tól Bécsben dolgozott. Magyarországra készült munkája: Károly Ambrus hercegrímás (Esztergom, székesegyház, 1826) márvány síremléke. 43

POLÜKLEITOSZ (POLYCLITUS) — (i.e.5.sz.), görög szobrász. Argoszban dolgozott. Főművét a Lándzsavívó ifjút római másolatból ismerjük. Feltehetően ennek alapján írta — a Kanon c. — az emberi test arányaival foglalkozó művét. 19

PONGRÁC (PONGRÁCZ) FERENC — (19.sz.első fele), festő. Eperjesen tevékenykedett. Életképeket, tájképeket, portrét egyaránt festett. Kazinczy András képmását Blaschke metszetében ismerjük. 75

POPE, ALEXANDER — (1688–1744), angol költő, műfordító, kritikus. Költeményeiben a kor legfontosabb esztétikai, etikai, filozófiai gondolatait racionalizmusát fejezi ki. Erősen hatott a magyar irodalomra. Egyik műve (*The Rape of the Lock*, 1714, — Fürtrablás) Csokonai Dorottyájának egyik ihletője volt, másik alkotását (*Essay on Man* 1733–34) Bessenyei ültette át magyar nyelvre (*Az embernek próbája* 1772). 27

POSCH, LEONHARDT — (1750–1831), tirolai származású szobrász, éremvész, viaszmodellőr.

Modelljei, melyek főként mellszobrokhoz, érmekhez, domborművekhez készültek a Schönborn grófok Munkácsen működő vasöntödéjében is mintául szolgáltak. Kazinczyról 1789-ben gipszportrét készített (elveszett). Ferenczy, amikor 1827-ben szobrot faragott Kazinczyról, tanulmányként még Posch ötvényét használta. 39

POUSSIN, NICOLAS — (1594–1665), francia festő, akinek művészetét döntő mértékben befolyásolták az Itáliában eltöltött évei, az olasz mesterek hatása. Képei túlnyomó többségének mitológiai tárgya, idealizált felfogása, olaszos igazodása, mind olyan tényezők voltak, amelyek Kazinczy szemléletének megfeleltek. 18, 27, 29, 32, 47

PRÓRAY LÁSZLÓ — (1734–1808), az első protestáns tanácsos a Helytartótanácsnál, zólyomi, majd csanádi főispán. Neje Radvánszky Rozália, ifj. Ráday Pál anyósa, akinek a ludányi Ráday-kastély parkjában állítandó emlékművéhez Kazinczy tett javaslatot. 43, 57

PRÓRAY SÁNDOR — (1760–1839), László fia s a kor egyik legtanultabb, legműveltebb főura, az MTA igazgatósági tagja. Protestáns volt, sokat tett a kormánynál felekezete érdekében. Neje gr. Teleki Janka volt. 52, 57

PRÓRAY SIMONNÉ (HİRGEIST NINA), (NINON), akinek szépségéről Kazinczy mindig elragadtatással szólt. Hirgeist Nina Kazinczy egyik rabtársának huga volt. Kazinczy hozzá írt Ninon képe c. epigrammája: „Küpris ez itt?” — Nem — „Flóra tehát?” — Nem is — „Úgy Canovának / szép Psycheje.” — Nem az — „Iris? Aglája?” — Ninon. 62, 64

PSZÜKHÉ (PSYCHE) —, a görög mitológiában az emberi lelket szimbolizáló leányalak. Apuleius feldolgozásában vált ismertté az Ámorral való szerelmének története. 33, 62, 63, 64, 65, 68, 75

PULSZKY FERENC — (1814–97), régész, a Nemzeti Múzeum igazgatója (1869-től 94-ig), az MTA tagja. 73

PÜTHÓN (PYTHON) — A görög mitológia szerint a „Föld köldökét”, a Delphoiba található nyílást őrző sárkány. Apollón, hogy ezen a helyen szentélyt alapítson magának, újjával leterítette a sárkányt. 63

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ — (1772–1847), egri érsek, aki német nyelven írt költeményeket és drámákat (Die Korvinen, Zrinis Tod), hexameteres eposzt szerzett V. Károly tuniszi hadjáratáról (Tunisias). Bibliai témájú versorozatot (Perlen der heiligen Vorzeit, 1821) Kazinczy fordította le magyarra A szent hajdan gyöngyei címmel. Ez vitára adott alkalmat Kazinczy és a nemzeti nyelvű irodalom kizárólagosságát hirdető fiatalabb írók között (Pyrker-pör). Irodalmi működésénél lényegesebb mecénási szerepe. — Kazinczy fordításának bevezetésében elmondja, hogy véleménye szerint Pyrker, Raffael, Reni, Poussin, Lorrain, Wutky „egy anya szerető gyermekei”. 17, 29, 32, 43, 46, 68, 73

RÁDAY GEDEON, id. — (1713–1792), költő, Ráday Pál fia. A péceli kastélyban kibővítette az apjától örökölt könyvtárat, Pallérozott ízlésével hatással volt Kazinczy Ferencre is. Átírásaival, jegyzeteivel felhívta a figyelmet a Zrínyiaszra. Mo.-on ő volt a rímes-mértékes verselés első tudatos művelője. Ráday Dürert erdélyi származású magyar mesternek tartotta. Kazinczy ezt nem volt hajlandó elismerni. 21, 39, 44, 47, 52, 57, 62, 68, 75, 76

RÁDAY GEDEON, ifj. — (1745–1801), id. Ráday Gedeon fia, nagybirtokos, koronaőr, fordító, a magyar színjátszás támogatója. Jóllehet színtársulat szervezési kísérlete a korabeli viszonyok között meghíúsult (1784), T. F. Gebler német írótól fordított drámája: Klementina, avagy a testamentum (Pest, 1790) ismertté vált. Kazinczy a Felsőmagyarországi Minerva 1827. évf. 6. füzetében A Rádayak címmel rövid írást jelentetett meg a familia történetéről. Kazinczy itt leírja a péceli kastély képeit. Itt említi Stunder azóta elpusztult képeit is ifj. Ráday Gedeonról és nejről, valamint Ráday Pál képét Mányokitól. 44, 47

RÁDAY PÁL, id. — (1677–1733), államférfi, író, II. Rákóczi Ferenc belső titkára. Ő fogalmazta a szabadságharc híres kiáltványát, a Recrudescunt-ot. Mányoki Ádám róla festett arcképet. 39, 47

RÁDAY PÁL, ifj. – (1768–1827), ifj. Ráday Gedeon és gr. Fáy Zsuzsanna házasságából született. A Dunamelléki Református Eklézsiák főkurátora volt. Ő volt az, aki Kazinczyt a síremlékek ügyében levélben felkereste. 44, 46

RADVÁNSZKY BÉLA – (1849–1906), művelődéstörténész. Főműve: Magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században (I–II. köt. 1879–96). 34

RAFFAELLO (RAPHAEL), SANTI (1483–1520), olasz festő, építész, a quattrocento eredményeinek összefoglalója. A Transzfiguráció c. műve ma a vatikáni képtár tulajdona. 23, 26, 28, 29, 31, 32, 37, 38, 60, 70

RAICS (RAJCS) PÉTER – (? –1824), a soproni ev. líceumnak volt a rektora és a teológiának, enciklopédiának a tanára. A soproni Magyar Társaság elnöke 1792-től. Az ifjúság körében igen népszerű volt. 52

RÁJNIS JÓZSEF – (1741–1812), jezsuita szerzetes, majd rendjének feloszlatása után győri hitszónok. A magyar időmértékes verselés egyik első művelője, a nyelvújítás előzményének tekinthető u.n. prózódiai vita elindítója. 68

RAMDOHR, FRIEDRICH WILHELM BASILIUS – (1752–1822), diplomata, művészeti író, dilettáns festő. Főbb művei: Über Malerei und Bildhauerei in Rom, für Liebhaber des schönen in der Kunst. 3 B. Leipzig, 1787; 2. kiadás 1798; Venus Urania, über die Natur der Liebe ..., 1798 (h.n.). 23

RÁT MÁTYÁS – (1749–1810), ev. lelkész, az első magyar hírlap szerkesztője. Tanulmányai, hosszabb külföldi utazása után, 1779-ben Pozsonyban telepedett le. 1780. jan. 1-én jelentette meg az első magyar hírlapot, a Magyar Hírmondót. Élete vége felé Győrött visszavonultan élt. 58

REMBRANDT, HARMENSZ VAN RIJN – (1606–1669), holland festő és rézkarcoló, az egyetemes művészettörténet kimagasló alakja. 27, 71

RENI, GUIDO – (1575–1642), olasz festő, rézmetsző és szobrász. A bolognai iskola egyik legjelentősebb mestere. Antik tárgyú műveket festett. Édeskés, szentimentális hangvétellő, klasszicizáló festményeit Kazinczy igen kedvelte. Szt. Sebestyén képét, amelyet Reni 6 változatban is megfestett, Kazinczy metszetről ismerhette. A Brukenthal-képtár ma is őriz egy Szt. Jeromos képet. Ezt a képet azonban nem lehet egyértelműen Reninek attribuílni. 23, 27, 32, 39, 42, 71

RÉVAI MIKLÓS – (1750–1807), nyelvész, költő, a magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb alakja, az első rendszeres magyar stilisztika szerzője. 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. Történeti nyelvszemléletének ismerete nélkül Kazinczynek a modern magyar irodalmi nyelv kialakítására irányuló törekvései sem vezettek volna sikerre. Kazinczy Révai halála után, születésnapjának évfordulóján rövid írást jelentetett meg a Hazai Tudósításokban (Révainak nevei s születési napja, 1808. I. 311.). 21, 51, 58, 62, 68, 75

REYNOLDS, JOSHUA SIR – (1723–1792), angol festő. 1749–52 között Itáliában tartózkodott, egyébként Londonban működött. Történeti és vallásos tárgyú képeket festett, de főként arcképeket. Képmásait a lelki mélység feltárása, a színészes melegsége jellemzi. Jelentős művészeti író volt. Első elnöke lett a londoni kir. akadémiának. 57

RICHTER ANTAL FÜLÖP – (19. sz. első fele), festő és rajzoló, Lyka szerint bécsi születésű, de tevékenységét Pesten fejtette ki (1804–29). Sokféle technikát művelt, litografált is. Fáy András, Ferenczy István, Czuczor Gergely, Toldy Ferenc stb. körrajzú arcképét készítette el. 1833-ban még élt, a soroksári templom oltárán dolgozott. K.F.-ről készített olajfestménye 1828-ban keletkezett (Magyar Nemzeti Múzeum; lásd a képanyagban). 4 képe közül csak ezt az egyet ismerjük. Kazinczy Richter művészetét nagyra becsülte, és számos barátjának ajánlotta. 51, 53, 54

RIDER, WILHELM AUGUST – (1796–1880), bécsi festő és rajzoló, aki a Belvedere képeinek másolásával képezte magát, s már 1825 táján az alakrajz elismert mestere volt. Főművei közé tartozik az I. Ferencről készített portré, és Ferdinánd kóburgi hercegnek az arcmása. Az ő rajza után metszette rézbe Blaschke János a Hebe 4. évfolyamának díszítő illusztrációját (1825, Hódolat Kazinczy szobránál). 53

RIEDL FRIGYES – (1856–1921), irodalomtörténész, esszéista, az MTA tagja, Gyulai Pál utóda a budapesti egyetemen. Doktori értekezését Kazinczy Ferenc és a német irodalom kapcsolatairól írta (1878). 26

RINALDI ISTVÁN – önmagát a Hazai Tudósítások egy hirdetésében „Tsokoládé művésznek” nevező cukrász. Boltja a Váci utcán volt, Hartleben Konrád nevezetű kiadónál. 66

ROCHEFOUCAULD, LA ROCHEFOUCAULD, FRANÇOIS – (1612–1680), francia író. Főműve a *Reflexions ou sentences et maximes morales* (1665) című aforizmagyűjteménye. Magyarra először Kazinczy fordította (1810). Ebben a kiadásban két, ismeretlen mester által alkotott rézmetszet található. Egyik egy összekulcsolt kezű égre tekintő antikizáló nőalakot, a másik egy ég felé törő, lobogó hajú női figurát ábrázol. Kis János Kazinczy fordításához bevezetőt írt. 31, 58, 67, 75

ROMBAUER JÁNOS – (1782–1841), festő. 1806–24 között Szentpétervárott, majd Eperjesen dolgozott arcképfestőként, de ismertek mitológiai jelenetei is. Művészete a romantikában gyökerezik, biedermeier szellemű. Az 1825-ben keletkezett Kazinczyról készített arcképe elpusztult, csak reprodukcióról ismerjük. Ezt és a hotkóci parkról festett képét lásd a képmellékletek között. 45, 53

ROSA, JOSEF – (1726–1805), bécsi tájkép és állatfestő, rézmetsző. 1772-től a császári képtár igazgatója. Kazinczy egy bécsi útja alkalmával látogatta meg. 25

ROUSSEAU, JEAN JACQUES – (1712–1778), a francia felvilágosodás európai hatású képviselője. 34, 47, 48, 49

RÖMER HENRIK – portréfestő a 18. sz. végén, 19. sz. elején. Annyi bizonyos, hogy 1820-ban a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán szerepelt egy ilyen nevű festő, de kétséges, hogy ennek személye egyezik-e azével, akit Kazinczy 1811 okt. 3-án a gr. Dessewffy Józsefhez írt levelében említ: „1808-ban a Diéta alatt én egy éltet festőt látogattam meg Pozsonyban, neve Römer, a szállása pedig egy Suburra volt a Szent Mihály kapujánál. Igen derekasan dolgozott. Kérlek, nyomozd – ki, ha él-e? és ha él, festetted magadat in Lebensgrösse, aber in einem kleinem Format (Lev. IX. 2072.). 54

RUBENS, PIETER PAUWEL – (1577–1640), flandriai festő. Kazinczy nem írja le bővebben azt a Rubens művének mondott képet, amelyet Kracker árvája őrzött Egerben. 27, 32, 40, 44, 70

RUISDAEL, RUYSDAEL, JACOB IZAAKSZON VAN – (1628/29–1682), holland festő, rézkarcoló. Mély horizontú tájképeket festett, melyeken a felhős égbolt látványos bemutatása kapott felfokozott jelentőséget. A természet változékony szépségeit drámai felfogásban jelenítette meg. Nagybátyja, Salamon Ruisdael (1600–1670) is tájképfestő volt. 18

RUMY KÁROLY GYÖRGY – (1780–1847), közgazdasági író, történész, szépíró. A kesztelyi Georgiconban, Pozsonyban, Esztergomban tanított. Főleg közgazdasági jellegű munkákat írt magyar, latin és német nyelven. Kazinczy Ferencsel levelezett, a német közvéleményt a magyar irodalomról tájékoztatta. 27, 31, 32, 33, 37, 38, 41, 46, 53, 62

SALLUSTIUS, CRIPUS – (i.e. 86–35), római történész. Caesar párthíve. Kazinczynak egyik legkedveltebb klasszikusa. Fordított tőle, de életében csak a fordítások előszava jelent meg (1824. Kassa). 32, 47, 51

SÁRKÖZY ISTVÁN – Kazinczy régi jóbarátja. Somogyban viselt különböző tisztségeket. 1816-ban kir. tanácsos. Kazinczynak mindvégig híve maradt, akkor is, amikor a Dunántúl ellene fordult. 24, 33, 58

SÁRVÁRI PÁL (SASVÁRY) – (1765–1846), a debreceni Ref. Kollégium tanára. Lyka szerint „filozófus, fizikus és matematikus volt” (Lyka K. 158. l.). A rajzolás mesterségének a kezdete címmel 1807-ben könyvet jelentetett meg Debrecenben. 21

SCHEDIUS LAJOS – (1768–1847), 1792-től a pesti egyetemen volt esztétikatanár. Kármán Józseffel részt vett az Uránia megalapításában, majd a *Literarischer Anzeiger für Ungarn* és *Zeitschrift von und für Ungarn* c. folyóiratokat szerkesztette. Esztétikai főműve: *Principia Philologiae seu doctrinae pulchri...* (1828). 24, 28

SCHILLER, FRIEDRICH — (1759–1805), német költő, drámaíró. Drámáinak központi témája az egyéni szabadság problémája, az elnyomó társadalom és a szabadságra törekvő egyén konfliktusa. Esztétikai, filozófiai tanulmányai is jelentősek. Kazinczyra erősen hatottak. 47

SCHLÖZER, (SCHLÖTZER), AUGUST LUDWIG — (1735–1809), történétíró. Göttingenben és Wittenbergben tanult, majd Péterváron megtanulva az orosz nyelvet, a régi orosz történet egyetemi tanárává nevezték ki. Történeti gondolkodásával igen nagy hatást gyakorolt a 19. sz. elejének magyar szellemi életére. Idézett műve, melyben Csatka Endre szerint kétségbe vonja, hogy a magyarságnak érzéke van a művészethez: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (1796, Göttingen). 19

SCHMELTZER, JOSEF — Bécsből származó, Kolozsváron működő szobrász. Az Erd. Lev.-ben (86.l.) Kazinczy így jellemzi: „Schmeltzer szobrokat ügyesen farag, s még ügyesebben fogna, ha tőle nemcsak szobrok, hanem szép szobrok is kívánhatnának.” Kazinczyról 1816-ban Kolozsváron készített domborműve elveszett. 42

SCHMID (SCHMIED) JÁNOS — 1807-ben Budán megtelepülő svájci származású rézmetsző és litográfus, a pest-budai könyvnyomtatás kiemelkedő alakja. Műkereskedelemmel is foglalkozott. 75

SCHMIDT, MARTIN JOHANN — (1718–1801), osztrák festő. Főleg oltárképeket festett. Korai képei drámai feszültséggel telítettek, késői művei érzelmesebb felfogásban készültek. Több oltárképet készített Magyarország számára. Váci székesegyházbeli oltárképe valóban gyengébb művei közé tartozik. 38

SCHÖPF, JOHANN NEPOMUK — (1735–1786), német festő, akinek pátosszal, feszültséggel teli stílusa a bajor festészeti hagyományt követi. Művészete Magyarországon nemtetszéssel találkozott. Patachich Ádám püspök Nagyváradon, a Rádayak Pécelen foglalkoztatták. Műveit lásd a helynévmutatóknál. 27, 38, 39

SCHROTH, (SCHROTT), ANDREAS — (1791–1865), osztrák szobrász, aki Bécsben működött. Magyarországi megrendelésekre is dolgozott. Novák Chrysostomus büsztje, Rudnay prímás szoborportréja (1834), valamint az esztergomi bazilika kriptalejáratánál elhelyezett két génusz, a Béke és a Halhatatlanság c. szobrai (1820 körül) jelzik tevékenységét. 43

SCHWARTNER MÁRTON — (1759–1823), történész, statisztikus. A pesti egyetem diploma-tikai tanszékén tanított, s az egyetemi könyvtár könyvtárosa volt. Főművében (*Statistik des Königreichs Ungarn*, 1789) a korabeli Magyarország gazdasági és szellemi körképét rajzolja meg. 28

SEIVERT JÁNOS FRIGYES — (1775–1832), kormánybiztos titkár az erdélyi kormányzóságnál. Nagybátyja Brukenthal Sámuel volt. Nagy műveltségéről tanuskodó kéziratait a Brukenthal-Múzeum őrzi. Kazinczyval legtöbb levelet az 1818-as évben váltotta. 27

SIMAI ÖDÖN — (1879–1929), nyelvész, irodalomtörténész. A magyar felvilágosodás irodalmával foglalkozott pozitívista szemléletű munkáiban. Fontosabb művei: Dugonics András mint nyelvújító (1904), Kazinczy Ferenc nyelvújítása (1912). 18

SIMÓ FERENC — (1801–1869), festő, Székelyudvarhelyen született, Bécsben Fügenernél tanult, 1832-ben Kolozsváron telepedett meg. A hírnevét az 1824-ben festett Döbrentei-portré szerelte meg számára. Aprólékos kidolgozással, biedermeier modorban alkotott. 1829-ben készült Kazinczy-portréjának nyoma veszett. A festményt csak fényképről ismerjük (Történelmi Képcsarnok). Lemásolta Kreutzinger Kazinczyt ábrázoló festményét is. 53

SIMON (SZIMON) JÁNOS — rézmetsző, pecsétkészítő, aki Nürnberg környékéről került Kolozsvárra: „...gyűrűköveket farag réztáblák és antikok után” — írja róla Kazinczy (Erd. Lev. 16.l.). Többek közt Kisfaludy Sándor regéjéből Bakácsnak Lórától való búcsújelenetét véste ügyesen egy magyar mágnes gyűrűje körébe. Két Kolozsvár látképet is metszett. 42, 54, 56

SIPOS PÁL — (1759–1816), református lelkész, tanár. Kazinczyval a sárospataki tanárkodása idején él szoros baráti kapcsolatban (1805–10). 24, 27, 30, 50, 52, 63, 64, 66, 67, 68

SOMOSI JÁNOS — (1783–1855), ref. teológiai tanár Sárospatakon, hitmagyarázó munkákat hagyott hátra. 50

SPISSICH JÁNOS — (1745–1804), Zala megye alispánja volt, kapcsolatban állt a Martinovics-mozgalom résztvevőivel. Arcképét Kärbling János Tóbiás festette meg. Kazinczy többször az elragadtatás hangján szól róla: „Armer Spissich, hochherziger, braver Mann!” (Lev.IX.2255.). 58, 75

STEENWIJCK, (STEENWYCK) id. HENDRIK van (1550–1603), flamand festő, a németalföldi architektúrafestészet egyik úttörője. Templomokat ábrázoló interieuröket festett. Fia, ifj. Hendrik van Steenwijck (1580–1649) főleg az antwerpeni székesegyház belsejét örökítette meg. 32

STERNE, LAURENCE — (1713–1768), angol lelkész, író. Franciaországban írta a *Sentimental Journey...* regényét, amelyet Érzékeny utazás címen Kazinczy fordított le magyarra. Ugyancsak Kazinczy ültette át magyar nyelvre a *Letters from Yorick* to Eliza (Yorick levelei Elizához) c. művét. Sterne-fordításait Kazinczy munkái IV. kötetében adta ki. 44, 68

STOCK, JOHANN MARTIN — (1742–1800), erdélyi szász festő és grafikus, aki a bécsi akadémián tanult. Bécsi, pozsonyi, nagyszebeni (Brukenthal Sámuel) megrendelőknek főleg arcképeket festett. Ezek mellett ismertek oltárképei is, a segesvári Krisztust ábrázolja az Olajfák hegyén (1788). 42

STOLL, MAXIMILIAN — (1742–1788), a maga korában nagyhírű osztrák orvos. A bécsi klinika professzora, aki Magyarországon is folytatott orvosi tevékenységet. Zauner — mint Kazinczy írja — Zichy grófnő kérésére márványbustót készített róla. 39

STEINMETZ NINI (NINON, NANETTE) — később Keczer Györgyné, Kazinczynak egyik ifjúkori szerelme, akivel eperjesi patvarista korában (1781–82) ismerkedett meg. Első irodalmi inspirációit tőle nyerte. 52

STUNDER, JOHANN JAKOB — (1760–1811), dán eredetű festő, Bécsből Kazinczy hívására érkezett Magyarországra. Pesten, Lőcsén, Besztercebányán festett oltárképeket, főképp azonban arcképeket hagyott hátra (Kazinczy, Festetics László, Virág Benedek portréja). Kazinczy azt a művelt képzőművészt látja benne, amely az ő művész-ideálja. Kazinczyról két képet is készített: 1. K.F. arcképe, 1791. Széphalom, Kazinczy-mauzóleum (elpusztult nagyméretű képrészlete). Eredetileg ez volt Németh László tulajdona. Erről egy mellkép-másolat készült — mint ahogy Csatskai Endre is írja — amely azonban lappang. 2. K.F. arcképe, 1797. Széphalom, Kazinczy-mauzóleum. — Kazinczy Stunder ígért életrajzát sohasem írta meg. 22, 39, 44, 52, 53, 54

SULZER, JOHANN GEORG — (1720–1779), A maga korában nagyhírű esztétikus, 1747–1773-ig Berlinben tanár. Főműve: *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (2.köt.Leipzig, 1771–74, több kiadása van) az esztétika anyagát betürendes cikkekben dolgozta fel. Könyvében eklektikus módon a francia és angol esztétikai gondolkodás eredményeit is felhasználta. 23, 24, 25, 34

SYLVESTER (ERDŐSI) JÁNOS — (1504–1572), bölcséleti mester, magyar protestáns reformátor. Kazinczy a *Magyar régiségek és ritkaságok* c. kötetben, (Pest, 1808) a következő címen adta ki a szövegben említett művét: Sylvesternek az az színnyérváraljai Erdősi Jánosnak, magyar-deák grammatikája, Nyomt. Új-Szigeten, 1539. Kazinczy András itt közölt képét lásd a képanyagban. 25, 59, 68

SZABÓ JÁNOS (VÁRADI) — (1783–1864), Vay Miklós gyermekeinek a nevelője, 1816–1822 között külföldi utazást tett, ennek során felkereste Pestalozzit. Kazinczy tisztelte nagy műveltsége miatt. 22, 23

SZACSVAI (SZATSVAY) SÁNDOR — (1752–1815), hírlapíró és szerkesztő Pozsonyban. Részt vett az 1780. jan. 1-én megindult első magyar hírlap, a *Magyar Hírmondó* szerkesztésében, illetve írásában. 1786-tól Bécsben a *Magyar Kurir* és a *Magyar Musa* kiadásánál közreműködött. 39

SZALAY LÁSZLÓ — (1813–1864), történész, jogtudós, a centralisták egyik vezetője. Kazinczy ígéretek tehetségnek tartotta, s elvárta tőle, hogy a pesti eseményekről, — így az 1830. évi festészeti kiállításról is — tájékoztassa (Lev.XXI.5248.). 38, 53, 70

SZAMOSKÖZI ISTVÁN — (1565–1612), humanista történetíró. Ő adta ki az első magyar régészeti munkát az Erdélyben fennmaradt régi római feliratos kövekről. 19

SZÉCHENYI ISTVÁN – (1791–1860), a 19.sz. húszas éveiben megindult reformmozgalom kezdeményezője, kiváló író és államférfi. Az idézett nézetét a *Kelet népe* (1841) c. munkájában is kifejti. 25, 71, 72

SZÉCHENYI PÁL – (1642–1710), kalocsai érsek, aki politikai szereplést is vállalt, 1704-ben ő közvetített Lipót császár és II. Rákóczi Ferenc között. Képe, amelyet Kracker festett és Kazinczy tulajdonában volt lappang. 38

SZEDER FÁBIÁN (JÁNOS) – (1784–1859), benedekrendi szerzetes és gimnáziumi tanár volt Esztergomban, Győrben, Sopronban. 1832-től Pannonhalmán volt levéltárnok. Ritka ízléssel átalakította a főmonostor tövében elterülő kertet. Verseket is írt, (Pl. Kisded köszöntő zsebkönyv... Esztergom, 1827). 37

SZEMERE (SZEMEREI) BALÁZS –, pécsi és esztergomi kanonok (1446–1457), aki a források szerint verselgetett is: festmények alá epigrammákat készített. Versei fennmaradtak a budapesti egyetemi könyvtár 195.sz. latin kódexében, a 185–187. lapokon. 61

SZEMERE PÁL – (1785–1861), költő, író. Kazinczy Ferenc írói köréhez tartozott. Az *Élet és Literaturá* c. folyóirat és az *Aurora* c. zsebkönyv szerkesztője. Szonetteket, esztétikai tárgyú tanítókölteményeket írt. A *Mondolatra Kölcséyyel* együtt ő írta a feleletet. 44, 45, 58, 67

SZENTGYÖRGYI JÓZSEF – (1765–1832), városi főorvos; Debrecenben tankönyvet írt (Legnevezetesebb természeti dolgok ismerete, Debrecen, 1803), Kazinczy Ferencsel élénk levelezésben állt. Ő írta a *Mondolat* (1813) Kazinczyra nézve legsértőbb részét. Bár e tréfás dolgozatban az ízléstelen újítókat, főleg Barczafalvi Szabó Dávidot akarta gúnyolni. 17, 41, 52, 55, 58, 66, 68, 69

SZILÁGYI LAJOS –, Szilágyi Sámuelnek, a kor jeles irodalompártolójának unokája, aki Kazinczy rendelkezésére bocsátotta nagyapja életrajzi adatait. Kazinczy Szilágyi Sámuelről szóló írása megjelent: *Hazai Tudósítások*, VIII. 92–94. I. 31

SZILY KÁLMÁN – (1838–1924), nyelvész. Természettudós, az 1904-ben megalapított Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. Alapvető műve: *A magyar nyelvújítás szótára* (I–II. köt. Bp. 1902–8). 67, 68

SZINNYEI JÓZSEF – (1830–1913), bibliográfus, irodalomtörténész, könyvtáros, a Magyar Írók élete és munkái (I–XIV. köt., 1891–1914) c. bibliográfiája az írók ikonográfiája szempontjából is úttörő jelentőségű. 52

SZTRABÓN (STRABO) – (i.e.60–i.sz.20), görög földrajzi író. Töredékesen fennmaradt főműve a *Geographika*, utazásainak tapasztalatait dolgozza fel. Ebben ír többek között Memnónról és szobráról. 20

TAINÉ, HIPPOLYTE ADOLPHE – (1828–93), francia pozitívista filozófus, történész, kritikus. Csatkai Endre Taine milieu-elméletére céloz. 18

TAKÁCS JÓZSEF – (1767–1821), megyei főjegyző, Festetics László nevelője. Kapcsolatban állt Baróti Szabó Dáviddal, Révaival s Kazinczyval is sűrűn levelezett. 36

TATAY JÁNOS – (1789–1813), bölcseleti doktor, győri kanonok. A régi nyelvemlékeket és érmekeket gyűjtötte. A Tudományos Gyűjteményben jelentek meg irodalomtörténeti és történelmi írásai. 64

TELEKI JÓZSEF – (1738–1796), kir. táblabíró, Békés, majd Ugocsa megye főispánja. Nagy szerepet kapott a református egyházi életben is. 1791-ben a budai zsinat elnöke volt. Hitvédelmi dolgozatokat, több költeményt és utinaplót írt. Konzervatív szemlélete miatt Kazinczy távolságot tartott vele. 50, 58, 75

TELEKI LÁSZLÓNÉ – erdélyi főrangú asszony, az 1764–1821 között élt Teleki László felesége. Portréját lásd a képmelléletek között. 75

TELEKI SÁMUEL – (1739–1822), erdélyi kancellár, a marovásárhelyi Teleki-Könyvtár alapítója. Tudományos munkásságának emléke Janus Pannonius műveinek kiadása (2.köt., Utrecht, 1784). 23, 42

TENIERS, DAVID id. — (1582–1649), flamand festő, Rubens tanítványa. Tájképeket és figurális kompozíciókat festett. Kazinczy 1829-ben a Guzmics Izidornak írt levélben említi (Lev.XXI. 4999.). Erre a levélre hivatkozik jegyzetében Csatkai Endre. A kérdéses mondat így hangzik: „Én úgy hiszem, egyszersmind azért is, mert szerelmemet látni kedvesb, még a Teniersek és Ostadok tábláján is, mint kancsóskodót”. Ebből a szövegrészből egyértelműen nem lehet eldönteni, melyik Teniers-re, illetve melyik Ostadera gondol Kazinczy. Teniers fia, ifj. Teniers David (1610–1690) is életképfestő volt, gyermek Szt. János képét Kazinczy a nagyszombeni Brukenthal-gyűjteményben látta. 33, 42

TERHES SÁMUEL — (1783–1863), ref. espres, lelkész, a Felsőmagyarországi Minerva munkatársa volt (1825–28). Mint dalköltő jelentős. 28, 67

TERTINA MIHÁLY — (1750 körül – 1808), a budai királyi gimnáziumban segédtanár, majd Nagyváradon mint prodirektor költészetet tanított. 62

THEWREWK JÓZSEF (PONORI) — (1793–1870), ügyvéd, történeti író, műgyűjtő. Képgyűjteménye tűzvész áldozatává lett. 1828-ban meglátogatta Kazinczyt. Irodalmi munkássága kiterjedt a történelem, a régészet és a nyelvtudományra. 25, 53, 63, 67, 70

TIZIANO, VECELLIO — (1488/90–1576), olasz festő, a velencei érett reneszánsz fő képviselője. „Tizian fekvő nője” minden bizonnyal az Urbinói Venus c. kép lehet. (1537.Uffizi). 42

TOLDY (eredeti nevén Schedel) FERENC — (1805–75), irodalomtörténész, kritikus, orvos, könyvtárigazgató, egyetemi tanár, az MTA tagja, majd titkára. Első kritikai írásaiban Kazinczy írányát támogatta, majd a Kisfaludy Károly vezette írói csoporthoz csatlakozott. A romantikát jelölte meg a magyar költészet fejlődésének csúcspontjául. 17, 18, 21, 25, 29, 32, 34, 41, 48, 51, 60, 62, 63, 64, 65, 68, 71, 72

TOMPA MIHÁLY — (1817–1868), költő Petőfi és Arany mellett a népnemzeti irány „nagy triászának” tagja. 74

TÖRÖK LAJOS — (1748–1810), gróf, a kassai tanulmányi kerület igazgatója (1786–1796). Kazinczy apósa, akitől három Kazinczyhoz írt levelet (Lev. I. és IV. kötet) ismerünk. 67

TÖRÖK SOPHIE — (1779–1847?), Török Lajos gróf leánya. Kazinczy 1804 nov.11-én vette nőül. Mint leveleiből kiderül maga is érdeklődött a művészet iránt. 53

TÖKÉS JÁNOS (MOGYORÓSI) — Pataky Mózesel együtt ifj. Wesselényi Miklós (1786–1850) nevelője. Id.Wesselényi küldte ki külföldre, hogy fia későbbi külföldi utazásakor Tökés szakavatott vezető lehessen. 41

TRAIANUS, MARCUS ULPIUS — (53–117), római császár (ur.98–117), Dácia meghódítója. A Molnár János által említett Traianus-oszlopot valamint az al-dunai hidat mindig is az ókor jelentős alkotásaiként tartották számon. 20

TRATTNER JÁNOS TAMÁS, id. — (1717–1798), könyvnyomtató, könyvkereskedő. Vas megyei születésű volt, bécsi udvari könyvnyomtató lett. Betűmintakönyvet adott ki és Pesten nyomdát és könyvkereskedést nyitott. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar irodalom terjesztésében. 31, 54, 58

TRATTNER JÁNOS TAMÁS ifj. — (1789–1824), könyvnyomtató. Trattner Mátyás, pesti egyetemi nyomdai ügyvezető fia, id. Trattner János Tamás keresztfia. A keresztapjától reászállt pesti nyomda vezetője. Rövid időn belül Magyarország legnagyobb könyvkiadó vállalatának tulajdonosa. Ő adta ki Kazinczy Ferenc munkái címmel Kazinczy műveit. (1–9.kötet, 1814–16. Bp.) 31, 54, 58

TRATTNER MÁTYÁS — (1745–1828), nyomdász, de fia ifj.Trattner János Tamás korai halála után 1824–27-ig a Trattner-nyomda vezetője volt. 1827-től kezdve sógora, Károlyi István kir. táblabíró és ügyvéd került a nyomda igazgatói székébe. 54

ÜRMÉNYI JÓZSEF. — (1741–1825), országbíró. Miután több megye főispáni székét betöltötte 1806.szept.6-án országbírónak nevezték ki. A pesti egyetem gondviselője is volt. 1825-ben vonult nyugalomba. Több beszéde és Kazinczyhoz írt levele maradt fenn. Kazinczy életrajzot írt róla (Felsőmagyarországi Minerva, 1826.II.643–48. l.). 45, 57

VACHOTT SÁNDOR – (1818–1861), költő, Vachott Imre bátyja. Verseire az almanach líra, Vörösmarty és Bajza, majd Petőfi költészete hatott. Ferenczy István tervezett művének sorsáról Mátyás szobra címmel epigrammát írt: „Nagy fejedelmünknek szobrot mi szájjal emeltünk / Ez legalább, meg kell vallani nemzeti mű” (1847). 73

VÁCZY JÁNOS – (1859–1918), irodalomtörténész. 1886-ban bízta meg az MTA Kazinczy Ferenc teljes levelezésének kiadásával. A 21 kötet 1890 és 1912 között jelent meg. 18, 28, 30

VAN DYCK, ANTHONIS – (1559–1641), flamand festő, mestere Rubens. Ennek művészete mellett Giorgione és Tiziano pikturája is hatott rá. Bibliai és mitológikus tárgyú kompozíciói mellett festői erőnei igazában az arcképfestésben érvényesülnek. I. Károly udvarában ünnepelt udvari festő. 21, 27, 42

VAY MIKLÓS – (1756–1824), császári és királyi kamarás, híres tábornok. Kazinczy életrajzot írt róla. Ennek kis terjedelmű része a Figyelő c. lapban jelent meg. Nagyobb része kéziratban maradt. Abafi Lajos jelentette meg később (id.m.). 25, 54, 57, 58

VENUS – A szerelem és a szépség istennője. Kazinczy Venus Callipygos c. epigrammája: „Mind, mind, lyányka, nem ezt egyedül: s nagy Jupiter, engedd, / Váljon hármassá nekem is egyszer az éj!” Kazinczy „Venus Kallipygos” szobrának a gipszöntvényét Bécsben látta. A korahellenisztikus szobor i.e. 1.sz.-i márványmásolata ma a nápolyi múzeumban található. Az említett „Medici Venus” elnevezésű mű, Praxitelész knidoszi Aphrodité-szobrának egyik változata után (i.e. 3.sz. eleje) Kleomenész i.e. 1.sz.-i athéni szobrásztól készített másolat (ma a firenzei Uffiziben őrzik). 33, 35, 62, 63, 64, 67

VERGILIUS, PUBLIUS MARO (i.e. –70–19), római költő, főműve az Aeneis c. eposz. 47

VERNET, CLAUDE JOSEPH – (1714–1789), francia festő, aki a fényhatásokra érzékeny tájképeivel aratta sikereit. Tájképei közül egyet a Szépművészeti Múzeum őriz. A 19. sz. elején a romantikára nyitott írók benne látják képzőművészeti megfelelőjüket. Kisfaludy sokat másolta. 18, 23, 32, 41, 61

VESTA – A görög Hesztiaival azonosított római istennő. Kazinczy meghatározása szerint a „házi-élet istenasszonya”, vagyis a házi tűzhely és a családi élet tisztaságának őrzője. 50

VICZAY JÓZSEF – (1746–1810), a korabeli Kassának nagy hírű orvosa. Bécsben tanult, 25 éves korában tért haza Kassára. A kevésbé vagyonosokat ingyen gyógyította, a szegényeknek pedig még az orvosságot is fizette. Halálakor az egész város gyászolta. Kazinczy Viczayról írt életrajzában parkjának rövid leírását adja: „Kertecskéje a Hernád bal szélén; a malmok szomszédjában” volt (Felsőmagyarországi Minerva, 1827. 1267–72. l.). Portréja a képmellékletek között. 37, 52

VIDA LÁSZLÓ – (1770–1831), Pest megye táblabírája, jeles színpártoló. 1809-től 1811-ig a magyar színtársulat igazgatási teendőit végzi Pesten. Munkája: Az első hajós, egy eredeti énekes játék két felvonásban, Geszner után nemzeti játékszínre szabadon készítette, Pest, 1809. Többi színműve kéziratban.

1810–12 között KF-hez 6 levelet írt. 61

VIGNOLA tkp, Giacomo Barozzi da Vignola (1507–1573), a korai barokk építőművészeti egyik legjelentősebb építész, főműve a római II. Gesù templom. Regole delli cinque ordini d' architettura címmel évszázadokon át ható építészeti műveletet írt. 27, 29, 30

VIKTÓRIA (VICTÓRIA) – Niké, a győzelem istennője a görög mitológiában. A római mitológiában Viktória az ezzel azonosított istennő. Kazinczy „Viktoria Cameáján” valószínűleg a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött „Gemma Augustea” elnevezésű, i.sz. kezdetén keletkezett, onyxkameát érti. Bár a kamea Tiberius triumfusát jeleníti meg, a bonyolult ábrázolás könnyen félreérthető. 32

VIRÁG BENEDEK – (1754–1830), költő, műfordító, történetíró, a magyar ódaköltészetnek Berzsenyiig legnagyobb mestere. Horatius fordító. Történeti könyve, a Magyar századok a kor hazafias szellemének megfelelő mű. A mohácsi vész foglalja össze a magyarok történetét. 40, 49, 52, 54, 56, 58

VITKOVICS MIHÁLY — (1778–1829), Pest egyik legkeresettebb ügyvédje volt. Ódákat, epigrammákat, episztolákat írt. Szerb anyanyelvű volt, de később magyarul is írt. A szerb népköltészetből fordított. Kazinczyval sűrűn levelezett, a legszűkebb baráti köréhez tartozott. (V.M. meséji és versei, 1817). 53, 54, 58, 75

VOLTAIRE, FRANÇOIS MARIE AROUET — (1694–1778), francia regényíró, filozófus. Hatalmas életművéből mindenekelőtt filozófikus meséi bizonyultak a legmaradandóbbnak. Voltaire egyik legjelentősebb magyarországi népszerűsítője Bessenyei György volt, de Kazinczy is fordított tőle, ahogy erről az Orpheusz lapjai is bizonyítékot adnak.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY — (1800–1855), költő. Kazinczy Ferenc — bár Vörösmarty alapvetően más irodalmi irányt képviselt — Zalán futása c. eposzát nagyra tartotta. 63

WAGNER JÓZSEF FRIGYES — (18–19. sz. fordulója), osztrák festő, aki a Wesselényiek számára Marosnemetiben pasztellképeket készített. Pasztell-portrét készített id.Wesselényi Miklósról, ezt Neidl metszette rézbe. Számos erdélyi főúr arcképét rajzolta meg. Dolgozott a Felvidéken, Pest-Budán, Oroszországban is. 42, 75

WÁLYI (WÁLI) ISTVÁN — ref. prédikátor, 1756-tól 1781-ig Dunaalmáson hivatalnokoskodott (Munkája: Római imperátorok tüköre, Pozsony; Kassa, 1778).

WÁNDZA (WÁNTZA, VÁNDZA) MIHÁLY — (1781–1854), 1818-tól Miskolcon működő festő, színiigazgató. Színnyei kéziratban lévő drámáiról is tud. A húszas években történeti tárgyú képekkel kezdett el foglalkozni (Mátyás és Beatrix találkozása, Mária és Zsigmond herceg eljegyzése). Lyka Károly „igen igen gyenge” festőnek tartja. A búsongó Ámor c. festményét Kazinczy erősen kritizálta. 26, 56, 63

WASS SÁMUEL NÉ — gr. Bethlen Róza, aki 1812-ben Cserei Farkason keresztül kéri fel Kazinczyt, hogy adjon ötletet az elhunyt férjének emelendő síremlék jellegére. Gr. Wass Sámuelről keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy az 1791-es országgyűlésnek tagja volt. 41, 50

WEIKERT, (WEICHART) GEORG — (1749–1799), bécsi arcképfestő. A Habsburg uralkodóház számos tagját örökítette meg a korban igen népszerű arcképein. Műveit J.G. Haid, Fr.John, Cl. Kohl, J.E. Mansfeld, J.G. Mansfeld és J.P. Pichler rézmetszetben sokszorosították. Kazinczy a Festés és faragás nálunk (1812) c. írásában egy Nagymihályban található, Sztáray Mihálynét ábrázoló arcképet említi. 38

WEINRAUCH, CASPAR — (1765–1846), bambergi születésű, Bécsben tevékenykedő rajzoló és rézmetsző. 1787-ig Franz Ludwig hercegérsek anyagi támogatásával tanult. Illusztrációkat készített többek között Ramler és Lessing műveinek a kiadásához. Dolgozott magyar szerzők (Gorove László, Fáy András) munkáinak illusztrálásán is. 76

WEISS, DÁVID — (1775–1846), bécsi rézmetsző, Mark Quirin tanítványa volt, e mellett Maurer és Füger műtermeit is látogatta. Járt Rómában is, művészi tevékenységét azonban Bécsben fejtette ki. Ismert művei: „Révai mellszobra” Rézmetszet (Kazinczy Ferenc munkái, Pest, 1814. I. köt.). Pethe Ferenc arcképe, Kargling után, pontozott modorban, (Tudományos Gyűjtemény, 1819. IX.köt.). 75, 76

WESSELÉNYI MIKLÓS, ifj. — (1796–1850), politikai író, a főrendű ellenzék vezére. Mivel az erdélyi országgyűlés tárgyalásait kösajtóján lenyomatta, Szatmár megye egyik gyűlésén az udvart bíráló beszédet mondott, letartóztatták és 3 évi börtönre ítélték. Kazinczy 1809-ben ódát írt hozzá. Az említett sorok pontosan: „Még a praetexta lebdes válladon, ambrósiát lehel szép üstököd.” 23, 31, 32, 41, 45, 49, 50, 51, 53, 55, 63, 72

WESSELÉNYI MIKLÓS, id. — (1750–1809), erdélyi nagybirtokos, politikus. Id.Wesselényi tervezett szarkofágjának két oldaldomborművére a következő ábrázolásokat javasolta Kazinczy: „Vesta, a háziélet istenasszonya megkoszorúz egy előtte térdelő fátyolba öltözött asszonyt. Ennek megetté állhatna egy deli ifjú, a más felen pedig lehetne a Diana Ephesia statuája és ez előtt egy oltár, s rajta tűz. — Az Ephézi Diana sok emlékekkel festetik, minthogy ennek képe alatt a sokakat-tápláló természet tiszteltetett. — A szerencsés rajzoló az egész követ el fogja ezen rajzolatjával

boríthatni". — A másik oldalra pedig: „Cato és Brutusz kiterjesztett karokkal mennek elébe egy érkező nagynak, ki megett néhány követő áll, érdemeinek symboljaival; péld.: némelyik fascet hozna, fő ispáni méltósága jeléül, egy másik a Melpomené és Thália lárvájával, egy harmadik lantjával, negyedik a gazdagság attribútjeivel, ötödik egy paripát vezetvén.” 32, 49, 50, 56, 57, 58, 75

WESZPRÉMI (VESZPRÉMI) ISTVÁN — (1723–1799), orvosdoktor, holland, angol egyetemet látogatott. Mária Terézia 1767-ben orvosi tudásáért kitüntette. Főbb művei: Kisdéd gyermekek neveléséről, 1760., Kolozsvár; Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia, Leipzig, 1774. 21, 68

WIELAND, CHRISTOPH MARTIN — (1733–1813), német elbeszélő, műfordító. Korai moralizáló művek után a felvilágosodás optimista szellemében születtek írásai. Nagy sikere volt verses regényeinek. A Musarion-t Kazinczy még a fogságba is magával viszi. Az a műve Wielandnak, amelyben Kazinczy Oeser metszeteivel találkozott a Die Grazien c. lipcsei, 1770-es kiadású munka volt. Oeser 8 db. képeről készült metszetet találhatunk a könyvben. 21, 32, 56

WINCKELMANN, JOHANN JOACHIM — (1717–1768), német művészettörténész, archeológus, a modern archeológia megteremtője. A német klasszicizmus esztétikai alapjait vetette meg. Hatott Lessingre, Herderre és Goethére. Kazinczy esztétikai gondolkodásának meghatározó műve volt a Die Geschichte der Kunst der Alterthums (Az ókori művészet története) című mű (Drezda, 1773). 20, 22, 25, 26, 27, 32, 51, 59, 60, 62, 69

WITSCH (VITSCH) RUDOLF — földmérnök és kerttervező, aki főleg Pesten tevékenykedett. Batthyány hercegprímás megbízására részt vett (1799-től) a Városliget betelepítésében. 36, 47

WREN, SIR CHRISTOPHER — (1632–1723), angol építész, asztronómus, matematikus. Az 1666-os londoni tűzvész után őt bízzák meg a város újjáépítésével. Ő tervezte a Szt. Pál-katedrális (1675–1710). Több jelentős épületen kívül parkokat is tervezett. Erre utal Kazinczy is (Whitehall Palace és a St James Palace és park). 72

WUTKY, MICHAEL — (1739–1823), osztrák festő, 1759-ben már a képzőművészeti akadémia növendéke. 1781–87-ig Rómában tartózkodott, ezután Bécsben telepedett meg. Tájképfestőként vált ismertté: Kazinczy leveleiben „Landschaftsmahler Wutky” néven emlegeti (Lev. X. 2355. 2382. stb.). Idealizáló, romantikus tájképeket festett. 25, 32

ZAMPIERI DOMENICO — Lásd Domenichinónál.

ZAUNER, FRANZ — (1746–1822), 1796-tól kezdve a bécsi akadémián tanárkodott. 1806-ban direktora lett a festészeti és szobrászati tanfolyamoknak. Főművei: II. József császár lovas szobra, II. Lipót emlékműve a bécsi augusztinusok templomában. Részt vett a Schönbrunn-i park szobrászati munkáiban is. Stoll Maximilian bécsi orvosról Zichy grófné kérésére szobrot készített. 24, 39

ZÉNÓN (ZÉNO) — (i.e. 335–263), görög filozófus. A szókratikusok és a cinikus Kratész voltak rá nagy hatással, Kazinczy Zénón érzéketlenségéről írt, aki szerint a gyönyör, a gazdagság, sőt az élet is egyaránt közömbös, a bölcs ember kivonja magát a véletlenek, a társadalmi körülmények gyűrűjéből, csak a világegyetem törvényeinek van alávetve, s ha ezek úgy diktálják, kész lemondani saját életéről is. 61

ZEUSZ (ZEUS) — a legnagyobb olümposzi isten, az istenek és emberek atyja, az olümposziak királya. Ugyanakkor az ég istene is, aki összegyűjti vagy szétszórja a felhőket. 64, 67

ZRÍNYI MIKLÓS — (1508–66), horvát bán (1542-től), a szigetvári hős. Kazinczy rövid írást közölt a Hebeben, ezt illusztrálta Krafft vitatott Zrínyi-portréja (Hebe. 1825. 3–22. l.). 55, 56, 71

ZRÍNYI MIKLÓS, — (1620–1664), költő, prózaíró, hadvezér, politikus. Kazinczy 1817-ben sajtó alá rendezte műveit. 55, 59, 67, 76

ZRÍNYI PÉTER — (1621–71), horvát bán, Zrínyi Miklós költő és hadvezér öccse, a Wesselényi-összeesküvés egyik kivégzett vezetője. Portréja a Kazinczy által sajtó alá rendezett Zrínyi Miklós műveinek kiadásában (1817). 59, 76

ZVONARICH MIHÁLY — (1570–1625), evangélikus lelkész, hitszónok. Sárváron Nádasdy

Pál udvari papja volt. „Az apostoli képíró” kifejezés a „Pápa nem pápa” (Andreas Osiander nürnbergi hitvitázó műveinek fordítása, Keresztúr 1603) c. művében fordul elő. 68

ZSIGMOND — (1361–1437), magyar, cseh király, német-római császár, a Luxemburg-dinasztia utolsó uralkodója. Tervezett Duna-hídjának csak a hídfői készültek el. 20

Endre Csatkai:

KAZINCZY UND DIE BILDENDEN KÜNSTE

Ferencz Kazinczy (1759–1831) — Dichter, Schriftsteller, Philologe, Übersetzer, Literatur- und Kunstorganisator, Bezirks-Studieninspektor, Verschwörer im Rahmen eines republikanischen Geheimbundes — war eine der wirkungsvollsten Gestalten des ungarischen geistigen Lebens im spät 18., und im angehenden 19. Jahrhundert. Seine Rolle beschränkt sich gewiss nicht auf eine einzige Disziplin, denn der hochgebildete Sohn einer reformierten Adelsfamilie stellte die Weichen für viele Bereiche des kulturellen Lebens.

Während seine literarischen Frühwerke von der Sentimentalität des Rokoko geprägt sind, können wir aus seiner übersetzerischen Orientierung auch auf den radikalen Freidenker schliessen. Er macht das ungarische Publikum mit den Ideen von Helvetius, Holbach, Rousseau, Voltaire und Wieland bekannt. In Kassa (Kaschau), in dem ehemaligen Oberungarn, wirkte er an der Gründung von mehreren literarischen Zeitschriften mit und nahm einen aktiven Anteil an der praktischen Durchführung der josefinischen Schulreform. Schon in seinen jungen Jahren vermochte Kazinczy die Proportionen der „*vita activa*“ und der „*vita contemplativa*“ geradezu meisterhaft in Gleichgewicht zu halten. Er war ein Voll-Mensch — auch in dieser Hinsicht wahlverwandt mit Goethe —, sein Leben verging mit vertiefter schöpferischer Arbeit, zugleich auch mit häufigen Reisen und ununterbrochener organisatorischer Tätigkeit. Ende 1794 erfuhr seine Laufbahn eine jähe Zäsur: Als die republikanische Untergrundbewegung unter Ignác Martinovics aufflog, wurde Kazinczy, der infolge seiner aufgeklärten Mentalität mit den Verschwörern in Verbindung stand, zunächst zum Tode und sodann zu einer langjährigen Freiheitsstrafe verurteilt. Auch nach seiner Entlassung im Juni 1801 weigerte er sich, seine aufgeklärten Ansichten zu verleugnen.

Die Rückständigkeit der ungarischen Sprache und Literatur sowie der bildenden Künste veranlasste ihn, seine ganze Energie der Weiterentwicklung dieser Bereiche zu widmen. Sein Landsitz bei Sátoraljaújhely (Nordungarn) wurde ein wahres literarisches und philologisches Zentrum, die Ausgangsstelle bildkünstlerischer Unternehmungen. Aus seinen (meist hier datierten) Briefen wissen wir, dass er seine eigenen und die Werke anderer auf eigene Kosten herausgab und sowohl ungarischen wie auch österreichischen Künstlern des öfteren Bestellungen erteilte. Sein heftig umstrittenes Spracherneuerungsprogramm wurde ebenfalls in diesem weltfernen Ort ausgearbeitet; er schuf neue Ausdrücke für die Begriffe modernen Denkens und urgerte stilistische Reformen. Seine Ansichten waren durch klassische und klassizistische Vorbilder beeinflusst (Sallustius, Ho-

ratius, Goethe, Schiller, Lessing, Herder, Winckelmann u.a.; Statuen der griechischen und römischen Antike, Künstler des Cinquecento und Settecento, Poussin, C. Lorrain, Van Dyck, Rubens, David usw.). Seine Anschauung manifestierte sich in seinen Werken und auf direkte Art in seinen Schriften mit solcher Kraft, dass er eine gewaltige Wirkung auf die Gestaltung des allgemeinen Geschmacks ausübte. Zwar sollten für die Nachwelt nur wenige seiner Gedichte von bleibendem Wert sein, doch ist seine Bedeutung auch gar nicht darin verborgen, sondern in seiner programmatischen Aktivität, in der Geschmackformung.

Im vorliegenden Band unternimmt der Verfasser den Versuch, die epochemachende Bedeutung dieses grossen Denkers aus den Jahrzehnten um 1800 durch sein Verhältnis zu den bildenden Künsten nachzuweisen.

Der Verfasser dieser Arbeit, der Kunsthistoriker *Endre Csatkai* (1896–1970), studierte an der Universität Wien und Budapest Kunstgeschichte und ist mit jenem *André Csatkai* identisch, der in der Zwischenkriegszeit nicht nur in Ungarn (Sopron), sondern auch in Österreich (Eisenstadt) als Kunsthistoriker der Wolf-Sammlung arbeitete und gemeinsam mit Dagobert Frey den XXIV. Band (über Burgenland) der Österreichischen Kunsttopographie verfasste. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde er Direktor des Franz-Liszt-Museums in Sopron und Mitverfasser der ersten ungarischen Kunsttopographie (Sopron és környéke – Ödenburg und Umgebung). Seine Gestalt wird im Vorwort von der Berufskollegin Prof. Anna Zádor geschildert, die Forschungsgeschichte des Themas zeichnet György Rózsa im Nachwort auf. Ergänzt wird der Band durch eine Orts- und Namensklärung sowie durch 53 Abbildungen grösstenteils von Kunstwerken, die auf Kazinczys Anregung entstanden sind bzw. mit denen er sich in seinen literarischen Werken befasst hat.

I. EINLEITUNG

Endre Csatkai schrieb seine hier veröffentlichte Doktorarbeit im Jahre 1925. Seine komplexe Untersuchungsmethode war von bahnbrechender Bedeutung. Im ersten Kapitel weist er darauf hin, dass es in Kazinczys Schriften keine scharfe Grenze gibt, dies- und jenseits derselben er nur von der bildenden Kunst, bzw. nur von der Literatur spricht. Bei Kazinczy war die bildende Kunst vielfach ein Inspirator des literarischen Werkes und lieferte Argumente zu literarischen Diskussionen. Bei der Untersuchung des Verhältnisses Kazinczys zu den bildenden Künsten betrachtet daher Csatkai das gesamte Lebenswerk und zieht daraus seine Schlussfolgerungen. Seine Quellen waren: Kazinczys Korrespondenz (23 Bände), seine Gedichte, biographische Schriften, abgedruckte Aufsätze.

II. KAZINCZYS STUDIEN UND DIE BILDENDEN KÜNSTE

Kazinczy ist in einer traditionsbewussten Adelsfamilie aufgewachsen. Er studierte in den Städten des damaligen Nordungarns (Késmárk – Käsmark, Sárospatak, Eperjes–Preschau, Kassa–Kaschau) und trat am letztgenannten Ort als Studieninspektor in staatlichen Dienst. Das architektonische Fachbuch von Penther sowie die architektonische

Arbeit des ungarischen Jesuiten János Molnár (Régi jeles épületekről — Über alte bedeutsame Bauten, 1760. Nagyszombat — Tyrnau) waren die ausschlaggebenden künstlerischen Lektüren seiner Schuljahre (über seine weiteren ästhetischen und kunsthistorischen Lektüren s. Anm. 21 im Nachwort von György Rózsa). Kazinczy hielt sich insgesamt zehnmal in Wien auf, wo namentlich die Kunstwerke des Belvedere eine entscheidende Wirkung auf seine ästhetische Anschauung ausübten. Als häufiger Gast im Geschäft des Wiener Kunsthändlers Dominik Artaria vermochte er seine einschlägigen Kenntnisse wesentlich zu erweitern. Aus seinem autobiographischen Werk *Pályám emlékezete* (Erinnerungen an meinem Lebenslauf) erfahren wir, dass der begabte Jüngling schon frühzeitig mit namhaften Literaten jener Zeiten — György Bessenyei, Gedeon Ráday — in Verbindung stand und in den literarischen Anfängen die Unterstützung aristokratischer Gönner genoss. Seine Bildung ist nicht einseitig; er interessiert sich für Musik, zeichnet und malt recht viel. Als Franz I. im Jahre 1792 in Ofen zum König Ungarns gekrönt wurde, zeichnet er die Stephanskronen ab; als er wegen Mitbeteiligung an der republikanischen Geheimbewegung eingekerkert wurde, schmückt er die Wände seiner Gefängniszelle mit Zeichnungen. Schliesslich dekoriert er nach seiner Entlassung seinen Landsitz in Széphalom mit Kupferstichen nach Werken von Raffael, Reni, Canova, Dolce usw., so dass der Wandschmuck bereits eine ausgereifte ästhetische Anschauung widerspiegelt.

III. KAZINCZYS KÜNSTLERISCHE PRINZIPIEN

Als Kernproblem seines Kunstverständnisses gilt die Definition des Schönheitsbegriffes. Kazinczy glaubt nicht an der rein ergötzenden Funktion der Kunst. Unter Herders Einwirkung — dessen Ideen ihm wohlbekannt sind — verbindet er den Begriff des Schönen mit dem Guten: Die Kunst sei eine kulturelle Sphäre, deren Nützlichkeit sich darin äussere, dass sie das Gute vorbereite. Seiner idealisierenden Anschauung, gerichtet nach klassischen und klassizistischen bildkünstlerischen Beispielen, ist in der Kunst die Kategorie des Hässlichen unbekannt: „Die Kunst macht auch das Hässliche schön“, schreibt er an einer Stelle. Unverkennbar die Einwirkung der antiken griechisch-römischen literarischen und bildkünstlerischen Traditionen, wenn er als Spezifikum des Schönen die „simplicitas“ nennt. Laut Kazinczy ist alles schön, was idealisierend ist und mit der klassischen bzw. klassizistischen Kunst in Verbindung steht: Je enger diese Verbindung, um so höher die künstlerische Qualität. Sowohl in der Literatur als auch in der bildenden Kunst misst er der Übersetzung bzw. der Kopierung grosser Modelle eine überragende Bedeutung bei. In der rückständigen Lage des einheimischen Kunstbereiches empfiehlt er den Malern, Kunstwerke aus dem Cinquecento und Settecento, Gemälde von Poussin, Reni, Lorrain, Van Dyck, Rubens usw. zu kopieren, während die Bildhauer Werke wie der Apollo von Belvedere oder die Venus von Medici zu „kopieren“ hätten. Bezeichnend allemal, dass Kazinczy an den Bildern von Maulbertsch und Schöpf, Hüter der Traditionen des Spätbarocks, kein Gefallen findet.

IV. KAZINCZYS BILDKÜNSTLERISCHE PRINZIPIEN UND LITERARISCHE PROBLEME

In diesem Kapitel wird die Frage des vorangehend erörterten „*copia*-Prinzips“ in Einzelheiten dargelegt. Csatkai führt Kazinczys Übersetzerisches Prinzip auf Herders bzw. Gatterers Ideen zurück — die Vorteile seiner Komplexmethode treten wohl hier am eindrucksvollsten zum Vorschein. Als wichtigste Aufgabe der Literatur betrachtete Kazinczy die Übersetzung, ebenso setzte er der bildenden Kunst die Kopierung zum Ziel. Freilich wusste er, dass der Übersetzer bzw. Kopist bloss Werke von sekundärer Bedeutung zustande bringt, dennoch schätzte er die Rolle des Kopisten Bartolozzi in der Kunst höher ein als beispielsweise die Tätigkeit des autonomen Künstschaftenden Dürer. Der Kopist, meinte er, tue nämlich mehr für die Vereinheitlichung des allgemeinen Geschmacks, er sei eine Persönlichkeit, die die zeitgenössische Kunst zur Vollkommenheit orientiere. Und erseits verlangt er vom Übersetzer bzw. dem Kopisten keine strikte Konformität des Inhalts und der Form, sondern gestattet beiden ein gewisses Mass an Freiheit. Die eigenartigen Kriterien seines Werturteils veranschaulichen die überaus enge Beziehung die, laut Kazinczy, zwischen der Literatur und der bildenden Kunst besteht: Oft misst er die Qualitäten literarischer Werke an die von Kunstwerken, oder umgekehrt (einmal bezeichnet er Goethes *Iphigenia* als eine Raffaelische Arbeit, ein andersmal vergleicht er die Gemälde von Rubens mit Ciceros literarischen Leistungen).

V. KAZINCZYS KUNSTABHANDLUNGEN

Dieses Kapitel ist jenen Kunstabhandlungen Kazinczys gewidmet, die auch in Druck erschienen sind, einschliesslich Reisebeschreibungen, in denen häufige Analysen und Bewertungen von Kunstwerken vorkommen. Schon in seiner Kindheit interessierte sich Kazinczy für die Gartenbaukunst. In seiner Abhandlung „*Hotkócz leírása*“ (Die Beschreibung von Hotkócz. in: Hazai Tudósítások, 1806) fasst er seine vieljährigen Erfahrungen zusammen. In einer nordungarischen Ortschaft legte Emmanuel Csáky einen englischen Garten an. Nach der Beschreibung der Parkanlage legt Kazinczy seine Grundsätze über die Gartenbaukunst dar. Im wesentlichen geht es um folgendes: Kazinczy lehnte die Gartenbau-Prinzipien von Le Notre ab und schätzte jenen Park, wo der Gärtner unter Beachtung der örtlichen natürlichen Verhältnisse ohne normative Leitsätze arbeitet. An dieser Stelle erwähnt Csatkai jene Passagen aus Kazinczys Reisebeschreibungen (*Erdélyi levelek* — Briefe aus Siebenbürgen; *Magyarországi utazások* — Reisen in Ungarn), wo dieser über seine Garten-Erlebnisse schreibt.

Die Abhandlung „*Festés, faragás nálunk*“ (Malerei und Schnitzerei bei uns. Hazai és Külföldi Tudósítások, 1812) entstand aus propagandistischer Absicht: Kazinczy versucht nachzuweisen, dass es auch innerhalb der Landesgrenzen bereits genügend Kunstwerke zum Kopieren gäbe. Aus der Reihe der erwähnenswerten Gemälde hebt er Hubert Maurers Altarbild in Pápa (1785) hervor, ferner die Hickel-Porträts, die einst im Rathaus von Grosswardein hingen und seither verloren gegangen sind (1772), sowie die Bilder von Kracker in Jászó (1762–1764). Gleichzeitig vesäumt er nicht, die mit seiner Kunstanschauung nicht übereinstimmenden Maulbertsch-Werke zu tadeln. Schliesslich beschreibt er die im Besitz inländischer Kunstsammler befindlichen hervorragenden Kunst-

werke. In seinen Betrachtungen über die Bildhauerei werden einige österreichische Künstler erwähnt, die auch für ungarische Besteller arbeiteten (Zauner, Posch).

Kazinczys Aufzeichnungen über seine Reisen durch Ungarn wurden teilweise in der von ihm gegründeten Zeitschrift „Orpheus“ veröffentlicht. Unter den ungarischen Städten dürfte in künstlerischer Hinsicht vielleicht Eger (Erlau) die stärkste Wirkung auf ihn ausgeübt haben. Krackers Fresko „Das Tridentinische Konzil“ (1779) entlockt ihm Töne der Verzückung; das Deckengemälde befindet sich in der Bibliothek des Lyzeums (1765–1780), welches ursprünglich eine Universität werden sollte. Seine Schilderung der Stadt Esztergom (Gran) liefert uns Informationen von Quellenwert über den Dom sowie über die hervorragende Figur der ungarischen klassizistischen und früh-romantischen Altarbild-Malerei, Mihály Hess.

Seine andere Reisebeschreibung, die „Briefe aus Siebenbürgen“, ist erst nach seinem Tod in vollem Umfang erschienen. Auch diese Arbeit nimmt reichlich Bezug auf die Kunst. Die Besichtigung von Nagyszeben (Hermannstadt) galt als Höhepunkt der Reise. In einer langen Beschreibung berichtet Kazinczy über die ihn interessierenden Kunstwerke der Brukenthal-Gallerie. Nicht eindeutig begeistert war er von seinen Erlebnissen in Kolozsvár (Klausenburg) und Gyulafehérvár (Karlsburg). In der erstgenannten Stadt zählt er die örtlichen Künstler auf und stellt deprimiert fest, dass es darunter keinen Porträtisten gäbe, obgleich „dies der erste Schritt zur Bereicherung der Kunst“ wäre. Mit den ausgeplünderten Krypten des Domes scheint ihm Gyulafehérvár eher ärmlich zu sein. Neben der ausführlichen Beschreibung der Kunstdenkmäler und des künstlerischen Lebens in den erwähnten Städten schildert er ganz kurz auch viele andere siebenbürgische Städte und Herrensitze.

VI. KAZINCZYS BEMÜHUNGEN ZUR FÖRDERUNG DER BILDENDEN KUNST

Die Architektur beschäftigte Kazinczy weniger als die Malerei, allerdings hatte er kaum die Möglichkeit, an den monumentalen Bauarbeiten mitzuwirken. Nicht so im Falle der Denkmäler, wo Kazinczy wiederholt Ratschläge in bezug auf Form und Inschrift erteilte. (Es ist schon eine andere Frage, dass diese aus verschiedenen Gründen meist nicht befolgt wurden.) Im Jahre 1806 präsentierte Kazinczy einen Vorschlag zum Grabmal des Dichters Mihály Csokonai Vitéz. Den Grabstein wollte er „in der schönen Schlichtheit der Alten“ gemeißelt sehen, die Inschrift entnahm er dem berühmten Poussin-Bild: „Et ego in Arcadia“. Die geplante Inschrift entfachte eine heftige Diskussion zwischen Kazinczy und Debrecen, der Geburtsstadt von Csokonai (dies war der sog. Arcadia-Prozess). In Debrecen argumentierte man gegen den Plan mit der Behauptung, in der Antike seien die Arkadier „in den Augen aller Griechen abscheulich“ gewesen. Als Beweise wurden geschichtliche und literarische Angaben angeführt („die Arkadier haben den olympischen Tempel des Jupiter ausgeplündert“/, „Lucianus betonte ihre niederen geistigen Fähigkeiten“). Kazinczy verteidigte erbittert seinen Vorschlag mit Vergils und Schillers Arkadiendeutung. Der Plan wurde aber von den Debrecenern dennoch vereitelt.

Im Juni 1809 verlor das Heer der ungarischen adeligen Insurgenten bei Győr (Raab) die Schlacht gegen eine Armee Napoleons. Trotz der Niederlage sah sich der Adel veranlasst, die Waffentat zu feiern. Das Komitat Zemplén beauftragte Ferenc Kazinczy und

József Dessewffy, zu Ehren der Helden des Komitats ein Denkmal zu entwerfen. Kazinczys Plan war durch eine Zeichnung des französischen klassizistischen Architekten Delagardette (+ 1804) bestimmt. Die örtliche Obrigkeit brachte aber auch hier ihre eigenen Wünsche zur Geltung und als das Denkmal feierlich enthüllt wurde, hätte Kazinczy am liebsten das ganze niedergerissen.

Die siebenbürgische Familie Wesselényi nahm des öfteren Kazinczys Vorschläge zu Grabmalsentwürfen in Anspruch. Seine Ratschläge waren zumeist durch antike Modelle motiviert. Mangels entsprechender Künstler wurden aber auch diese Pläne leider nicht durchgeführt.

Seine Tätigkeit als Kunstpropagator war am erfolgreichsten in der Popularisierung des gemalten und gezeichneten Porträts. „In Indien befiehlt die Religion“, schreibt er, „dass jeder Mensch wenigstens einen Baum pflanze. Hätte ich eine Religion gegründet, so würde ich befehlen, dass jedermann sich selbst und wenigstens ein paar Menschen abbilden lasse.“ Er selbst ging mit gutem Beispiel voran. Nach eigener Zählung wurde er bis 1816 22mal abgebildet. Die meisten Bilder schickte er seinen literarisch engagierten Freunden und bat sie, ihm tauschweise ihr eigenes Porträt zu schicken. Tatsächlich hatte er in Széphalom eine ganze Porträtgalerie seiner Freunde zusammengebracht. Durch seine wiederholte Abbildung beschäftigte er Dutzende von Künstlern, die er dann auch seinen Freunden zur Anfertigung ihrer Porträts empfahl (Josef Kreutzinger, János Donát, Anton Philip Richter, Heinrich Thugut, Johann Stunder, Johann Rombauer, Wilhelm August Rieder usw.). Alle der hier genannten Maler haben Kazinczy porträtiert. — An das sculptierte Porträt stellte Kazinczy andere Erfordernisse als an das gezeichnete oder gemalte Porträt: beim letzteren legte er die Forderung nach Ähnlichkeit strenger aus, während er bei der Statue nur die Idealisierung, die Anpassung an die Klassiker, für wichtig hielt.

Die Beziehungen Kazinczys zur Buchkunst wurden schon in vielen Abhandlungen erörtert. Zum Abschluss dieses Kapitels zählt Csatai die zeitgenössischen Bücher auf, deren Illustrierung und Ausstattung irgendwie mit Kazinczys Namen verknüpft sind. In seinen Illustrationsempfehlungen, meint Csatai, sei Kazinczy auch durch Sammlungen von Kupferstichen beeinflusst gewesen, die nach antiken griechisch-römischen Kunstwerken angefertigt wurden (B. de Montfaucon: *L'Antiquité expliquée et représentée en figures*. Paris 1719. Bd. I—V. — A. Fr. Gori: *Museum Florentinum exhibens insigniora vetustatis monumenta quae Florentiae sunt. Gemmae antiquae ex thesauro Mediceo et privatorum dactylothece Florentiae exhibentes tabulis C imagines virorum illustrium et deorum cum observationibus. Statuae antiquae deorum et virorum centum aereis tabulis incisae quae exstant in thesauro Mediceo, cum observationibus*. Florentiae 1731—1734. Bd. I.—III.); ferner hätten an Kazinczys Bucheditionen keine geringeren Künstler mitgewirkt als z.B. Goethes Zeichenlehrer, Oeser.

VII. DIE BILDENE KUNST IN KAZINCZYS DICHTUNG

Da Kazinczy unter dem Einfluss der ästhetischen Ansichten Winckelmanns und Lessings stand, hielt er für die hochwertigsten Leistungen der Skulptur den Apollo von Belvedere, die plastischen Darstellungen des Antinous, die Laokoön-Gruppe, die Statue

der Venus Kallipygos und schätzte auch die Werke seines Zeitgenossen Canova besonders hoch. Überraschende Produkte der Malerei seien laut Kazinczy vor allem unter den Kunstwerken des Cinquecento und Settecento zu finden. Kazinczys Begeisterung für die bildenden Künste liess auch in seiner Dichtung tiefe Spuren zurück, war er doch der erste Repräsentant der ungarischen Literatur, der die bildende Kunst als leibliche Schwester der Literatur empfand. Seine Begeisterung für die vorangehend genannten Musterstücke der Skulptur und der Malerei lässt sich oft auch in seinen Epigrammen ertappen. Ausgesprochen bildkünstlerischer Inspiration sind etwa die Epigrammen Apollon, Antinous, Laokoon, Venus Kallipygos, An die Psyche von Canova, An die Madonna von Dolce, Io und Jupiter (Zu den Bildern von Correggio) zu verdanken. An die Statue „Das Hirtenmädchen“, wohl die beste Arbeit des bedeutendsten ungarischen klassizistischen Bildhauers und Thorwaldsen-Schülers István Ferenczy, hat Kazinczy sogar ein Gedicht geschrieben. Darin schildert er die legendäre Geschichte der Geburt der Kunst, den Augenblick, da das Hirtenmädchen das Gesicht seines fortgehenden Geliebten mit einem Holzstück in den Staub zeichnet. Kazinczy gab der Statue den Namen Graphidion.

Kazinczys Erlebnisgut in bezug auf die skulpturellen Denkmäler der Antike ist recht spärlich. Einen Gipsabzug der Venus Kallipygos hatte er zwar in Wien gesehen, doch die übrigen Statuen, die ihn zu Epigrammen inspirierten, kannte er nur von Kupferstichen her. Die Epigrammen über die verschiedenen Gemälde entstanden jedoch aus dem unmittelbaren Erlebnis der Originalwerke.

VIII. KAZINCZY UND DIE TERMINOLOGIE DER BILDKÜNSTLERISCHEN LITERATUR

Mit einer Verspätung von wenigstens zwei Jahrhunderten gegenüber den westeuropäischen Ländern erreichte die kulturelle Entwicklung Ungarns zu Beginn des 19. Jahrhunderts einen Stand, wo es an der Zeit war, eine Terminologie des modernen Denkens zu schaffen, welches den ökonomischen und gesellschaftlichen Veränderungen entsprach. Damals fehlten der ungarischen Sprache noch die Worte, um die Ideen und Begriffe der bildenden Künste in angemessener Form ausdrücken zu können. Kazinczy unternahm wohl den ersten Versuch, um die diesbezüglichen Unzulänglichkeiten des ungarischen Wortschatzes zu beheben. Er entlehnte zahlreiche Fachausdrücke aus verschiedenen Fremdsprachen (artista, Künstler, plastica, statua, Handwerker, batiment, Gebäude usw.), wodurch er heftige Diskussionen auslöste. Zugleich schuf er auch neue Wörter. Die meisten seiner bildkünstlerischen Fachausdrücke sind mit der Malerei verbunden, höchstwahrscheinlich deshalb, weil er unter allen Künstlern eben mit den Malern die meiste Zeit verbracht hat. In seinen Schriften gebraucht er an konsequentesten die Fremdwörter, die er von Malern gehört hat. Ein Teil seiner übersetzten Wörter ist in der heutigen ungarischen Kunst-Terminologie nicht mehr gebräuchlich. Dessen ungeachtet sind seine Experimente von grosser geschichtlicher Bedeutung, zumal er gleichsam als Erster die Aufmerksamkeit auf die Rückständigkeit der ungarischen bildkünstlerischen Fachsprache gelenkt hat.

IX. TRIUMPH UND UNTERGANG DER PRINZIPIEN KAZINCZYS

Nach einem Ausblick auf Europa bestimmt Csatkai im abschliessenden Kapitel seiner Arbeit die Rolle, die Kazinczy im angehenden 19. Jahrhundert im kulturellen Leben Ungarns spielte: Kazinczy habe für den Aufschwung der einheimischen bildenden Künste eine derartige organisatorische Tätigkeit geleistet, die zu jener Zeit nur mit Goethes Weimarer Aktivität zu vergleichen sei. Auch seinen Hauptfehler hat er mit Goethe gemein: die einseitige Lobpreisung des Klassizismus. Eben deshalb wurden schon gegen Ende seines Lebens seine für den Klassizismus engagierten Ideen im Geiste der in Entfaltung begriffenen Romantizismus attackiert, obwohl die Wirkung seiner Prinzipien bei fast allen bedeutenden Schriftstellern und Dichtern des damaligen Ungarns nachweisbar ist. Kazinczy gebührt aber der Verdienst der Pioniere, eine Grundlage geschaffen zu haben, „auf der der Palast späterer Zeiten errichtet wurde“ (Csatkai). Als er starb, waren in Ungarn — nicht zuletzt dank seiner organisatorischen und theoretischen Tätigkeit — bereits solche Künstler tätig, die die vielseitige Entfaltung der einheimischen Kunst gewährleisteten.

ZSEBKÖNYV

Kiadta

IGAZ SÁMUEL.

Kazinczy rajza.

Loos metsz.

A Tokaji-Hegy, az Újhelyi Várhegyről.

BÉCSBEN.

Pickler, Antalnál.

1. A tokaji hegy az újhelyi Várhegyről nézve. Fr. Loos rézkarca Kazinczy rajza nyomán.
Megjelent: Zsebkönyv, Bécs, 1821.

2. Részletek a hotkóci Csáky-kastély parkjából. Rombauer János olajfestménye, 1803. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.

3. Részletek a hotkóci Csáky-kastély parkjából. Rombauer János olajfestménye, 1803.
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.

4. Kassa, főtér. A. Kneisel litográfiája.

az egeri líceum épülete, melyet Rohn.

Az egeri lyceum.

Építész: Rohn. A. Kneisel.

5. Eger, líceum. Rohn A. litográfiája Varsányi J. fényképe nyomán, 1854.

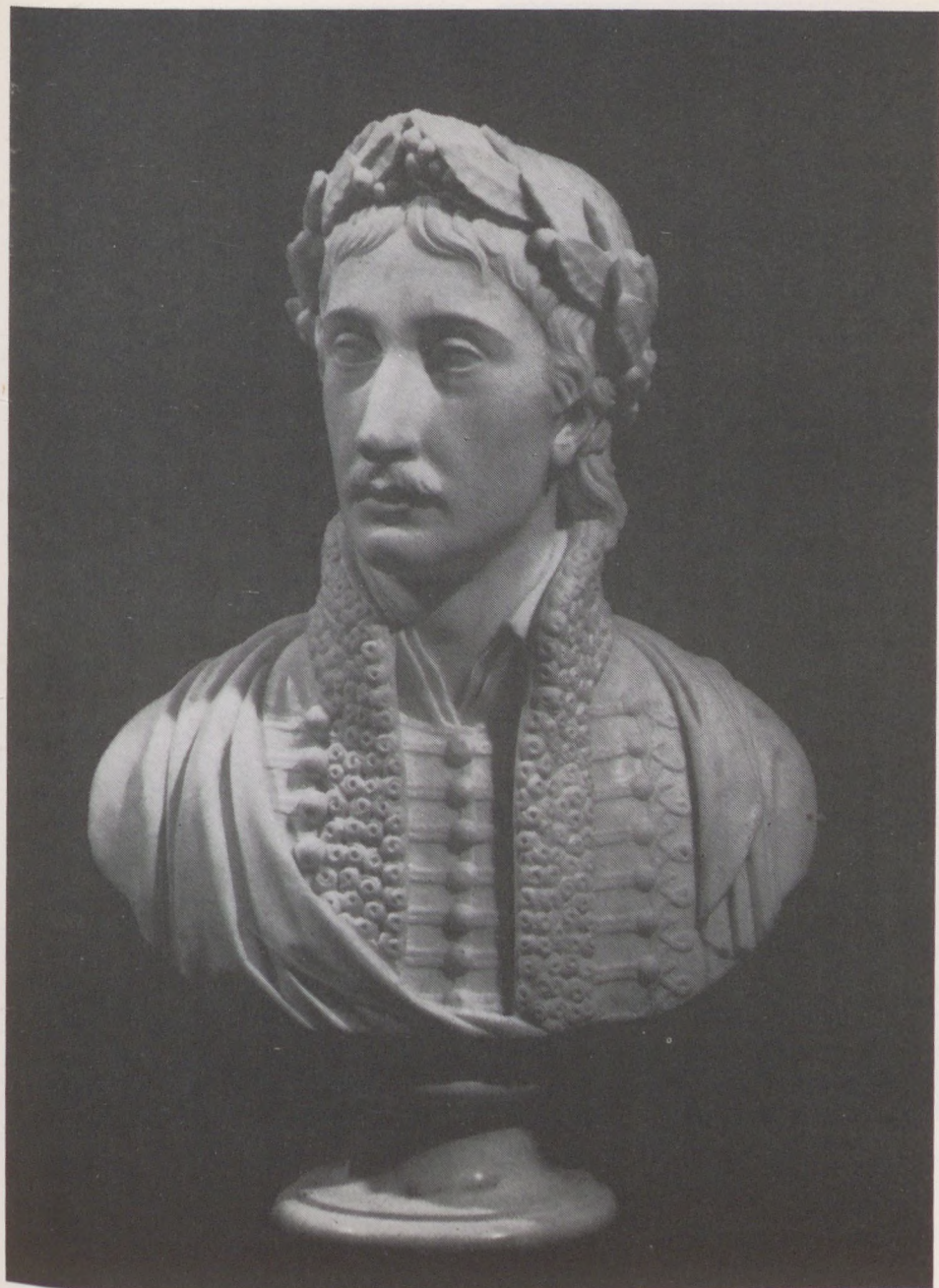
6. Esztergom, Székesegyház látképe, terv. Wolf litográfiája Erminy rajza nyomán.

7. Zrínyi kirohanása. Fr. Stöber rézmetszete P. Krafft festménye nyomán.

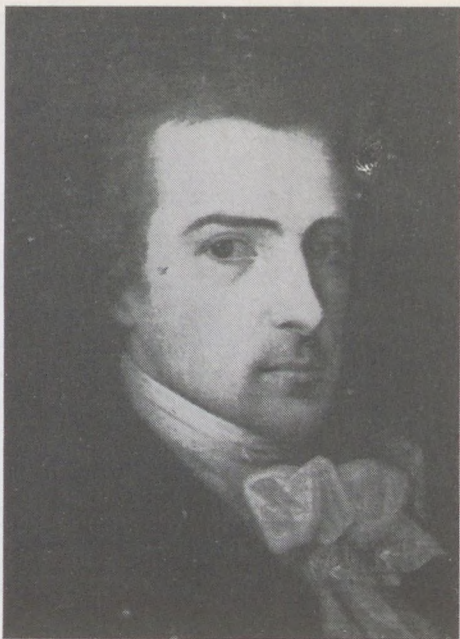
8. A zemplényi vitézek emlékére tervezett emlékmű. Kovatsch J. rézmetszete Perger S. rajza nyomán. Megj.: Hébe, 1823.

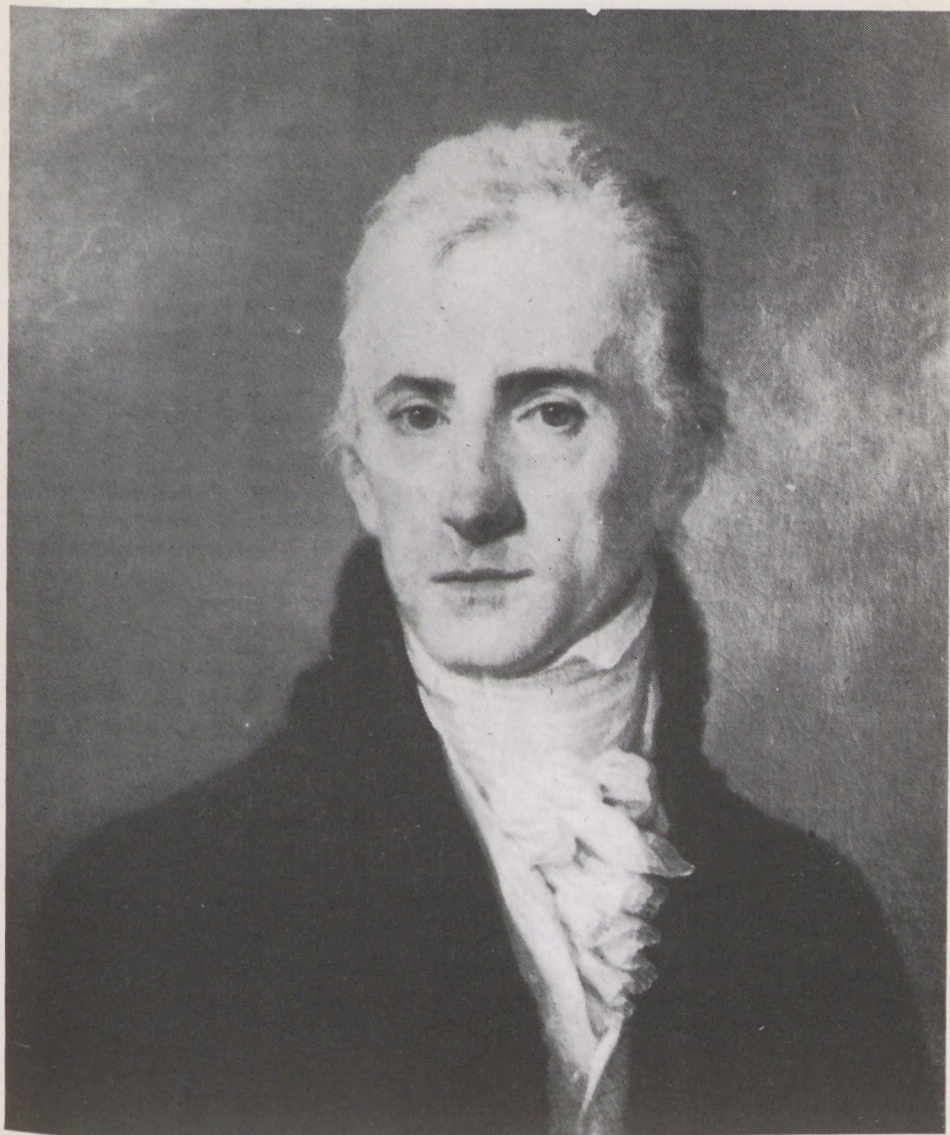
9. Csokonai mellszobra, 1818. Ferenczy István műve. Debrecen, Református kollégium.

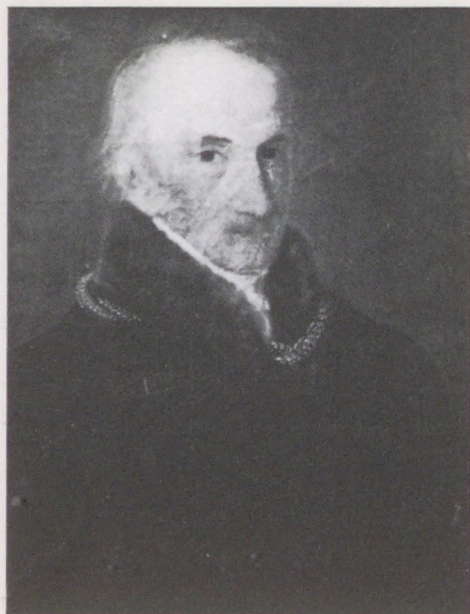
10. Kazinczy gyermekkori képmása. Kramer J.G. olajfestménye, 1763. Széphalom, Kazinczy Mauzóleum.

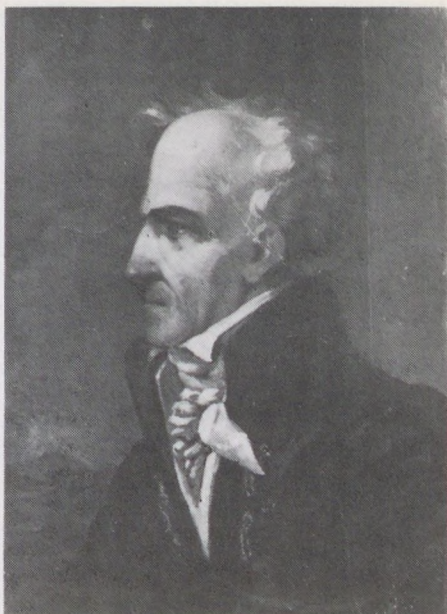
11. Kazinczy képmása. Stunder J.J. olajfestménye, töredék, 1791. Széphalom, Kazinczy Mauzóleum.

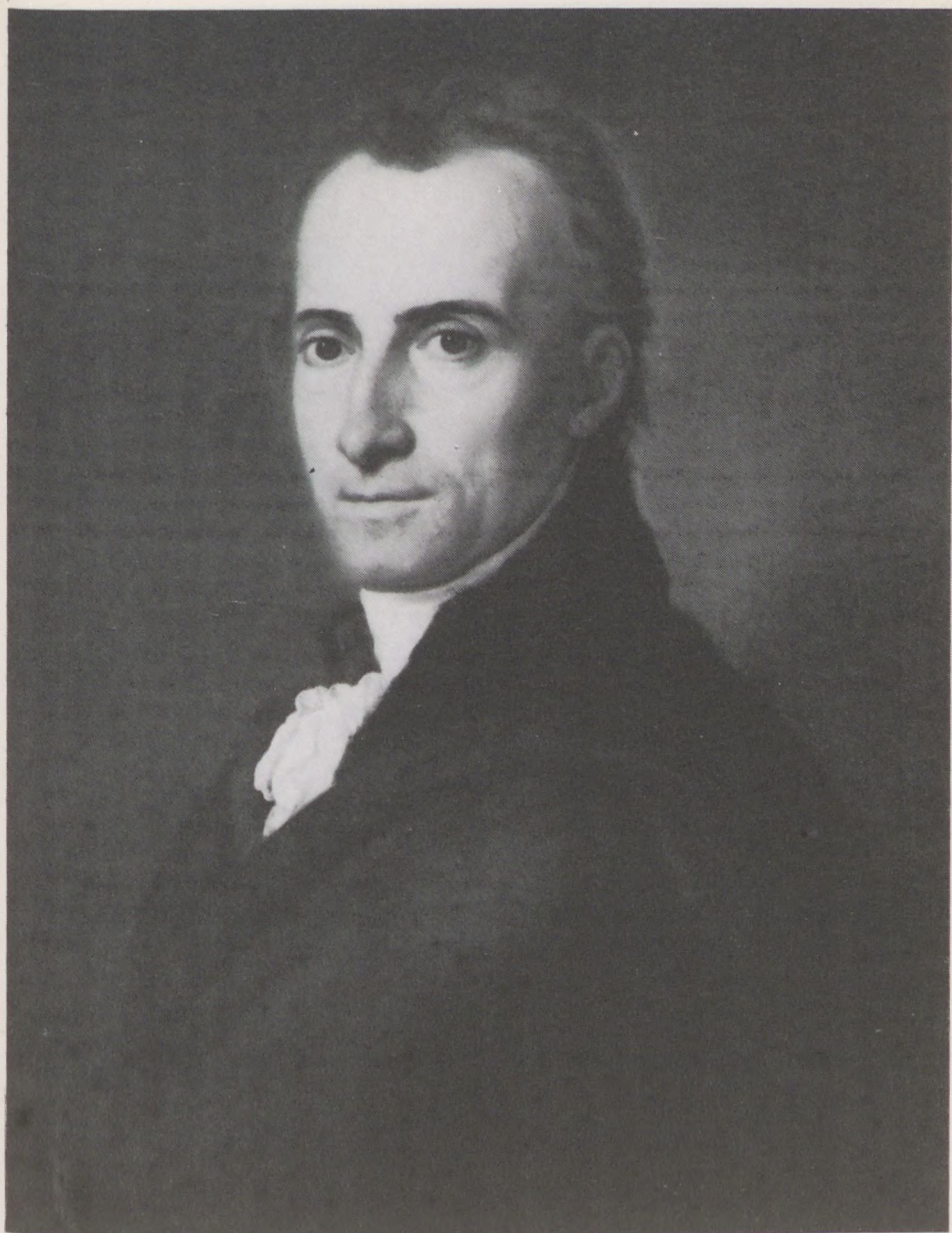
12. Kazinczy képmása. J. Kreutzinger olajfestménye, 1808. Magyar Tudományos Akadémia.

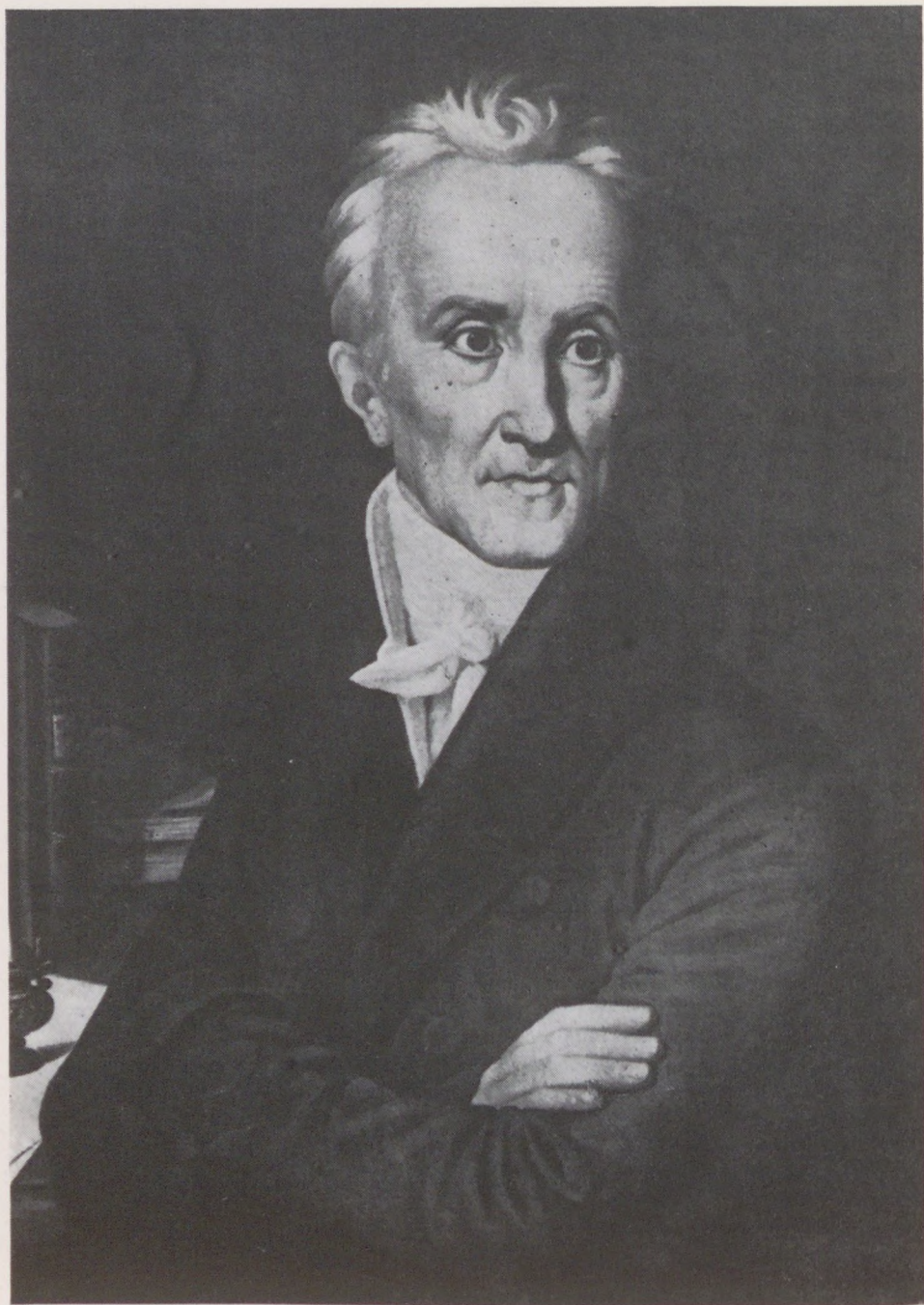
13. Kazinczy képmása. Pesky J. olajfestménye, 1828. Széphalom, Kazinczy Mauzóleum.

14. Kazinczy képmása. Richter A.F. olajfestménye, 1828. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.

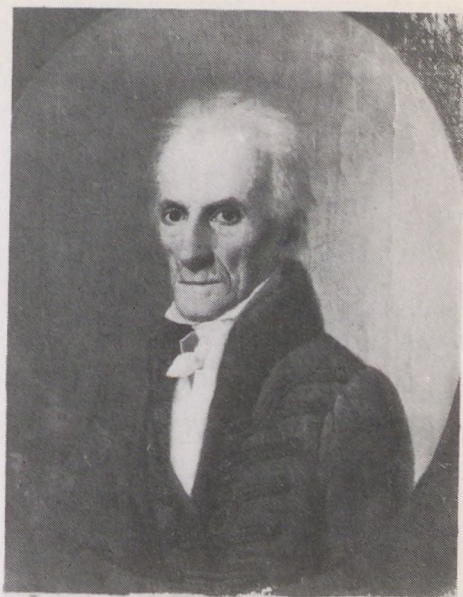
15. Kazinczy képmása. Donát J. olajfestménye, 1812. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.

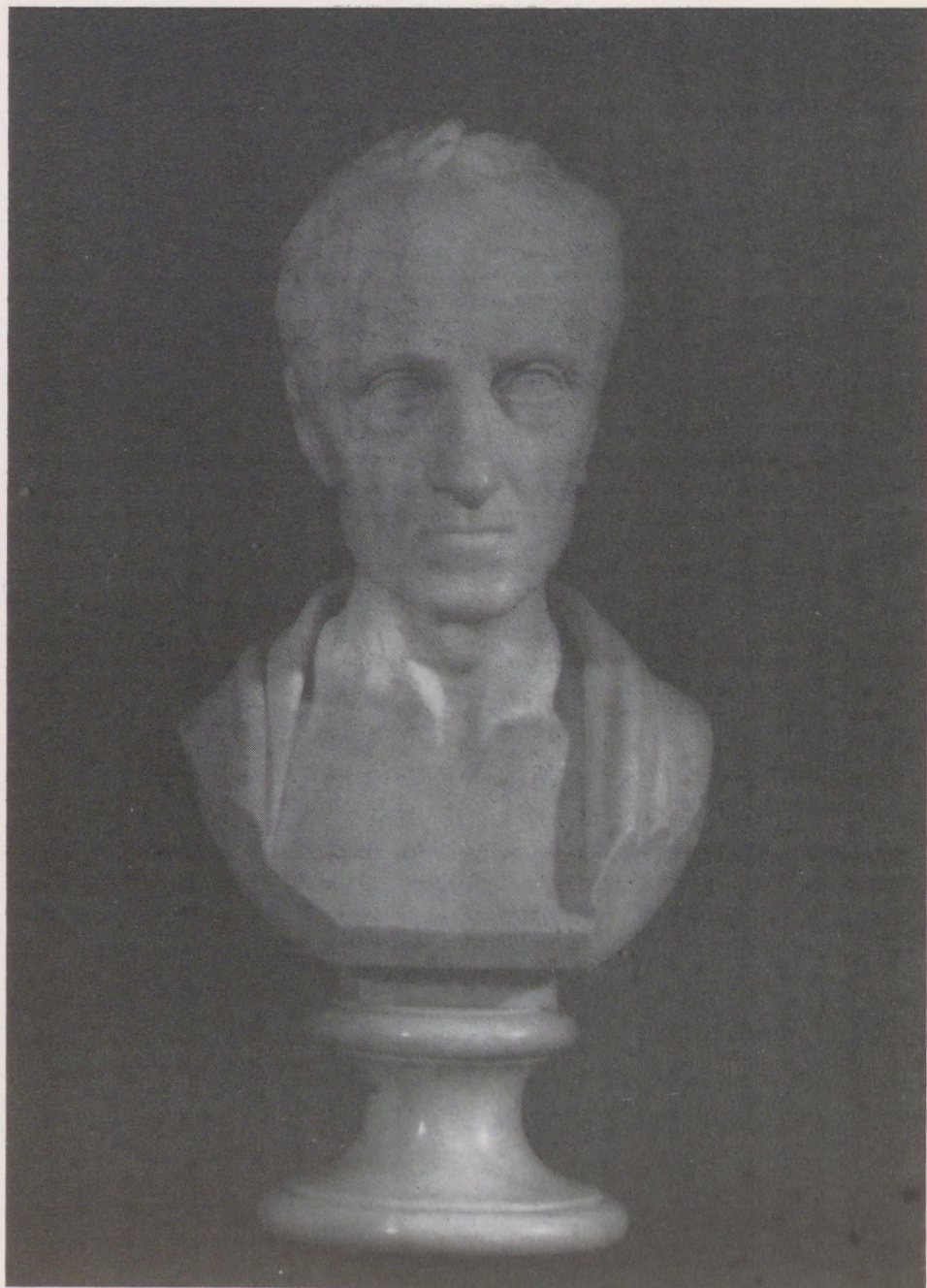
16. Kazinczy képmása. Rombauer J. olajfestménye, 1825. (Elpusztult)

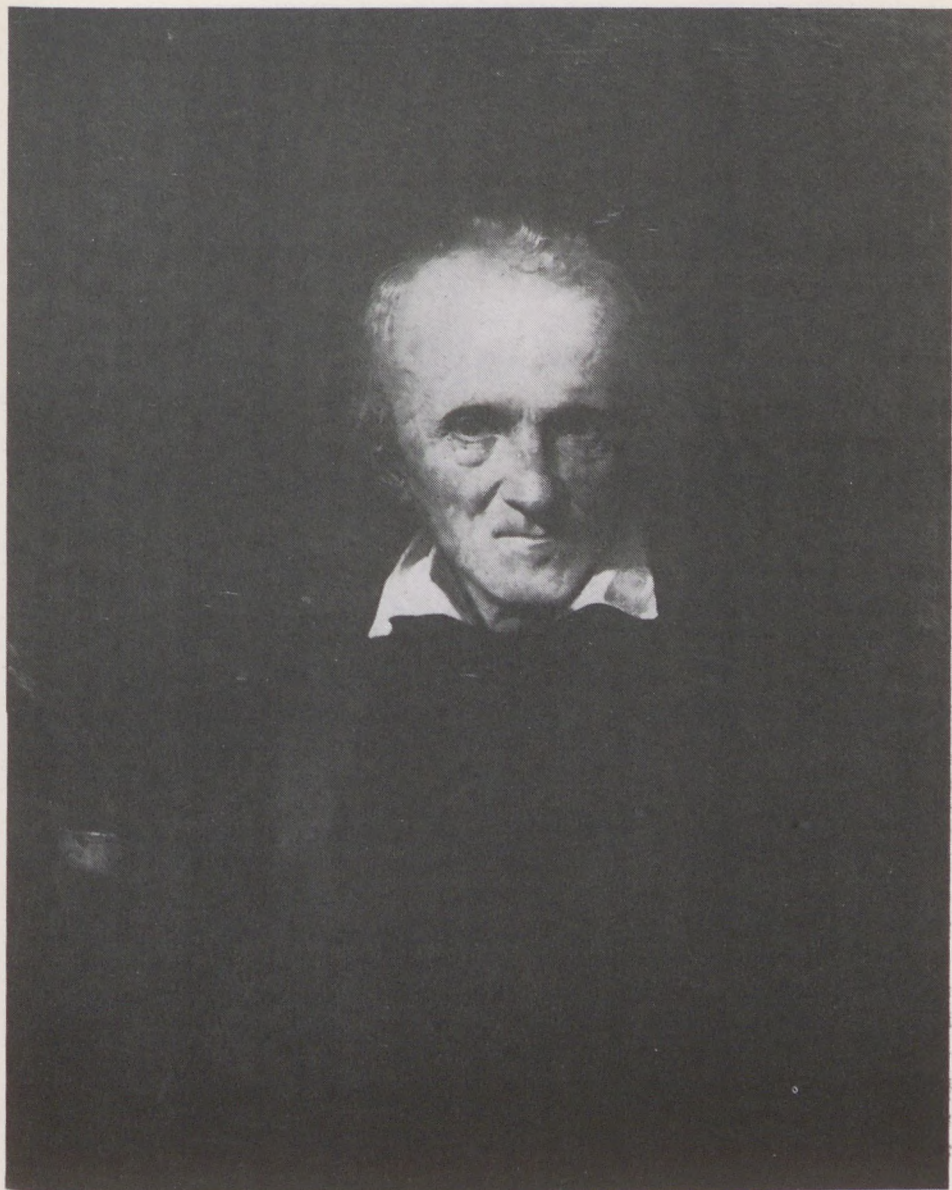
17. Kazinczy képmása, Manschgo J. litográfiája.

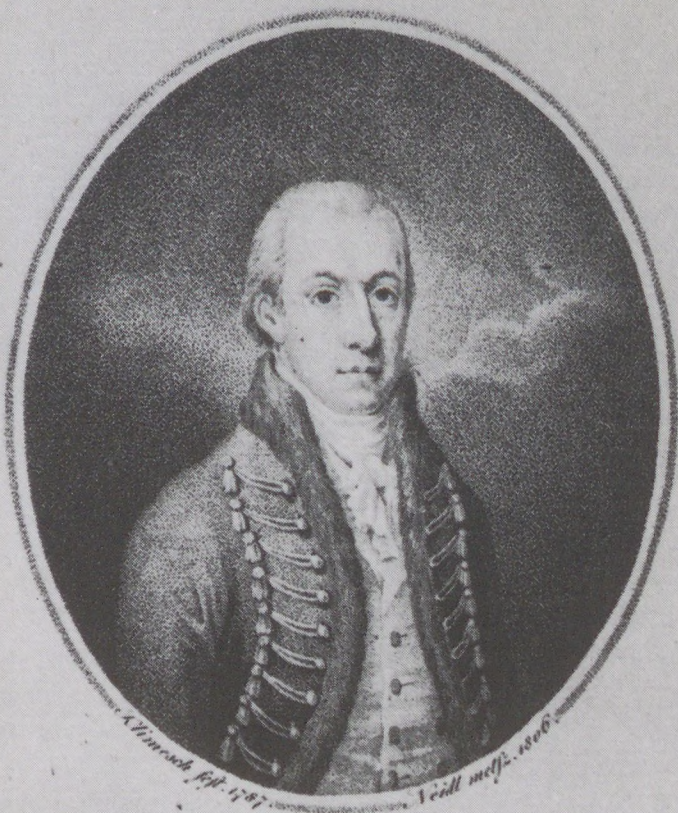
18. Kazinczy képmása, Simó F. olajfestménye, 1829. Ismeretlen helyen.

19. Kazinczy mellszobra. Ferenczy István műve, 1827. Magyar Nemzeti Galéria.

20. Kazinczy képmása. J. Ender olajfestménye, 1828. Magyar Tudományos Akadémia.

SZENDREI
GRÓF TÖRÖK LAJOS,

KIR. FŐ IGAZGATÓJA A TUDOMÁNYOKNAK
ÉS ISKOLÁKNAK A KASSAI MEGYÉBEN

1783 és 1796 KÖZÖTT.

paras et insens.
H. R. A. T.

21. Gróf Török Lajos. J.J. Neidl pontozómodorú rézmetszete Th. Klimess rajza nyomán.
Sátoraljaújhely, levéltár.

22. Kazinczyné Török Sophie. Ismeretlen festő olajfestménye, 1796. Magyar Nemzeti Múzeum.

23. Magyarország géniusza Kazinczy szobra előtt. Blaschke J. rézmetszete W. Rieder rajza nyomán. Megj.: Hébe, 1825.

24. Mária és Portia, D. Chodowiecki rézmetszete a tervezett Messiás-fordítás címlapjához. Szépművészeti Múzeum.

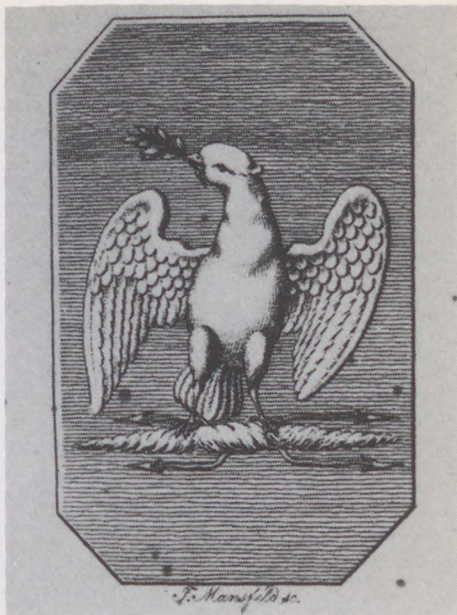
25. Correggio: Jupiter és Io.
Bécs, Kunsthistorisches
Museum.

26. Gábrriel és Eloa, A.F. Oeser olajfestménye a tervezett Messiás fordításhoz, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok

27. Lanton játszó nő. J. Mansfeld rézkarca. Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 7. köt. Pest, 1815.

28. Sas villámokkal. J. Mansfeld rézkarca. Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 5. köt. Pest, 1815.

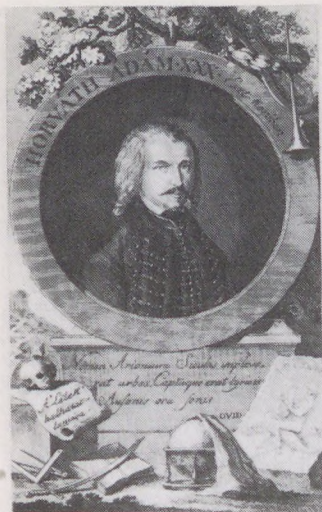
29. Szatírcsalád. J. Mansfeld rézkarca. Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 3. köt. Pest, 1815.

30. Laokoon. V.R. Grüner rézkarca. Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 2. köt. Pest, 1815.

31. Ráday Gedeon, Q. Mark rézmetszete Th. Klimess rajza nyomán. Megj.: Orpheus 1790.

Engraving by J.G. Mansfeld, 1792.

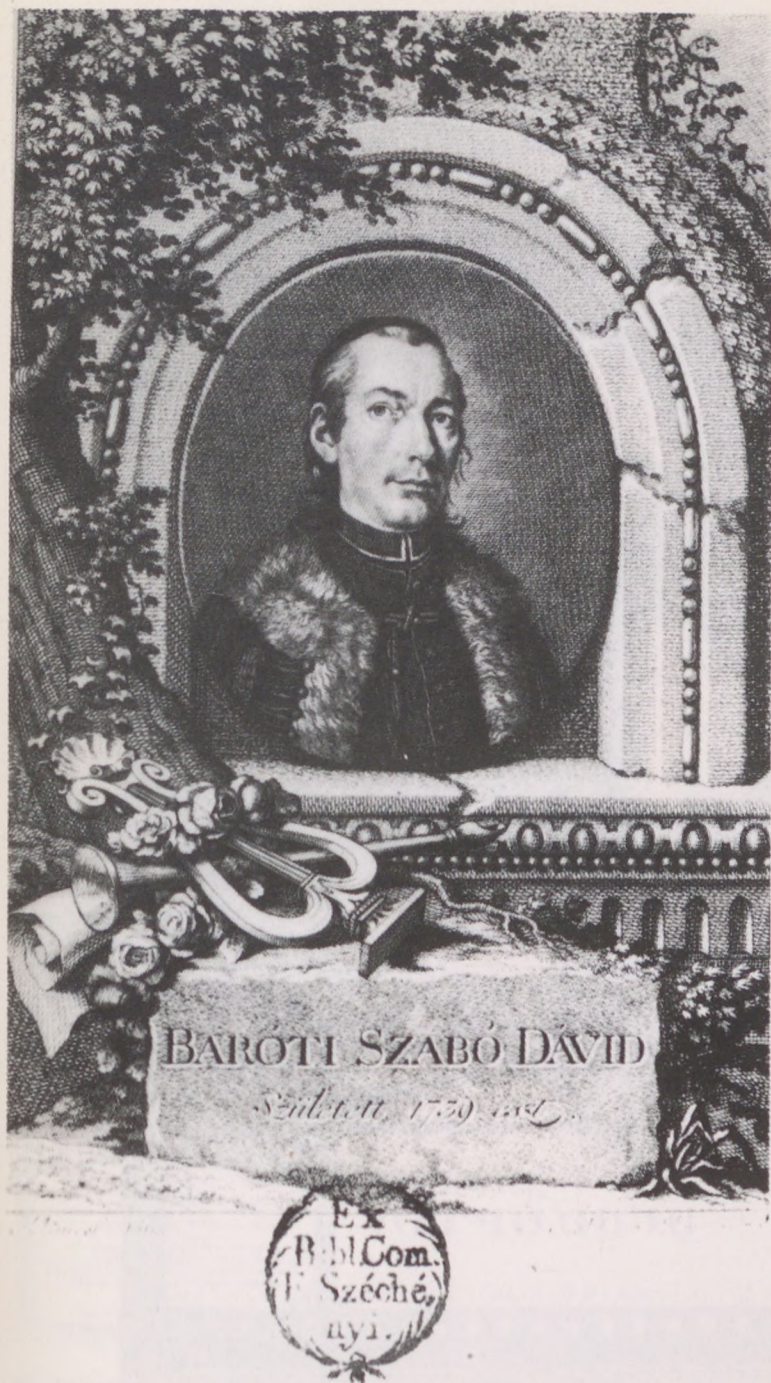
32. Pálóczi Horváth Ádám.
J.G. Mansfeld rézmetszete
Koré Zs. festménye nyomán,
1792.

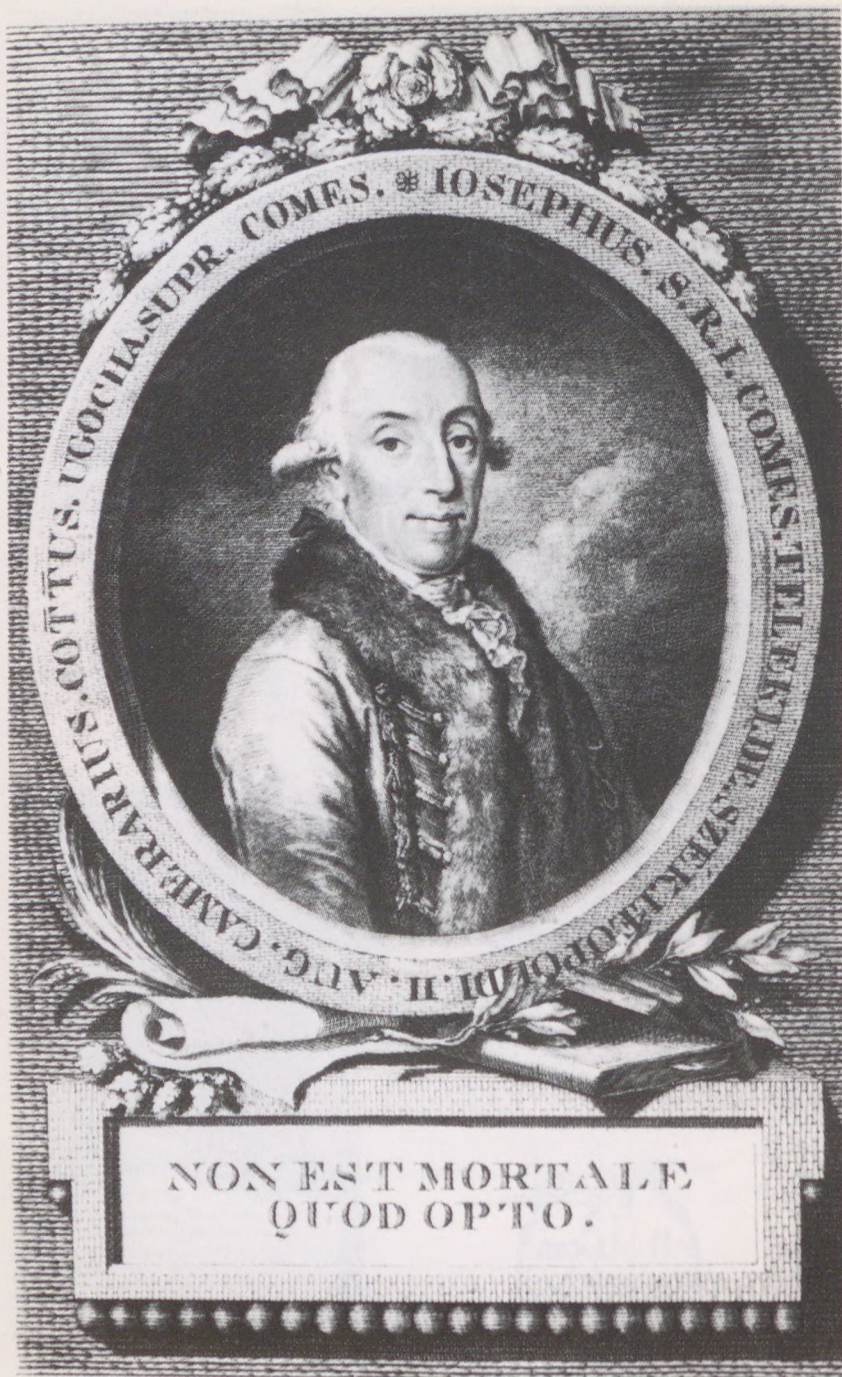
33. Pálffy Károly. Q. Mark rézmetszete Pauer rajza nyomán. Megj.:
Merkur von Ungarn 1786 és Orpheus
1790.

34. Barkóczy Ferenc. Rézmetszet.
Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái
3. köt. Pest, 1815.

35. Baróti Szabó Dávid. Cl. Kohl rézmetszete Th. Klimess festménye nyomán.
Megj.: Hadi és más nevezetes történetek, 1790.

36. Teleki József, J. Adam rézmetszete J. Kreutzinger festménye nyomán.
Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 6. köt. Pest, 1815.

37. Orczy Lőrinc. J.G. Mansfeld pontozó-
modorú rézmetszete. Megj.: Kazinczy
Ferencz' Munkái 2. köt. Pest, 1815.

38. Wesselényi Miklós. J.J. Neidl pontozó-
modorú rézmetszete Wagner J.F. pasztellje
nyomán. Megj.: Kazinczynak fordított egy-
veleg írásai I. köt. Széphalom, 1808.

39. Kazinczy András. Blaschke J.
rézmetszete. Megj.: Magyar régi-
ségek és ritkaságok, Pest. 1808.

40. Spissich János. Ehrenreich Á. pontozó-
modorú rézmetszete Kaerling J.T. festmé-
nye nyomán. Megj.: Kazinczy Ferencz'
Munkái 6. köt. Pest, 1815.

(CSEHY JÓZSEF,
Első-rendű Kapitány a Császár
névet viselő Magyar Lovas Ezrednél.

Született Magyarán. 1778. Mártz 2^{ik} egygy Orosz-ágyúgolyó
által elesett Lithuaniában 1812. Septemb. 29^{ik}

KIS-VICZAI
VICZAY JÓSEF,
 TORNÁVÁRM. ÉS KASSA VÁROS. ORVOSA.

VIRO ANTIQVAE VIRTVTIS CONSTANTI INTREPIDO
 SERVATORI CIVIVM FRANC. KAZINCZY-UT INTVENTIVM
 ANIMI AD EIVS EXEMPLVM ACCENDANTVR MDCCCIII

42. Viczay József. Czetter S. pontozómodorú rézmetszete Wagner J.F. pasztellje nyomán, 1803.
 Megj.: Felső Magyarországi Minerva, 1827.

KIS JÁNOS

született 1770. szeptember 22.

Halálának évétől 1812. február 23.

43. Kis János. J.J. Neidl pontozómodorú rézmetszete J. Niedermann festménye nyomán.
Megj.: Kis János Versei. Pest, 1815.

PÁSZTHORY SÁNDOR

Füzesi Istvánra 1776. szeptember 22.

Halálának évétől 1812. február 23.

született 1770. szeptember 22.

44. Pászthory Sándor. Fr. John pontozómodorú rézmetszete V.G. Kininger rajza nyomán.
Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 9. köt. Pest, 1815.

KASSAI TELEKI LÁSZLÓNÉ

született 1770. szeptember 22.

Halálának évétől 1812. február 23.

született 1770. szeptember 22.

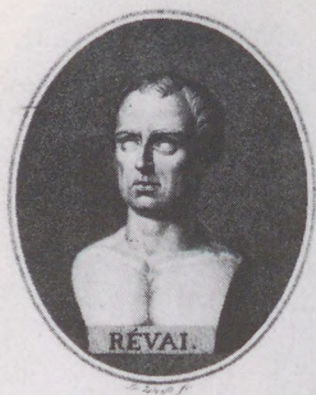
45. Teleki Lászlóné. Schmied J. litográfiája.
Megj.: A hajdan Garázda, ma már széki Gróf
Teleki-Ház elágazása. Kassa, 1831.

Kininger Bécsben és Stunder Pesten fest. Neidl Bécsben metsz. 1803.

VIRÁG BENEDEK.

46. Virág Benedek. J.J. Neidl pontozómodorú rézmetszete Stunder J.J. festménye és V.G. Kininger rajza nyomán, 1803.

*született Csanádon, 1752. Febr. 22-án,
meghalt Pesten, Professora a Magyar Nyelv-
tud. és Literaturának a Tudom. Akad. Egyetel.
márc. 1807. Gyednek elvén*

47. Révai Miklós. D. Weiss pontozómódorú rézmetszete. Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 1. köt. Pest, 1814.

48. Dayka Gábor képmása. Gerstner J. rézmetszete Kazinczy rajza nyomán. Megj.: Újhelyi Dayka Gábor Versei. Pest, 1813.

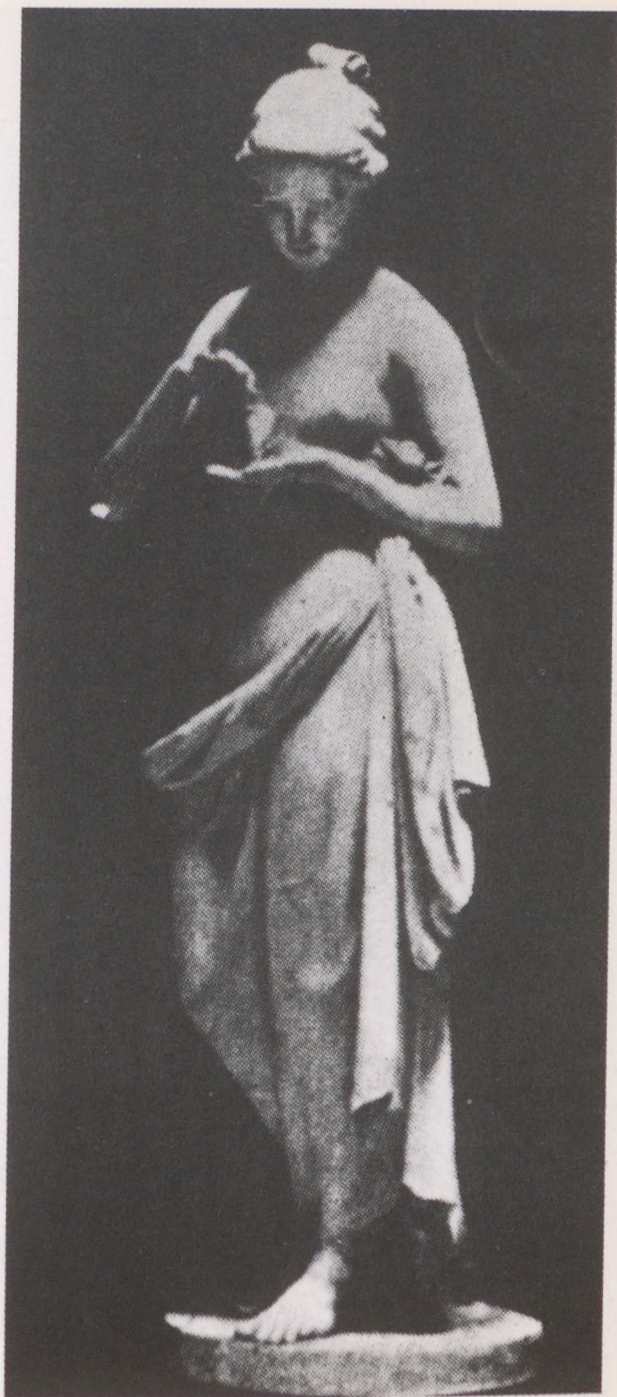

BÁRÓCZY SÁNDOR.

49. Bárotzy Sándor. D. Weiss pontozómodorú rézmetszete. Megj.: Bárotzy Sándor Minden Munkái.
Pest, 1813.

50. Canova, Antonio után Grüner V.R. rézkarca: Psyché lepkével. Megj.: Kazinczy Ferencz' Munkái 9. köt. Pest, 1815.

51. Canova, Antonio: Psyché márványszobra, 1789–92.
Angliai magántul.

52. Ferenczy István: Pásztorlányka. Schöfft József Ágoston rajza után Berkovitz, Josef rézmetszete. Megj.: Hébe, 1825.

70 Fr

CSATKAI ENDRE • KAZINCZY ÉS A KÉPZŐMŰVESZETEK